

RÉGI MAGYAR NYELVEMLÉK.

IDŐKÖR:

A' magyar keresztyénedés elejétől minden, a' mi, 1550-nig eredetiében elérül. Már 1550tól 1575tig némi válogatással csak a' nyelv' hivatalos életét, sajtóságait, helyesírását, elavult szavait, szerkezetét mutatók, mellyekkel históriai felvilágítás, magyar háziélet, szokás kifejlése is jár. 1575—1600ig ugyan ezen tárgyuak, még nagyobb megválasztással.

K I A D T A

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

DÖBRENTAI GÁBOR,

budai kerületi első helyettes tartománybíztos, m. akadémiai rendes tag, ns Hunyad, Heves, Pest, Fejér, Vas, Nógrád, Csanád, Somogy, Szabolcs, Bereg, Hont, Csongrád, Komárom, Torna vármegyei táblabíró, Bukarestben a' gazdasági társaságnál tisztel. levelezőtag,

MINT SZERKESZTŐ FELÜGYELÉSE ALATT.

ELSŐ KÖTET.

FOGLALAT.

- I. Temetési beszéd és könyörgés.**
 - II. Ó testamentomi néhány könyv.**
-

B U D Á N,

A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' NYOMTATÁSA.

1 8 3 8.

ELŐBESZÉD.

Azon régi magyar kéziratok közül, mellyeket a' magyar tudós társaság, 1832beli Septemberben tartott IIIdik nagy gyűlése határozatánál fogva, hű másolatban összegyűjtött 1834 Novemberéig, az ekkor volt Vdik nagy gyűlés, az ezen kötetben állókat választotta elejénte sajtó alá.

Illy régi, akármelly tárgyú, de, nyelv tekintetéből érdekes kéziratok' közre bocsátását azért tartotta szükségesnek a' társaság:

1.) Hogy együtt lévő nagy gyűjteményből, összehasonlítások által, könnyebben dolgozhassanak a' tagok az alaprajz kiszabta czélra, melly így szól:

„Ez a' tudós társaság szoros gondjait fordítja a' magyar nyelv hajdani nyomai', régi emlékei, bárhol rejtezkedjenek, felkerestetésére, hogy annak formáit mind a' magános szavakban, mind azok' összekötésében, az emberi nyelv' fő törvényeiből ugyan közönségesen, de különösen magának a' nyelvnek kebeléből, a' honi szokásokból, valamint más rokon nyelvek összehasonlításából kifejtse, felvilágosítsa.“

*

2.) Az egész országban akárhol lévő nyelvtudós is, e' köz-
kincs' többféle erét, vizsgálhassa.

3.) A' társaság' nyelvtudományi osztálya némelly kérdése-
inek mélyebb felfejtésére is segédül lehessenek.

4.) Sok elavult, de jó hangzatu, 's a' kitévelt helyesen ejtő
szó megismertessék, sőt újra folyamatba jöjjon; és így, a' mi, haj-
dan is a' nemzeté volt, de mit, idő' szokás' változása, gondatlan-
ság elejte, az megint a' nemzeté legyen; nyelvünk inkább általa
bővüljön, mint gyökértelenül, hasonlóság nélkül javaslott rossz
új szó által.

5.) Kitéssenek a' nyelv' igazi sajátságai még olly időkből,
mellyekben al és főrend *csak* nemzeti nyelvével nőtt fel, *egyedül*
azzal élt 's azon kiváló tulajdonokat külföldiség' fordulatai el nem
cserélgeték. Ki lesznek azért téve a' latin fordításokból talán akkor
is már belésimulni kezdett szólásmódok.

6.) Magyar saját hangok leírásainak, Európában elfogadott
betűkkel többféle megkísértéseit vizsgálni lehessen, 's azokból he-
lyesírásunk világosuljon.

7.) Mind ezek a' nagy magyar grammatika és szótár töké-
letesebb írásához segédül vétethessenek.

8.) Összevetni lehessen, mint változik a' nyelv, írója mí-
veltségéhez képest korról korra; miként alkotja erőssé, lélek ha-
talma; mint nemesíti izlés, mikép termékenyülhet okosan oltott új
ágak által, 's mint kell kifeslenie könnyü és hajlékony folyamra
darabosságaiból.

9.) Maradjanak fenn a' nemzet nyelvének ezen eddig feltá-
lalt 's még elékerülhető régi emlékei, együtt egy gyűjteményben,

mert külön magános személyeknél, viszontagságok miatt úgy veszhetnének el, mint eddig hihetőleg több eltűnt, gondatlanság 's hazai ezernyi zaj miatt.

Legközczielubb lévén így e' gyűjtemény, hiszi a' társaság, hogy minden olly honnosi, kinél talán még nem ismert régi magyar nyelvemlék lappang, elfojtja féltékenységét, 's régi becsesség rejtegetésén lévő titkos öröme helyett, szebb indulattal, a' birtokában lévő vagy másoltathatás végett ismerteti meg a' társasággal, vagy annak egészen eladja, talán — ajándékozza is. A' társaság, nem csak illyen ajánlkozást vagy becses ajándékot fogadand mindig köszönettel, hanem csak utmutatást is, mit hol 's kinél kaphat meg? szívesen veend. Megismeréssel fogja feljegyezni történeteinek előadása az e' gyűjteményt bővítő' nevét, valamint a' lemásolót is kiteszi, az Vdik nagy gyűlés határozata szerint.

A' társaság pedig, mint látszik majd, nem csak az eddig ismeretlenül maradt régi nyelvemlékek' kéziratait, millyen, már is kettő fordult elé, veszi fel e' gyűjteményébe; hanem, még egészen rejtettek' felkerestetése mellett, sorra másoltatja ezután is, mint már tévé, és kiadja mind azt, mit eddig, efféle nyelvkincs' megmentésében fáradozott több tudósunk feljegyzett. Akárki legyen tehát az első szerencsés reáakadó, utasítása el leszen fogadva. Minek keresne a' társaság, illy elsőségben hiúságot?

Évsor nem fog tartatni a' felveendő'k körül; épen abból eredhetne még most rendetlenebb szökdelés. Mindig akadhatni talán régiebb nyelvemlékre a' már kinyomtatottnál, 's ki tudja, nem kerül-e még valamely eskü vagy szentegyházi tárgy 1000 és 1100 között-ről is elé, valaki által. A' gyűjtemény' legutolsó kötetében lehet

majd évsorba rakni a' közrebocsátottak' czímeit; addig a' nyelv me-
nete' vizsgálója így is sokban kaphat világosodást.

Minden kéziratnak eléterjesztetik, a' mennyiben adat kerül-
hetett elé, históriája, mutatásul: hol? ki által? minő környülállás
között erede? 's akkor a' nemzeti miveltség melly foku volt? Ela-
vult szavak, szószerkezetek, figyeltetésül külön sorba szedetnek
ki; ezekről nyelvtani jegyzések mondatnak el, mellyeket mindig
többel lehető összehasonlítás tehet tökélyesebbekké. És ha valaki
ezeken kívül, a' megjelent lenyomatokból megint újabb felvilágító
nyomozatokat készítené, munkáját a' társaság készséggel fogja meg-
vizsgálni, 's ha jó, ki is nyomtattatja.

Minden felvett kéziratnak, vagy, csak első levele nyújtatik
hűségese hasonmással, vagy, közben is, csak azon levél, mellyen a'
betük' írásformái változnak; a' többi nyelvszöveget pedig, különösebb
régi jegyek' meghagyása mellett, mai betűkkel folyand. De híven
adatik az egész kéziratban álló minden betü' régi alakja 's helyes-
írás' minémüése. Kielégítetik így a' régiség' tudósa, midőn ekké-
pen, írás karaktereiből a' kézirat' koráról is ítélhet, az olvasás
pedig közönségesebbé válhat. Elejétől végig mindennek hasonmás-
ban nyomtatását a' társaság' eddigi jövedelmei és több águ kiadásai
sem engedték volna meg.

*A' IVdik és Vdik nagy gyűlés' határozatai szerint a' héti ülésből.
Pesten, Junius' 22dikén 1835.*

DÖBRENTAI GÁBOR m. k.

titoknok.

I.

**HALOTTFELETTI
MEGSZÓLÍTÁS
A' NÉPHEZ,
VAGY
TEMETÉSI BESZÉD;
É S
KÖNYÖRGÉS.**

Található, 154d. levelén egy többféléből összekötött gyűjteménynek, melly főként „szentegyházi egyveleg“ Szakaszai: Az esztergomi legrégebbi zsinat rendeletei. Kalendárium vagy inkább: Szentek névsora 1192—1210. Egyik husvétmutató 1182—1183ból. Benedekes krónika, végezve az első kéz által 1145. Másik husvétmutató 1171-ből. Miséhez előkészület. Egy teljesebb misekönyv a' XII. század vége 's XIII. század kezdetéről. Agenda vagy, HALOTTI SZERTARTÁS RENDE, mellyben e' temetési beszéd és könyörgés áll; hanem, mellyik szerzet vagy egyházhely 's hol élt vele, bizonytalan. Ezen eddigelé legrégebbül ismert magyar nyelvszöveget idemásoltatása lenne 1171beli, a' mennyiben némi betűvonal benne az ezen évi husvétmutatóéhoz hasonlít; eredetije hihetően sz. István idejéből való. Más misekönyvtöredék. Szent leczkék 's három könyörgés. Ez utolsók beiratása 1198—1217 közötti.

Óríztetik e' nagyérdekű „egyveleg“ 1813 óta Pesten a' nemzeti múzeum könyvtárában.

Jegyzet.

A' bévezetésnek LXIXdik lapjáig *Latiatuc*-at és *Scerelmes bratym*-ot egyféle tárgy hosszabb és rövidebb megszólításnak nézém én is. Ezért áll, megkülönböztetésük lenyomatásoknál, melly még 1836-beli, 's a' felőlek mondott vélemény, elfogadottan. Nyelvünknek egyéb itteni dolgozásaim után következett összehasonlításánál *l. LII—LXXd. lap* kérdésül tevém fel magamnak azt is, nem irta-e mindenikének eredetijét más-más pap? Legalább arról már meggyőzött a' bévezetés után álló „Toldalék“ vége, hogy: *Latiatuc*, temetési beszéd; *Scerelmes bratym*, könyörgés. Ezért van már így, ez új megkülönböztetés, a' legutoljára nyomtatott czímlapon. Budán, Julius 9dikén 1838.

SZERKESZTŐ.

BÉVEZETÉS TARTALMA.

L. A' halotti két megszólítás vagy inkább *Temetési beszéd és könyörgés* körül eddig történtek előadása 's *ujabb nézetek arról és azon egyházi gyűjteményről, melyben találtatott.*

Kéretik az olvasó, nézze a' dőlt betűkkel lévőket, PÓTLÉKUL.

Lap.

- Pray, elejét kiadja 1770. Sajnovics egészen Faludi olvasásával 1770. Pray levelez a' felől Cornidessel 's korát a' XII. XIII. százszak közé teszi. Ismerte-e már Pázmán? Cornides, Trenka mássát veszik. Koller kivonatban ismerteti meg az azt magában foglaló gyűjteményt, 's iratását 1192—1210 között véli 1782. Gr. Batthyáni XII. százszakbelinek 's boldvai sacramentariumnak mondja, 1785. Pázmándy a' *Latiatuc-at* lenyomatja 1785. Segesvári, elejét 1793. Gyarmathi egészen 1794. Első, ki benne *az a'* mutatónévmasok elhagyját észre veszi. A' debreczeni grammatika nem tartja tiszta magyarnak 1795. Sándor István az ellen 1798—1801. *Védi Czuczor G. a' Tudománytár III. kötete 11—12. lapj.* 1834. Szerkesztő is. Belnay kiadja 1799. Cornides összehasonlítja NEK ragait Anonymuséival 1802. *A' IXd. laphoz. Anonymus kiadatásai Nszombatban is 1765, 1766, Kassán, 1772. L. Endlicheréhez a' bévezetést* I—X
- Elélépk Révai 1803. A' megszólítások nyelve, nagyrészt grammatikai főszabályokat állítat meg. Verseggy nem épít régi kéziratokra 1805. Pápay hibás tájbeszédnek véli 1808. Virág 1820. Gáti 1821. Kazinczy, nyelvzsépségekre figyeltet benne 1825. Bitnicz hasonlóan 1837. XI—XIV
- A' gyűjtemény Pozsonból a' nemzeti muzéumba jó 's lesz pesti codexxé. 1813. Nitray a' két megszólítást lemásolja, 's kimetszeti. Radetzki másolata, melyet Szalay Ágoston ügyelete alatt a' törvénytannulók vésetnek rézre. Horvát István hasonló tétet, 's a' Tud. Gyűjteményhez csatolja. Abba lenyomatja mind a' kettőt 1835 's megszámlálja hányhány szóból állanak. Szerinte a' misekönyv jászói benedekeseké volt, kiket ott praemonstratiak váltának fel; a' megszólítások nyelve, palócz, vagy jász nyelv? irták, különösen 1182—1183 között. Nagy Gábor előtt Horvát okai fontosak, Jászt bizonyít, mondja, a' kalendáriomba irt: Jaxen. Egyéb észre-vételei. Horvát, Jaxent erősíti. Nagy Gábor első a' kalendáriomra nézve, ki annak készítése meddig felvihetését a' canonisáltak nevei beirathatása éveihez képest pontosabban kezdé vizsgálni XIV—XVII
- A' magyar akadémia számára új másolat vétetik, eljár benne Luczenbacher 1835. Látható itt kőre metszve. A' pesti codex újabb megvizsgáltatása 1838. Áll 172 levélből. Többfélének gyűjteménye 's így neve, nem csak „misekönyv“, hanem: „egyházi egyveleg“ hét különböző kéztől, melly több levélnyt irt. Néhány sornyt 50 körül lévő kéz irtált

belé. A' kalendárium, külön volt. A' belé jegyzett Simon apát' halála, nem bizonyítja Jászón benedekesek voltát, mert a' praemonstratiak előjárója is viselt apát' nevet. 'S Jaxen helyett, találtak Taxen = Taksony. Birta ezt a' nyulszigeti domonkos apácza kolostor. Hihetőséget ébresztő okok ahhoz, hogy a' kalendárium azon kolostoré is volt. Rövid összehasonlítása más régi kalendáriummokkal. Kétségenkül magyar munka. Sz. Iván lovagrende, sz. Benedek, Domonkos, Ferencz, cistercita szerzetek, 's az óbudai káptalan közül, leginkább írta talán sz. Iván lovaga XVII—XXXV

További adatok ahhoz, hogy Jászón benedekes kolostor soha sem volt. A' krónikát írható benedekes, de hol? bizonytalan, mert k. sz. Iván Boldvammelleti kolostorának leégése akárhol belé jegyeztethetett épen úgy, miként egyéb eset. Széplakhoz vetni azonban miért lehetne? XXXV—XL

Az 1182—83beli husvétmutató felsőjére jegyzett egyház szentelés 1228ban, Szalkán történt-e vagy inkább Szalán = Zelán? Jászón nem. A' codex ezeknél fogva, nem jászai nem boldvai. (Részai hol iratásának kerestéhez többfelé elágazottan azért itten a' megkísértés.) XL—XLII

Az 1171-beli husvétmutató megint más kéztől, 's eleinte nem volt együtt, amazzal. (Az egésznek átaljában, úgy, miként most van több helyről egybekötését mutatják a' széleken állott betűk elszelése, 's a' füzés-kori férczelések.) XLIII—XLIV

A' misekönyv kezdetik a' 33d. levelen. Az idetartozók' betűi, csomónként különbözök, 's el is válik az eleibe kötöttektől, valamint a' misekönyv szakaszai is. Ahhoz vethetni tehát ezekből, hogy némely itteni rész elejénte hasonlóan külön használtatott, 's más-más egyházé. Rajzok benne. Szakasz, mellyben a' mise, k. sz. János congregatiójáért szól, igen is azon szentnek ajánlott egyházé volt, hanem igen nagy kétség van az ellen, hogy Magyarországon valaha, Benedek szerzete alkotott volna olyan congregatiót, ezen czimü külföldihez pedig nem is csatolhatta magát. Keresendő, ha lehetne-e sz. Iván lovagrendét érteni? „Latiatuc“ temetési beszéd áll a' 154d. levelen. „Szerelmes bratym“ imádság után álló latin megszólításról többet kellett volna Révainak szólani, mint a' mennyit 336d. lapján megemlíti. Az egyveleg gyűjtemény mellyik szakaszának irásához hasonlítna leginkább Latiatuc-é? Némely hasonlósága az 1171beli husvétmutató némely betűihez és ezeknek veressel cifrázásához. Hogy nem ez a' legrégebb keresztyén magyar irat, hihető. 10 féle ok ehhez XLIV—L

Latiatuc' eredetije legalább már szent István idejéből való. Legrégibb latin okleveleinkben a' magyar helyek írása olyan, minő e' beszédé L—LII

Keresgetése első iratása helyének, szlávval elegyült vidékeken. A' temetési beszédben és imádságban lévő azon hangbélyegek, betűcserék, ragok, mellyek' feltalálása, szülőföldökre vezethetne. Mostanig, e' végett 9

codex vizsgálata. I.) Baranya, Szala, Somogy, átjában dunántuli magyarságot életüntető helyek 's iratok. 1.) Kinizsyné imádságaiban 1513 találattik: nemzetýbelöl, valamint „Scerelmes bratimban“: áll timnucebelevl. 2.) A' Guarycodexben van: tómlöcebelöl, peldabalol 'stb. 3.) A' tihanyi codexnek 1530—32 ide tartozó más betűcseréi. 4.) A' pesti k. egyetem 1508b. codexében olvasható: malasztneec, miként Latiatuc sorai között; halalnec; olvasható: menbelöl, kenbalol, hean, mint Latiatucban: heon 'stb. 5.) A' nagyszombati 1512—13beli codex mutatja 54d. lapján: tarsasagbalol, ebbelöl. L. ott: harmad íelős vígafag 'stb.; mutatja: halottaknek. Ezen kéziratok mind olyan ő-zők, mint Latiatuc. II.) Nyitra táján 's átjában duna mellékén. Udvarnek, jó elé IVd. Béla iratában. 6.) Az érsekújvári codexben 1530, birságnap iutva-hoz és uk raghoz példák. Másként állnak ezek a' Jordánszky codexben 1516, 's a' müncheniben 1466. Nyitra vármegyei betűcserék é-zéssel.

LII—LIX

Latiatuc hangbélyegeit, sajtáságait, melly tájakon vehette által a' későbbi másoló? Heves, Borsod, Gömör vmegyei iratokban lévő betűcserék. A' felettebb é-ző gömöriben találattik, jajgatva helyett: jajgatfa, melly ezt kérdezteti, ha: fez, a' temetési beszédben nem: „vész“ helyett áll-e? Abauj vmegye levéltárában és Kassáéban, idetartozók. Jászó mezővárosa ládájából elévett irat magyarsága 1569ből nem üt össze Latiatuc-éval. Ő-zésre nézve inkább Jászó-Debrőd helységé. Zemplin. A' krakkai ábécze, figyelmet gerjeszt, szószerkezetét tekintve. Tisza körüli volt az ilyen ragozás: írásben. 7.) Bertalan paptól, sz. Dávid zoltáriban 's az ezekkel együtt álló egyházi művekben 1508, lévő betűcserék. Különösen kiténik ezekből a' sok í-zés. Gáti, talán e' miatt monda nyelvelmékünket tiszta-mellékinek. Bertalan pap' magyarsága mennyiben egyezik inkább a' bécsi codex némelly szavaival, mintsem Latiatuc-éval?

LIX—LXII

Nyelvnyomozat folytatása, akár tóttal elegyült, akár nem olyan helyeken. 8.) A' pesti egyetem 1506beli codexe' 2d. czikkjében áll ismét: ezögbelöl, ő-ző magyarság között. Ugyan azon egyetem 1510—1521 közötti codexének egyik szakasza inkább ő-ző, másik inkább é-ző. 9.) A' debreczeni codexnek 3 alatt „Gyónás“ czikkjében van: almatocbalol, melly czikk a' tihanyi 's nagyszombati codex hangoztatását követi. Az penitenciaról szóló szakaszban áll: azoknec. Sz. Apalin életében: kíbelöl, men'belöl. Továbbá: „haborusagoth bekenel zenuedni“ czikkben: ezögbelöl 'stb.

LXII—LXVII

Hangzócserek, még 1541b. Vranich Antal krónikájában is, ki ezt, irá dunántuli 's budai tájejtéssel, Bornemisza Tamás budai tanácsbeliében hasonlóan, kinek magyarsága nem felette ő-ző nem nagyon é-ző. Ilyen kellemesebb közép hangoztatás divott úgy látszik egykor a' bu-

dai magyar udvarnál, miként a' királyi cancellariában költ esküszabványok mutatják 1527, 1526, 1446, 1342—1351 évekből. Ezekben a' temetési beszéd 's könyörgés' fennmaradt szelleme. A' temetési beszédben lévő: *vola, uola, uolov, emlékeztet azon volni = esse, elavult sőt elfelejtett ígére, mellynek egykori dívatát a' budai pasa 1577—1578-beli magyar levelezése, így a' bécsi codex (l. itt az előtt az LIII, l.) 'stb. mutatja 's olvasásuk tehát: vola, voló és nem: vala, való. Uolovnál az utolsó v, ékezetet kíván jelentetni, 's bár ott egykisség u is hangzik, arról vétegett által a' hosszú í ékezte kijegyzéséhez ezekben: tiv, intetvinec. E' legrégebb nyelvemlékünk magyarsága is főbb osztályé volt, hogy minden karbeli halott felett elmondathassék. Csak helytelen leírása ijeszt-el bennünket eleinte tőle, ha kitisztázzuk, egykét elavult szavától megválva, a' mai fül előtt is tiszta. Inkább ő-zése mintsem é-zése is dunántul kerestetné legelőször feltételését talán Pécs, Pécsvárad, vagy Szalavár, Veszprim egyházlakában. Későbbi lemásoltatása olly helyeken keresendő, mellyek sajátibb ragaival, hangejtésével éltek. É-zőbb tájon, millyen Nyitra 's Gömör, vagy í-zőbbön, millyen Szabolcs, Bereg, nem hagyatott volna benne annyi ő-ő. (Hogy mássa vétegetésekor, melly, többszer 's különböző tájakon történt, más-más vidéki ejtés csuszott belé, abból is gyanítható, mert kegyelméhel szó úgy iraték Scerelmes bratymba, miként a' debreczeni codex A alatti cikkelyében „napnak fenehel“, áll, 's e' cikkely nyelve pedig a' temetési beszédhez és könyörgéshez nem közelít. Ke gyelméhel arra vinne, hogy szömtökhel-t is így kellene olvasni: szömtökhel, ámbár látjuk más példából, miként álla ch a' szó közepén k gyanánt, minek egyébiránt itt a' 22d. lapon vétegett. A' LXXId. lapnál adassék az í-ző szavakhoz: intetínek = intetének.) Miért marad a' Magyar előtt örökké nagy becsben ezen nyelvemléke LXVII—LXXII*

A' LXIVd. lap 11d. sorában felülről, munka helyett olvastassék: muka.

Toldalék: A' pesti muzéumi codex részletes taglalatja, közben vetett észrevételekkel.

Temetési beszéd 's könyörgés' hasonmása. Hosszabb megszólítás vagy inkább Temetési beszéd maibb olvasása. A' hajdani, Révai szerint. Inkább maihoz alkalmazva. Rövidebb megszólításé, azaz: a' könyörgésé	4—9
Észrevételek, elavult szavak	9—23
Temetési beszéd 's könyörgés, palócz olvasással. Szederé. Szabóé	24—26

Jegyzet. A' 8d. lapon, Révai olvasásának alulról 3d. sorában: mind, olvastassék: ménd. A' 21d. lapon, w imádságuk-nál ezen szavak helyett: a' tulsó lapon, mondassék: felebb.

HALOTTI KÉT MEGSZÓLÍTÁS KÖRÜL EDDIG TÖR- TÉNTTEK ELEADÁSA.

A' hosszabb megszólítás elejéről, ezen szavakig: *engede urdung intetvinec* etc. Pray György vete mellesleg, Bold. Margit életírásához készített bévezetéséhez, jegyzésébe alul hét sort, 1770b. *L. Vita S. Elisabethae viduae, nec non B. Margaritae virginis, Tyrnaviae, M. DCC. LXX. X. Calendas Augusti. in 4. pag. 249*, csak megemlítéseül, hogy, ha Margit életírásának nem olly csinos is magyarsága mint az 1770beli, csakugyan simultabb a' XIIIid. százszakbelinél, mellyből lévőnek Pray, Latiatuc-at e' kifejezéseivel hivé: tamen politior est, quam seculi XIII. fuerit, ut mihi prope certum est; és: En locum Hungaricum seculi XII. et ineuntis XIII. Latiatuc 'stb.

Sajnovicssal közlé Pray a' Latiatuc-nak önkeze irtta másolatát 's Hell' utitársa, egészen felvevé, ugyan 1770ben másodsor lenyomatott e' munkájába: *Demonstratio, idioma Ungarorum et Lapponum idem esse. Tyrnaviae, M. DCC. LXX. in 4. p. 4—5*: quia, mondja Prayról, alteram hanc Demonstrationis meae editionem, munere quoque suo locupletatam voluit. Sajnovics hasonlón inkább a' változat bizonyítása mellett marada, mert azon megjegyzése' példájaul tűzé ki, hogy miként a' hajdani lapp nyelv különbözővé lön idejebelihez képest, ugy, im a' magyar. Ezért irá 3dik lapján: „Codex exeunte seculo XII., aut ineunte XIII. scriptus et in Archivo V. Capituli Poseniensis asservatus locum Ungaricum in se complectitur, quem pauci Ungari Ungaricum esse dixerint.“ Ezért, a' 7. 8. lapon: „Ne quis autem arbitretur locum Ungaricum a quodam linguae Ungaricae imperito erronee conceptum, et literis consignatum esse, meminisse Lectorem volo, sermonem hunc ex instituto Ecclesiae supra tumulos defunctorum haberi solitum, atque adeo autoritate et usu publico comprobatum fuisse; ut scilicet fideles funeri adstantes ad pietatem et preces pro defuncto dicendas animarentur; quod fieri nequivisset, nisi dialectus haec a pluribus recepta, imo a tota Communitate usurpata fuisset. Quae si ita sunt, aliam profecto dialectum veteribus Ungaris, aliam hodiernis esse, adeoque linguam veterum mutata et variata fuisse, in propatulo est.“

De Sajnovicsban még is megvillant már egyszersmind nyelvtani vizsgálata, 's bizá ezt, szerzete' költői díszére, Faludira. „Ut autem, szól, haec vere Ungarica esse intelligantur, clavim subjicio a R. P. FRANCISCO FALUDI e S. J. concinnatam, in qua pauculae solum voces occurrunt, quae cum hodierna dialecto nostra minus facile conciliari posse videntur.“

'S kisedetét Sajnovics a' költő Faludi' olvasását, mellyel az, közértelemvé tevé, a' mennyiben jól tudott nyelvéből vezetgette találgatása. *Ysa, Eleve, Isemucut, Heon, Feze* marada bántatlanúl. Jegyzetben alúl áll: „*Ysa* videtur convenire cum Ungarico: bizony (certe, indubitanter). *Eleve*, alii interpretantur *elévé*, vel *elein*, seu *initio*: fors legi posset: *Elő* seu *Vivens* pro: DEUS, ut sic constructio suum habeat Nominativum. *Isemucut* idem significare ac *szülönköt* seu: *Patrem nostrum, progenitorem nostrum*, certum est. *Heon* idem esse ac Ungarorum *tsak* (*tantum*) ex sensu intelligitur. *Feze*, quidam legunt: *Feje*, quasi *caput, fons, origo*.

Feleim és Isemucut' lappal rokonságának mutogatásában, látszik, különösen Sajnovics gyönyörködék, 's így már Révait ottani keresgéltre édesíté, Gyarmatit pedig majd csupa lappá és finné varázsolá *Affinitasában*. De Faludi a' népszerű kedvelt költő, nem hagyta fenn egyszerű mind magyarázataival jelét, nyelv ragozata lelke' mélyebb szétszedéséhez értettségének, mivel e' kétféle birtok együtt ritkább. Racine nyelvét Patru grammatikus javítá ki; Kisfaludy Károlyét Helmeccy, mint szabályait értőbb.

Megint Pray később az ő Cornidesének küldé meg már mind a' két megszólítás másolatát 1773ban Februar. 18dik költ levelében, noha néhány apróbb elhibítással, Révaiként *). Kétségenkül XII. százszak hajlásáról lévőnek irá 's nézte „koporsó feletti beszédül, melly nap' évielétérttén mondott volna.“ Közlé, miként kísérte meg legjobb magyarokat olvastatásával, de kiknek egyike sem fejte ki belőle teljes mondékot, felvilágítása után pedig, tiszta lön minden. Lám a' XV. százszakban is, nyelvünk minő durva, szólt, 's barátja eleibe tanuságra „Én Sipos Petor 'stb.“ kezdetü irást adá, mellynek eredetijét 1493ból gondolta.

Igen, legjobb magyar sem volt képes olvasni, mert senki sem tanította magyartalan iskolában magyar oklevéltanra is úgy, miként a' latinnak legalább kibetűzésére, mellyhez ügyvéd, bíró, jegyző, történetbuvár, káptalani lector tiszténél fogva vonatott. Magyarul, van-e valamicske 's millyen írásbélyeggel van, nem is tudták, latinnak esés a' nemzetit elszenderité.

Cornides fennakadott „milost, bratym 'stb.“ szavakon 's tót pap compositiójának és a' XV. százszakon túl nem is lévőnek irá vissza. Most neki hevült Pray. Védelmét latin szavaival teszem ide, mert idézett író erősítvényeinek az ő nyelvéről másra tétele, sikkadott lehet. „Criteria Missalis, felelé, 1773b. Martius 5d. pro seculi XII. initio tam sunt perspicua, ut certissima nota temporis ex Dominica Paschatis sumta bene magno tempore seculi XI. id iam in vsu fuerit. Monachum vero Slauum fuisse sermonis auctorem, nescio cur existimes. Mihi certum est, Missale ad Capitulum Veteris Budae pertinuisse. Hanc notitiam Schedis Pazmani, qui id Capitulo Poseniensi donum dedit, in acceptis refero. Non rite, vt ego puto, a nostri temporis linguae vsu ad vetusta tempora iudicium constituitur. Quam abhorrentia a nostris Hungarica nomina in vetustis regum literis occurrunt. En Tibi Germanismum seculi XIII. initiantis.“ Martius 24dik 1773b. költ érdekes levelében pedig még így ismerteti a' codex iratása karakterét. „Non Missale tantum, sed et Sermonem funebrem, seculi XIII. esse, ut Tibi persuadeas, velim. Eadem ubique manus, iidem characterum ductus, membrana, scribendi ratio seculo XII. propria, rudissimae ante Canonem picturae, nisi informes potius lineas malis, et in ipsa Missarum serie ad diem anniuersarium defunctorum locatus sermo, scriptura reliquis omnibus ita simili, vt ouum ouo. Aliena manus ex ductu et colore, facile observatur Vel inspecto Codice vetustiorum faceres. 'stb.“

Eltűnt így Cornidesnek, a' nem hamarhívőnek, látatlanban csak könnyedleg kiszesszent gyanúvéleménye. Ejtse az eredetire szemét az éles oklevélismerő, betük vonatából kapta volna már fel, a' kor' táját; az ehhez ve-

*) L. Antiquitates liter. hungaricae Vol. I. Pestini M. DCCC. III. p. 337—339.

tés, gyakorlattal, szellemi tapintássá válik. „Hasonmássát vetette majd nem eléggé hivat” mondja Horvát István, ’s Révai sem tartá azon példányt, melyet Cornides jegyzetei között olvasott, az eredetivel tökéletesen egyezőnek. Azonban Cornides ezt írja Anonymus Vindiciaiban a’ 211dik lapon: „quem (sermonem), ex ipso authographo summa accuratione exscripseram Pofonii.“ Gyűjteményéről szóló ’s testvére által 1792ben kiadott czímsorban (*l. Danielis Cornides Bibliotheca Hungarica, Pestini, in 8*) így jegyzi ki azt a’ 268d. lap: „Excerpta ex Missali Ms. membranaceo Bibliothecae Vener. Capituli Poseniensis Nro 62;“ de azon *excerptak*, nyelvről, korról szólók-e, nem tudom, mert könyvhagyományra gróf Teleki Lászlónak, ki Cornides kincseit is megvásárlá, örökösei által magyar akademiánknak ajándékozta, most állítatik fel; Petrovics pedig ki jól tudta volt már, mit hol kell keresni eddigi szorítottabb helyén is, nem él többé! Nyelv kiburkolása sem Cornidestől, sem Praytól nem volt várható. Mert ha dicsértesen ereszkedett is Cornides, az *Anonymusban* eléforduló ezen magyar szavak régi leírásainak fejtegetésébe: aldu, almu, Borsu, Esküllő, holm, hovos, sceri ’stb. és e’ végett jól megforgatá B. Margit életírását; ha, Pray hasonlítóga is keleti szavakhoz magyarokat, illyes munkájuk csak mellékes gally’ nyesegetése volt. Mindenike buvázkodott ’s a’ mi magyar dolgot lelt, sorozta főczéljához latinul vagy németül, idejük nyelvén. Magyar írást ekként, mint váratlant, megtapostának ’s hagyák nyelvtudósra. Azért elégedett-e meg Pray? majd XIIId. száznak egyszer vége másszor eleje, majd XIIIId. megindulása körül nagyjában, hozzávetéssel. Vagy tartá, tisztába úgy sem juthatástól? Szeme rajta maradt azonban, mint kedves felfedezésen, mert 1775ben ezen munkájához: „*Dissertationes historico-criticae in Annales veterum Hunnorum Avarum et Hungarorum Vindobonae MDCCCLXXV. in fol.*“ a’ 92d. lapon eléforduló jegyzetében megint így utal rá: „Et quantum hodierna dialectus variet a seculi XII. et XIII. liquet ex sermone super sepulcro, quem Cl. Sainovicio, ut suae Demonstrationi infereret, communicavi, quo Lectorem harum rerum amantem remitto, quae tam communis regno id temporis erat, quam ritus Ecclesiae nostrae proprius.“ Cornides csakugyan miféle grammatikai jegyzetét hagyta fenn felőle, majd alább fordul elé.

De, miért hagyá el annak is nyiltabb feljegyzését Pray, „ó volt-e felfedezője, vagy ismerte már Pázmán?” Horvát István azon okánál fogva írta, hogy „már a’ mindenféle egyházi nemzeti Régiségeket nagy figyelemmel fölkereső Pázmány Péter Cardinalis tudott valamit a’ Magyar Nyelvnek e’ drága kintséről, *minthogy* a’ Miskönyvet, mellyben a’ két Halottas Beszéd foglaltatik, ő ajándékozta a’ Psoni káptalannak.“ *L. Tudom. Gyűjt.* 1835. I. kötet, 103d. lap. Úgy van, ajándékunknak, illik belsejét ismernünk, de becseset gondolhatott nyujtani Pázmán már egyedül azzal, ha magyar szerzet régi miskönyvét teszi le ottan emlékül fenntartásra.

Pray által fennebb idézett schedáját Pázmánnak, én azért vágytam megkapnom, ha egyszersmind nincs-e rá jegyezve, hogy az óbudai káptalané magáé volt-e hajdan óta már e’ miskönyv, vagy ahhoz honnan jutott? ha Pázmán maga nem irt-e figyeltetésül arra egyikét sort az iránt: hogy e’

misekönyvben ez ama korból halottfeletti „magyar“ megszólítás van, mit Pray talán, elhagyni talála. Midőn 1836b. Majus 31dikén, a' pozsoni káptalan levéltára' iratait, magyarul lehetők végett, reggeltől estiglen forgattuk hárman: Döme Károly kanonok, Kaszay József káptalani jegyző, 's én, külön kereste Döme Kaszayval az ohajtott schedát a' secretariusi actak között, de nem találtatott. Igérte Metastasio fordítója, a' magyar akadémiai tiszteleti tag, későbbben is arra gondját erdélyi barátságunknál 's főként nemes indulatánál fogvást, mellyel minden hazai ügyet fogad, azonban maig sem került elé. Addig is nagyon hihető: Pázmán nem tudá, mi volt elbúva misésajándékában; legalább igen kételkedhetünk felette, következőknél fogva: 1.) A' sz. Péter – sz. Pál budai káptalana, mellyé ha eleitől fogva volt-e, vagy része a' k. sz. János kereszties lovagainak sz. Háromságos felhévizi conventjéről szálla reá, arról alább szóljunk, oszlott vagy oszlandó volt 1541 körül helyéről, midőn Buda királyi várát Soliman csalárdsága meghajlította, 's vivék a' bús papok e' codex gyűjteményt is okleveleikkel, talán egyenesen Pozsonba. Vagy, szakadott oda csak 1633ban? mikor beléírásként a' pozsoni káptalan könyvei közé soroztatott. 1616b. kezdheté Pázmán mint új primás főfelügyeletét a' budai maradék káptalanra és conventre, mivel Esztergom érsekétől függének, ámbár a' megye, veszprimi volt. Nem észrevétetéssel adta így kezébe valamelyik káptalan vagy conventbeli, a' kik ismerék már elenyésztek. Magának kelle tehát reátalálni. De, forgathatott volna-e végig az érsek több meg több régi barátiratu misekönyvet? kinek minden idejét országlási tanácskozás, egyházi visszatérítés foglalá el örök mozgalommal. Azonban tegyük fel, vagy övé magáé lett akárhogy még elébb 's ő akadott maga reá, vagy más papja mondá meg neki, mi van benne, akkor: 2.) A' nemzetiségre vigyázott primásból említetése ömlött volna ki áradozni szokott írásaiban, a) már csak azon ébredett örömeből, b) hogy figyelmet tartson fenn iránta; c) papságának védelmeül a' nemzeti nyelvet megragadott reformatorok ellenvetéseire, hogy íme, hajdanban már magyarul szólott népéhez a' catholicus pap is. Az ő lángesze hamar támokat eleveníte ki abból is, mit más csekélynek vön. 3.) Ha erről Pray hasonlóan kapott volna Pázmántól jegyzést, nem bizonyítá vala-e Cornides ellen XVd. százszaknál régibbségét azzal is, hogy lám, már Pázmán hajdanibbnak ismeré. Hanem Pray, ámbár ótalomhevében, csak egy notitiara hivatkozik Martius 5dikén írt levelében: *Hanc notitiam l. felebb.* Pázmán tehát ajándékozható csak egyszerűen e' könyvet a' pozsoni káptalanéi közé, mert az óbudainak hiteles iratai úgy is, talán már akkor, ott valának, czímsoraikat 1836b. Junius 12dikén olvastam meg; mert misekönyvből ottan gyűjtemény volt már, vagy kezdetett. Tizenhárom régi missalet néze végig levelenként kérésemre Kaszay József, de magyar írást egyikben sem talált, míg én gótbetüs egyházi latin kéziratot 1300ból, 1415ből 1505b.'stb. tizenhét kötetet forgattam át vigyázva, hanem, czélomhoz képest, épen úgy siker nélkül.

Az olvasónak talán kedve jóne itt mondania: mit ér? akár tudott felőle Pázmán akár nem. Ennek bővebb szóba hozása csak élenkebben akarta képzelet eleibe tüntetni, mennyire kár vala, hogy épen az óbudai káptalan vagy felhévizi convent előkelő tagjai között egyik éberebb magyarnak eszébe nem jutott e' megszólításokat még 1541 előtt adni közre, melly tájatt, a' magyar nyelv már szembe kezdé szállani új igéken addigi latin elnyomójával, midőn Pesti Gábor 1538ban a' „*Nomenclatura sex linguarum*“ közé magyar szavak besorozásával honi szókönyvről gerjeszte gondolkodást, mikor 1539b. már Erdősi magyar grammatikája Sárváratt nyomtatásban kijött, hogy a' más káptalanokban lenni kellett efféle egyházi iratokra is még elveszhetésük előtt villant volna fel gond. Mert az eddig találttagnál jóval több hajdani magyar irat fennforogtát lehet méltán hinnünk az 1549b. előtt készült 's akkor csak „*viomnan meg igazytatott és Krakkoban kinomtatott Igaz iraz modiarol valo tudomañ-nak*“ két helyén is álló azon hivatkozásából: Az rēgiek az ill'en ighek et ig' irtac; Az reghiec micor confonansrol kezdetett az utannoc valo ighe, nem irtac confonaffal 'stb. *L. Kazinczy, Magyar Régiségek, Első kötet, Pest, 1808. l. 144 és 150.* És, melly nem jól tevé Pázmán, hogy a' missalet, ha csakugyan tudta rejteményét, csak csendesen adá ki kezéből, mivel hon előtti reá figyeltetést egy Molnár Albert, mint 1610ben ő is magyar nyelvten író († 1635ben); egy Csipkés Komáromi György, 1645ben hasonlóan az, talán olly érintkezéssel fogott volna fel, mellyből hamarább születik okos nyomozat, vagy legalább még az akkor is kézen volt némelly magyar nyelvmaradvány nem vettetik rozsdás kardokkal együtt kuczκόba. Így pedig eltelt 600 körülnyi év, mig Pray, forgatván forgatta historiai keresetei hevével a' misekönyvet 's akár elébb látott valamit a' magyar irat felől Pázmán schedáján, akár a' misekönyvnek belsejével is bő megismerkedése után, miként Martius 24d. irt levele mutatja, legalább első hirdetője, ő lön.

1782nél elébb, Trenka Mihály írta le saját kezével annyira pontosan, hogy Révai maga is annak ékezei szerint javítgatta ki önkeze' másolatát, összehasonlításkor. Trenka, historiaék kir. professzora lévén Győrött, Pécsent, Pesten, tanult barátai között jöve megint szóba e' burkolt nyelv, de egyéb nem történt. Tovább mene Koller József pécsi kanonok 1782b. Ó akkor, Pozsonban kijött e' munkájának: *Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum*, Iső kötetéhez csatolt IIdik *Appendix*-ében, 382d. laptól fogva 416ig, kivonatban ismerteté meg a' misekönyvet, lenyomatván abból az 1114b. Lőrincz esztergomi érsek által tartott zsinat canonait, mellyek között ez is áll: „*Vt canonici in clauastro et capellani in curia literatorie loquantur*“, azaz latinul, mert az így nem igen tudottak, magyar nyelvükön beszélének; le némelly böjtök' veres rovatait, a' benne lévő kalendariomot és chronicont 'stb.; és le a' két megszólítást. Mindjárt ez után veté megjegyzését a' misekönyv kelése idejéről, következő oknyomozattal. „Az irott codex elején álló kalendariom ugyan azon kéztől van, mellytől a' codex maga, ha tehát a' kalendariom iratása évét tudjuk, akkor a' codexét is megismertnek látszhatunk, *cognovisse vide-*

bimur." Kijegyzé most, husvét és az újabb innepek' mikorra eséseit mint e' kérdésben eligazítókét. Husvétet azonban nem tartá biztos mutatónak, mert *VI. Kal. April. (Mart. 27.)* a' napja e' kalendariomban, mellyre valósággal esett volt 1076, 1155, 1160, 1239, 1250, 1323, 1334, 1345 években, de kétséges, véle, ha igazi azon napjára tétetett-e, mellyen a' codex iratása évének husvéte volt, mivel hasonlóan *VI. Kal. Aprilis* áll husvétül egy 1377ben irt pozsoni más misekönyv' kalendariomában, nem különben a' kinyomtatott esztergomiakban 1484 és 1501; a' pécsiben 1499ről, pedig husvétnek más nap adott innepet. Ennélfogva, mondá Koller: „*Secunda nota, quae est festorum recentiorum, primigenia tamen manu Kalendario insertorum majus momentum afferre poterit. Ego ut rem expediam brevi, hoc unum profero: in Kalendario primigenia manu ad V. Kal. Julii adscriptam esse Elevationem S. Ladislai Regis . . . Elevationem S. Ladislai in adnotationibus alia quidem manu, nihilominus saeculo XIII. haud recentiori, Codici nostro insertis geminis locis ad An. 1192 referri deprehendo, quam Epocham . . . veram esse non dubito. Statuo igitur Kalendarium et per hoc Missalem Codicem non ante An. 1192 exaratum fuisse. Sed neque serius . . . quam an. 1210, nam ante Kalendarium leguntur ista: „Et fuerint anni cumpleti mille ducenti et decies enim post partum Virginis almae“ *) etc., post Kalendarium . . . Andreae II. annos duntaxat sex attribuit, etsi certum sit tricenis plures regnasse; unde recte arguitur, eam scriptam esse anno Andreae II. sexto, qui erat post partum Virginis almae millesimus, ducentesimus, decimus.*

Koller ébresztheté gróf Batthyáni Ignác erdélyi püspököt a' misekönyv megforgatására gyűjteményéhez a' canonokra nézve. Kijött 1785ben Isó kötete illy, czimmel: *Leges ecclesiasticae Regni Hungariae* 's a' Missalet vagy Sacramentariumot, nevezé ő „Boldvainak“ e' szavaival a' 8dik lapon: „*Sacramentarium Boldvense saeculi XII. ex quo duas dabimus synodos, docet non defuisse Ecclesiis Hungariae codices, in quos Canones Synodorum referrent.*“ A' megszólításról azonban, mint célján kívül esőről semmi jegyzete. Mindazáltal érintését is megemlíteni azért kell itt, mert kitetszik, hogy gr. Batthyáni szeme a' misekönyvbe későbbi kéztől tétetett ezen jegyzést: „*M. CCIII. Monasterium iohannis baptistae comburitur iuxta bulduam situm*“ fogta fel 's azért nevezé Boldvense-nek, és ujonnan utánajárni törekedett kútfeje évének, mellyre támaszkodni százszakához képest fogna. Az 1827ben megjelent II dik kötet azonban boldvai misekönyvet nem is említe már, hanem csak „*XII d. százszakbeli kéziratot,*“ így, a' 120d. lapon: *Synodus II. Strigoniens. circa an. 1099. nunc ex MS. Saeculi XII. edita,* 's a' 196d. lapon: *Synodus III. circa an. 1109 ex codice MS. Ecclesiae Posoniensis.* Az évszámok összevetése 's átaljában ebbe ereszkedés, nem ide való.

Pázmándy Samuel 1786-ban Pesten megjelent ezen munkájának: „*Schediasmata praelvdialia cogitationvm coniecturalivm circa originem, sedesque antiquas et linguam Vhro-Magarym populorvm, Pars I.* 682—690 lapjaira vette mind a' két megszólítást, alásorozá saját olvasását 's fordítá latinra is. Olvasásából ezek ide jegyzendők; yfa = *bizon*; gimilcictul = *gyümöltsbül*; he on = *hanem, nem csak*; wt = *ötet*; turchucat = *tor-*

*) Nem említi Koller e' szavak' hexameter- és pentameterben létét, pedig distichont tesznek.

*kukat; feze = fefzekje; ildetuitul = üldözetitül; wnuttei = ünöttei; cuzicun = köziben; ilezie = illefsze. Ezt: munhi uruzagbele, mondja, inkább így kellene olvasni: mennyei országba, vagy: Mennyei Uráság-ba. 'S így ereszkedik ki munkájának mindenfelé magyart látó és rokonító szellemében, ezen szóra: ex ista voce originali *Munhi Uruzág*, ex vi etymologica, coelestem Dominatum indicante, cernimus, modernam vocem *Ország*, qua pro Regno vitimur, *Ur-uz-ág*, nunc *Uruság*, id est, ex vi itidem etymologica, Complexus *Uhro-Uz-orum*, originem sumsisse, adeoque, hoc quoque indicio, *Uhro-Uzos* fuisse: quibus, ad aliquid sublime exprimendum, circa rerum exordia, hominum cogitationes neque semet altius erigebant. És eredezteti *achfin* szót a' finn *aka*-ból, a' köz magyar népnél most is élő? *Ach-fzon*-ból, a' *h* és *ch* betűket keletiesen felcserélésből, 's így leve, mond, végre: *ah-fzon*-ból, asszony. Vevé pedig könyvébe, vallja, e' megszólításokat főként a' benne lévő: *vize, vimagguk* 'stb. szavak' írásáért, mellyekhez ma *v* betűt nem teszünk, annak megmutatása végett, miként: „vfus iste Maioribus nostris cum priscis *Dano-Vinno-Variis*, modernisque *Croatia*, vti et Orientalibus, communis, praefigendi nonnunquam vocalibus initialibus literam *v* palam conspicitur.“ Mert, szerinte, *Vendo-Venn*, egy ezzel: *Ona-Unn; Unna* folyó az, a' mi: *Vunna; Uger* annyi mint: *Vuger; Var* nép, tulajdonképen *Uhar; Venn*-ek voltaképen *Unn*-ok 's ezek a' *Fenn*-ek, összesen pedig mind a' régi dánokhoz számlált népek. Előizül azért pontozám ki ezeket, hogy lássék, mikre szállongott volna Pázmándy, ha bővebb észrevételeket írt volna e' megszólításokról, mit, említéseként, készítenie feltéte volt. Egyébiránt a' beszédejtés minőségéről mondott véleményét vegyük még tudomásul, szemre: „Memorant quidam Graeci Scriptores linguam Chunicam: cuius inter Viros, Feminasque Principes, iam circa aetatem Arpadii, ac proximorum Succellorum v'fus esse coeperat. Anonymus eos, qui cum Turcis Arpadianis ad *Kiov*-iam, foedere implicabantur, vocat *CHUN*-os. Hos eosdem accedentes ad foedus Arpadianorum, suamque cultiorem dialectum iis communicantes, Porphyrogenitus Chazaros appellat. Dialectus, qua Sermo iste scribebatur, fuisse videtur aeno lequiore mixtura veteris Turco-Fianicae, eiusdem alias et genuinae pariter veteris *Vendo-Vinnicae*, cum adoptitia Chuno-Chazarica.“ 'stb.*

1793ban Segesvári István nyomatta le *Derham Physico-theologiája'* fordításához írt ajánló levele XIII.d. lapjára elejét a' hosszabb megszólításnak, e' szavakig: „engede vrdung intetvinec“, lobogtában a' magyar nyelv iránt.

Pázmándy pendíti meg 693dik lapján, hogy e' megszólítás némelly első írszakát más könyvbe írva, munkája kijötte előtt néhány évvel látta, Rádai könyvtárában. Ha csakugyan ezt érté Pázmándy, láthatta Gyarmathi Samuel is Péczelen 1784 körül ott laktakor. Azonban Gyarmathi egyszer sem emlité azt előttem, négy évig vele sokszor együtt voltom alatt, midón a' 70hez közelgetett legtisztesebb ósz a' könyvtárról gyakran szólott, midón az ő *Rádaiát*, ékesirói érdemei mellett lelke tisztaságáért is mindenkor „halhatatlan“ mellékszóval czímezé, megindult szíve. „*Okoskodva tanító magyar nyelv-mesterében*“ egyenesen Sajnovics után kiírását hozza elé a' hosszabb könyörgétfetskének vagy-is Intétfetskének, miként ő nevezte. *L. első darab, Kolo's-váratt* 1794. *lap* 120—122. Eredeti legapróbb sajátságait szemelgetvén elé Gyarmathi a' magyar nyelv szószerkezetének, 's ez épen érdeme, bizonyítóul

választá ki a' hosszabb megszólítást ahhoz, hogy őseink nem szurdogáltak majd minden nevszó eleibe, *ax*, *a'*, névmást annyira mint mi maiak, kik vezetéknevekhez is alkalmazók már, mert, 20 helytt van elhagyva, jegyzi meg, abban, hová most belé tétetik, mióta ifjaink *a'* deák és német nyelvekkel együtt tanulják a' magokét. Valamint „Amerika feltalálása“ fordításához előbeszédét ige nélkül készíté, úgy irt egy 22 sornyi barátságos levelet ide 119 lapjára, *ax*, *a'*, nélkül, 's ehhez tartozó példaül tevé ennek eleibe Henriade kezdetét is a' buzgott Péczeli Józsefnek egyébiránt Szilágyiánál erőtlenebb fordításából. Magát a' megszólítást illy elkülönözéssel olvasá Gyarmathi: *Vogmuc nála: vogiunc*; *hazoa, hozzája v. házául*; *tilutoa, tiltva*; *mundoa, mondra*; *yfa, bizony*; *hadlava, hallva*; *vize, űze (íze)*; *feze, fajzatja*; *mulchotia, mulathatja* 'stb. Pázmándy, láttuk, olvasá dunántuliasan a' távolító tól tól ragot így: *túl, túl, rul, rúl*; Gyarmathi pedig erdélyiesen ejté olvasásába, néhol: *tól, másutt meg, mintha eredetije tartotta volna, túl, túl* mellett. Habozott még szavai olvasása körül, de mi-féle nyelvcsínt lehet abból kikapni, legelőszér arra ó figyeltetett. Erdélyi Muzéum és Tudom. Gyűjtemény szükségesnek találta még sok aa-zásunk ellen szólani, Gyarmathi ezek előtt már 20 évvel ébreszte gondot, hogy eléakadó régi nyelvemlékeinkből olly szemmel válogassunk némellyet ki, minővel Virgilius toda szedni kellemeket, még zordon őseinek Festus grammaticusnál fennmaradott illyen nyelvéből: *Sei parentem puer verberit, ast oloe plorasit, puer Deiveis sacer estod*, mi későbben erre változott: *si parentem puer verberet, at ille ploret, puer Divis sacer esto*.

1795ben megjelenik: „*Magyar Grammatika, mellyet készített Debreczenbenn egy magyar társaság*, 's ez, illy itéletét nyilatkoztatá, 146dik lapján.“ Az eddig mondottakból meg lehet itélni azon Halotti Beszéd' Darabját, melly némelly Könyvekbenn úgy hozódik fel, mint a XII. Századbéli igaz Magyarorságnak Maradvánnya, és így kezdődik: *Latiutuc 's a' t.* — Annak az Irónak következő szavai: *zumtuchel*, e helyett: *zumtuchal* vagy *zemetechel*; *paradisumben*, e helyett: *paradisumban*; *halatnec*, e helyett: *halálnac*; *muganec*, e helyett: *muganac* azaz *magánac*; *foianec*, e helyett: *foianec* azaz *faiánac*; *puculnec*, e helyett: *puculnak* azaz *pokolnak* 's a' t.: nyilván mutatják, hogy az Magyar nem lehetett: mert az igaz Magyar, a Kemény és Gyenge Magábannhangzókat, ezekbenn a szókban, így öszve nem rakta volna. A' 261. lapon azonban ekként hivatkozik arra: „Ama XII dik Századbelinek vélt Halotti Beszéd-benn: *Latiutuc 's a' t.* így szóllítódik meg a Nép, a meghóltért való imádkozásra: *És keassatuc Uromchuz charmul Kirt*, az az: és kiáltsatok Úrunkhoz, hármúl (hármásával) Kiriét 's a' t.

Sándor István a' fennebbi vád ellen Sokfélélének Gyórott 1798ban kijött Vd. darabjában a' 151dik lapra, hol Pesti Gábor újtestamontomából 1536b., idézi e' szót: *rezet partem*, melly, *Latiutuc*-ban is így fordul elé, helyesen szurá észrevételét: „Ez illyen *rezet* azaz: *részlet* miatt ama régi Darabnak íróját, melly így kezdődik: *Latiutuc feleyem*, sokan, a' kik a' régi Magyar könyveket 's Iratokat nem esmérik, még most is Tótnak szidják méltatlanul.“ 1799ben pedig Vidik darabjának 70dik lapján, bold. Margit életírásában lévő: *Zent Margyt Azzonnak* „e u c c h e“ szóra tett jegyzése alkalmával ezt mondogatta:

„Ki tetzik ebből is, melly régi Szokás légyen az Alfzonyinknál a kisebb leány Telt-
 vérököt Öttsöknek mondani, a mit a Debretzeni Grammaticusok hibának neveztek. De
 hiszem, ők a fokzer, máfodzer, harmadzer miatt szint úgy nem fogják talán
 Magyarának esmérni ezt a Szerzöt is, valamint a Latiatuc feleym Iroját a Zumtu-
 chel, Halalnec, Muganec, Foianec, Puculnec 's Paradisumben miatt. Pedig Zumtuchel
 nem más, hanem Szömtökökkel az az: Szemetekkel. 'S ha tellyességgel
 nem tsalatkozom, a Nak és Ban Ragafztékok akkor esméretlenek voltak, 's azok
 helyében az akkori Eleink tsak Nek és Ben Ragafztékokkal éltek. Ide czéloz kés-
 sőbbi jegyzetében is, mellyet 1801ben VIII. darabjának 5d. lapjához Anonymus'
 nek-ező dativusairól függesztett. 'S még későbbben sem nyomható el
 zsembét, midőn Révai már megmutatta volt a' „magyar társaságnak“ el nem
 fogadható állítmányát, hanem Sokfélėje Xdik darabjának (Bécsben 1808) 64-
 és 65d. lapjára tevé: „Az említett LATIATUC FELEYM, Hazánk nyelvére tekintve, egygy
 olly Kintsünk, mellynél nagyobbbat nem bírunk. Annak védelmezését a' Rágalmazói ellen
 régen magamra akartam venni, de mivel Révai Barátom bizonyossá tett abban, hogy ő
 azt nem tsak szörül szóra megmagyarázza, hanem az Oltsárlóinak is megfog felelni, ahoz-
 képest ezen munkát kézf örömet oda engedtem néki. Bár mennél hamarabb megjelenne
 vele *) , hogy ama kárhözható Itélethozókat megfzégényítse, kik, mivel magok a' régi
 írott és nyomtatott Könyveinket nem forgatták, 's ehézképest a' hajdani Nyelvünket 's
 annak idő szerezént való változásit nem is esméri, azt hiszik, sőt másokkal is el akarják
 hitetni, hogy a' legrégebbe Eleink is szint úgy beszélték és irtak, valamint mi mostan.“

Az úgy nevezett „Debreczeni Grammatikának“ több dolgozatból sze-
 degetett szerkesztői: Domokos Lajos, Szikszay György 's Benedek Mihály
 (l. Kazinczy, Magyar Régiségek és Ritkaságok, Pesten 1808, Első kötet, Az
 olvasóhoz XXX—XXXId. lap.) menthetők volnának annyiban, mert régebbe
 magyar iratgyűjtemény szükében nem tehettek összehasonlítás 's magok oly-
 lyanokhoz nem férhetének, arra továbbá „hogy nem mindenütt Quadalaxa-
 raz a' magyar nép, hanem Mátra alatt vellával eszik és gyűjt, Dunántul,
 velágot gyujt és ve sárnapoz, igen is még mondhatni; nem utaztak min-
 denütt a' honban. De, Gyarmathi „Nyelvemester“ének, melly versenymun-
 kául vala bírósizékük előtt, stylistikai csinos észrevétele, őket vigyázóvá
 nem tevé! De, mikor az egyéb kézrekapottakat sem forgaták meg! Egy,
 1544ben készült reformatiói ének mutatta volna nekik: *Semmi uinczen er-
 ről lám az szent Irásben*, mellyet Szombathelyi János, Kazinczyhoz 1805b.
 Sárospatakon irt levelében idéz az említett „Régiségek“ 173. lapján. Nem ve-
 vék figyelőre Anonymus évjegyzetirónk' 1745 és 1766beli kiadásából, miként
 áll ott is, mai NAK tulajdonító rag helyett: BUNGERNEC, CUNDUNEC, OUNDUNEC,
 TOSUNEC, USUBUNEC. 'S az általak is ejtett irt e-s ragu ezen szavakban: uré,
 pótolék, szállásért, önnön megczáfoltatásuktól el nem ijedének! Megfeledez-
 tek ezekről is: ollyatén, tehát, fazék, árnyék, hamarébb, ajándék.

Ezen fel sem igen vevés erede onnan, mert mindig csak azt hitték
 látjuk, többen, hogy tóthól vált magyar szerzetes csipte szülői nyelvéből
 belé: *miloszt, bratym, timnuce* szavait, ezek helyett: feleim, közelim, kegy,

*) Azólta, hogy ezeket irtam, az ígértt nagy betsű Munkája, megis jelent 'stb.

foghely, és hitték azt el nem gondolva; bátorkodhatott volna-e tiszta magyarnép előtt elszavalni kikaczagtásától tartása nélkül, mit a' magyar, még nem simított élénk szesz miatt hamar megtett 's megteszen, nyelvét keverővel 's rosszul kimondóval. Pedig közel vala hihetni azt hasonlóan: magyar születésű szerzetes azért veheté bátran azokat írásába, mert mind eredete mind laktája, tót néppel volt nyilván, vagy határos vagy elegy, 's tót szavait a' magyar nép is már értette, sőt velek, gyakrabban élt mintsem őseiével. Nem vétetett ehhez észre, a' magyar híg vérnek természete. Könnyen fog ez fel maig idegen nyelvet sebes ésszel 's még tetszik neki, ha olyan szónak saját nyelvébe hullintásával negédesen éreztetheti tudalmát, mit, mivel nem teszen a' makacs tót, lön több egész magyar falu tóttá; mit, mivel a' magyar, gyakorolt latintól francziától némettől kapdosással is, elfelejtgetők hajdani: megkísértem, szentegyház, kém 'stb. szavunkat és mondjuk: megpróbálok, templom, ispión, spion. „A' Barát“ jegyzé meg Sándor István, ama szép hajdani Fele szavunk helyében is, melly annyit tett, mint Amicus, Freund, szintűgy bétsúsózt Nyelvünkbe, valamint most kezd bétsúsúzni a' Német szó: Bruder.“ Felteszem, ha csak olly rövidcske töredék maradt volna fenn az e' kötetben álló bécsi codexből millyen a' két megszólítás, és épen azon töredék mutatná codexünkben lévő e' három német szót: sáfár, kehel, estáp, mondható volna-e annak német paptól származása? Sőt illy német pap, kikerülte volna német szavait 's tudakozza inkább azok' igaz magyar kitételét; sőt a' tót eredetű pap is hasonlóan teszen, ha ollyan irta volna e' megszólításokat. Ott, bold. Margit életében a' cseh és tót: szesztra, soror értelemmel, nem magyar irta-e azért? nem az-e, mivel benne velág is áll, világ helyett, a' már Sándor István előhozta: sokzer 'stb. mellett, ámbar ezen sokszer csak ollyan helyesirási összekapcsolás, minő bécsi codexünk előtt a' LXId. lapon, például: *nagyszél*, mert szer hajdan főnévül vétetett *ordo* jelentéssel, miként ma is hallhatni még Vasban: a' tulsó szeren. Hanem a' szavak változataira nézve legyen mondva: Nép szókat veveget által néptől, nyelvek tájbeszédben csapnak félre; állapot, szükség, szeszély benne egész kifejezéseket felcserél, Iró bont és alkot, miként a' legeslegelső nyelvkezdők; tehát a' nem csak beszélni tanító grammatikus, hanem a' nyelv szelletét vizsgáló nyelvtudós, fogja fel a' nyelvet részletében és tömegében 's úgy bírálja meg: miket játszék belé történet, mit módosíta benne a' kellemesebb hangzatot kereső fül, miként eredezének fokokként ágazatai, 's akkor mondja itéletét, hogy némelly zavarban is a' nyelvnek mikben maradt fenn tisztára vezető logikája.

Mi pedig fogjuk fel tovább a' még történteket. 1799b. Belnai tevé a' hosszabb megszólítást Faludi olvasásával együtt e' munkájának: *Historia literarum bonarumque artium in Hungaria*, 79—81 lapjaira jegyzetül, hogy a' magyar helyesírás és nyelv geniusa hajdan millyen volt. 1802ben adta ki Engel: „*Danielis Cornides Vindiciae Anonymi Belae regis Notarii, Budae*“ 's 's látható lett most a' 205—211 lapokon, mint hasonlóan már Cornides össze

a' megszólításbeli NEK tulajdonító ragot Anonymus' fennemlített ilyen ragozásával, habár ő még azt: jól van-e, nem-e? a' 210d. lapon helyésre hajlása mellett is, kérdés alá tartozhatóul hagyá' s eldöntését nála jártasabbnak vívázva engedé. Lám Lethenyei 1790b. és Mándi is 1799b. csak a' mai NAK-ot vevék magyar fordításaikba, mintegy hibául nézőleg a' vidékenként élhetett NEK-et. A' Cornides által élesen észrevett NEK-ezést, Révai tűzhetette volna már ki ugyan csak győző példaul, de úgy látszik, nem akadott kezébe a' nagybecsű „vádosztatás“, mert semmi sincs belőle 1803 kijött munkájában: *Antiquitates literaturae hungaricae, Vol. I. quod complectitur duas allocutiones fruebres genvinae veteri pronvnciationi restitvtas et commentario grammatico illustratas. Pestini.* Készen álla Révainál így 1802ben, midőn Schwartner, a' magyar statistika és oklevéltan lelkes útverője, arról nem tudván, tüzelgetőleg ohajtgatá, hogy volna bár vagy egy tudós azon sok közül, kiket magyar nyelv és literatura most mutat, ki ennek elnyerendő professzori székébe ama halotti megszólítás' tudós és maradandó fejtegetésével ülne bé. *L. Introductio in rem diplomaticam praecipue hungaricam, másod kiadás, Iső Rész, 1. fejezet, 29. §. 60d. lap.* Sőt készen nyugodott Révai munkája még 1799ben, hanem költsége nem juta hozzá, a' mint „monitumában“ beszéli 's Komárom és Sopron, úgy Bécs' nyomtatói elfordulának tőle, mert kereskedői számolat nem ígére hasznót, grammatikai száraz fejtegetésért, azaz: kevés olvasó kapott akkor magyar könyvön is, hát még épen szerkezete' fejtegetésén. Végre, az e' dolgozatába szerelmes Révainak Paintner prépost vidítá fel epedéseit, miért, az adakozni tudott, nemzetétől is köszönetet nyer. Külön Révainak hálája pedig régi hű barátjához, most felsegítőjéhez azért ömledezett a' Paintner karbelieket hasonlóra érzékenyíthetőleg szívéből, mert halljuk csak, már 1783ban készített ő néhány ívnyi világítójegyzeteket e' két megszólításról 's akkor magyarul. Ugyan azon hazafiúi hév' áradozata, haszonvág' s önző dolyf nélkül ő benne, ragadá őtet arra, mellyel Cornides-től az „Emlékezzenté Xegyefrel“ éneket általvevé 's kiadá az *Andreas de Sasarhel* nevet mutató, „Angeľofnaē nagfagos azsonya“ hoz talán 1508ban irt rimezettel, és egy „világfolytáról“ csengedező rímsorral együtt, mellyben hasonlóan a' strófák első betűiből töredékesen, *Francus L. S. Apati* kerül elé írójaul; nem különben Erdősi János distichonaival 1541ben megjelent ujtestamentomából. *L. Révai Miklós elegyes versei, Pozsonban 1787. lap 273—325.* Tizenhat év alatt gyűjtögeté ennélfogva magyarázatait, következő régi kéziratokból 's nyomtatásokból: Bécsi codex, sz. Elek, Remete sz. Pál élete, sz. beszédek szűz Máriáról, sz. Bernard mondékai; Komjáti Benedek 1533, Pesti Gábor 1536, Erdősi János 1541, Tinódi Sebestyén 1554, Gallus Anaxius 1558, Draskovics György 1561, Telegdi Miklós 1578, Pécsi Lukács 1598, Lépes Bálint 1616, Marosvásárhelyi Gergely 1618, Pázmán Péter 1665, Geleji Katona István 1645, Medgyesi Pál 1649. A' bécsi codex nyitotta fel leginkább szemét, mint idejére nézve még közelebb eső.

Megemlégteti Révai, előbeszédében, Pray, Sajnovics, Faludi, Koller fáradásait; kész örömet ír ki Schwartzner diplomatikájából helyeket, mellyekkel hívé bizonyolhatni ő is Koller véleményét az 1192 és 1210 között irathatásról. A' rövidebb megszólítás után, lenyomatott egy olyan régít latinul, mellynek még hajdanibb iratu előpéldányából a' magyar mintha csak fordítás volna, mert ez csupán ennyivel több: Es tív bennetuc. clamate III. k. *Lásd alább a' misekönyvbéli latin körülírásnál.* Végéhez kötetének „pótlatul“ csatolta Pray három levelét Cornideshez, hányat e' magyar nyelvemlékről szólót ő talála többiei között, mellyek vele későbbben közöltettek, nem mondja, ki által, hanem Horvát István volt a' mint maga felfedé, kezébe adójok. 'S Révai ugyan 1803-ban irt „Magyar Literaturájába“ mellyet Horvát István a' Tudom. Gyűjt. 1833béli II. d. kötetében bocsáta közre, szövé többnyire mind ezt. Különösen megjegyzendő pedig, tót pap által nem irathatásra nézve ottani ezen észrevétele, „sehol nem vét az író a' meg határozottatott ígével való élésben, a' mellyben leghamarább botlik a' Tót.“

Révai elve lett, származtatás gyökből és hasonlóság. Ezekre talált példáit bőven jegyzé fel, miket pedig szokás tájbeszéd azokkal ellenkezően kezdet volt, elvetette. Helyesírását is gyökből származtatással gondolta most vezetettetni; új tanulásai elhagyaták vele régijét, a' debreczeniesen bann-ozást és az ő olyly-ozását. Lön j-és vagy jottista. Fejtései a' két megszólításból itt a' 9—21d. lapokon 'stb. idézvék.

Verseghy korántsem épített annyit e' halotti megszólítás nyelvére 's átaljában a' régi kéziratokra, mennyit Révai: „A' nyelv iránt való vetekedésekben a' most élő egész nemzetnek köz akarattját ösmeré, amaz, legfőbb leghátorságosabb és egyetlen egy birónak“, 's feltalálhatni hívé: „ezt ama közönséges szokásban, melly a' hasonló szókkal hasonló esetekben egyenlőképen bának, és a' filológiában analogiának neveztetik.“ Igy szóla, 1805ben Pestenn kibocsátott: „*Tiszta Magyarország*“ának 11-dik lapján; 7dikéén pedig, hogy e' halotti beszédnek ortográfiaja önnön magával meg nem egyez, megmutattam Grammatikámnak 110dik lapján. Helyesírásában utánaztatni kívánta inkább csak a' kimondást 's főként szülőföldéét. Marada ypsilonos, ypsilonista.

Pápay Samuel, ki, sürgetett helyesírást és könyvnyelvet valamelly tisztább tájnak kimondása szerint, 1808ban sorozá nyelvünk történetei közé a' hosszabb megszólítást ezen szavakig: *munda neki elnie*; a' rövidebbet pedig egészen, mindeniket Révainak is olvasásával, 's ezt mondá: sokkal hihe-tőbb hogy a' 12d. századbéli Halotti Beszédben hibásan irták ezeket így: *milosztben* (ban helyett) 'stb., de az is meglehet, hogy azon Halotti Orator olyan vidékrül való volt, a' hol az efféle hibás szóllásokkal ma is élnek: *kanálvel*, *villával*; de ugyan tsak ekkor sem volt az a' közönséges Nyelv szokás szerént sem mondva sem írva.“ *L. A' magyar literatura esmérete. Veszprémben. 117d. és 353—354d. lap.*

Sorában maradok a' két megszólítás nyelvéről helyesírásáról maig mondattak megemlézésének, noha közben esik 1813ról Horvát István 1835béli eléterjesztése. 1820b. Virág Benedek adta ki Latiatuc-at, e' szaváig: halalál

holz. *L. Magyar Prosodia és Magyar Irás. Budán, 19d lap.* Ezt jegyzé oda: Ennek írója azon egy szót más más formán tette ki: zumtuchel, ízumtuchel, Yfa, ifa, ig, igg, gimilcetul, gimilftwl, vogmuc, uogmuc. Szerelmes bratym-ot meg, eddig: helhezie. Szokott csendes dohogásával támadá meg a „feleym“ szót, vagy inkább azt, ki e' könyvbe vevé: „*Evangeliumok és Epistolák Budán 1800. a' nemzeti iskolák számára.*“ *Atyámiai* helyett, szól, nem tudom mellyik Grammatikus esze szerént, újítani akart-e? vagy mit? Töröltessen ki tehát „feleym“ és legyen helyette a' régen bevett „Atyámiai. Azokhoz szólok, a' kikhez illik.“ A' Marczibányi alapítvány jutalmára 1815—1817re írá Gáti István, ámbár csak 1821b. jöhete ki értekezete a' „Jutalomfeleletek“ között: hogy: „az a' Pisoni B. Thekában találtatott töredékis, mellyet Révaiba olvasunk, bár akármí tsudáson vanis írva: Tisza mellyeki dialectusra mutat.“ L. a' 18dik lapon 16d. §-át. 78d. lapján 77d. §-ában pedig, „Latiatuc-“at, *haxóá*, szóig tette ki Révai Antiquitásaiból, legrégibb írásunk módja' egyik példájaul, mi, ó neki 13d. századi írásnak látszott. 1825ben a' gróf Dessewffy József szellemes előszavával és ismeretes tiszta lelkü hazafisága' ösztönzésére megindult „Felső Magyar Országí MINERVA“ Iső negyedének 10dik lapján Kazinczy azt mondá, hogy a' misekönyv, Borsodban a' boldvai apátságé lett volna, 's e' 10 és 11d. lapon közlé mind a' két megszólítást, rekeszekbe dőlt betűkkel nyomatván Révai olvasását a' bajosabban érthetőknél, és nehány saját közbevetéseit, mik, ezek: „A' tót *miloszt* szeretést teszen. Melly szép! mondá neki *élnie*; azaz, mondá neki, hogy éljen. Heon, *hiján*; annyi mint csak, *egyedül*. *De feledé* — imhol a' némelleyek által nem túrt *feledni*, mellyet ők *felejtteni* szeretnének. Vize, *ize*; a' v digammai szolgálattal a' két hangzó-betű közt, vagy talán *vize*, az *az*, *nedve*. Feze *ferze*, tére, mezeje; *expansum*. Unuttei, *önüttei*; öntöttjei, kenettjei.“ És kiveszem onnan ide Kazinczynak Gyarmathi után ugyan de talánta inkább magából fakadott érdekes észrevételét is, mellyet ő, már mint ékesírást kereső, nyelvzsépségnek, mizez Révait a' szó eltagolót magyar stylusában kebele nem vonszotta, lejtő érzésével ekképen tett a' 10 's 11 lapra: „Hatszáz esztendő a' Missále 's nem lehetetlen, sőt igen is hihető, hogy az abban talált két Beszéd még régibb; 's minthogy ennek nyelve egészen a' miénk, de némelley eltérésekkel: egész bátorsággal állíthatjuk, hogy mi ma azt a' Nyelvet beszéljük, mellyet Árpád és Álmos beszélt. A' Palóczos ejtegetés, melly nő vocálist köt a' hím vocálishoz halálnak, jöben, fajának, most sérti füleinket, valamint az elavult alakú végezetek is: hallává, *vetévé*, *nyugalmabele*, *országbele*. De melly szépségeket hagyánk veszni! ám nézzük, mint adnak ezt mai Papjaink, kik félnek, hogy hallgatójik meg nem értik, 's nem ezeket emelik fel, hanem magok süllyednek-le: „Szerelmes atyámijai! *imádkozzunk* ennek a' szegény embernek a' lelkéért, a' kit az Úr ezen a' napon, *ennek a' hamis világnak tömlöczéből megmentett*; a' kinek a' testét *ezen a' napon temetjük*, hogy az Úr őtet az ő kegyelmével az *Abrahám-nak*, az *Izsák-nak*, a' *Jákób-nak* kebelébe helyheztesse; hogy *öt-et*, eljövén az *utolsó-ítélet*' napja, *élessze-fel*, es iktassa minden ő szentjeinek és választottjainak jobbjai felől, mint tibenneteket is!“ — Mennyi a', mennyi *hogy* marada-el nálok! mint ad kedves színt a' beszédnek a' praepositíójitól megszabadított sok íge: *megmente*, *fel-élessze*, *meg-halsz*, *meg-holtát*, *bocsássa-el*, *fel-oldani*, *meg-kötni*, *szabadítsa-meg*. 'S melly szép szók és formák: *feledni*; *segéd*, *segedelem*; *irgani*, *kegyedni*, *irgalmazni*, *kegyelmezni*; *nyugalom*, némelleyeknél csak *nyugodalom*, mint *győzelem*, nem *győzelem* is egyszersmind; *hármül*, *hármasan*; *helyezni*, *helyeztetni*, 's minek ez? És azok a' szép Imperfectumok, és azok a' *hogy*-ot kiugrató formák! — Valóban a' régieknél tanulhatnánk holmit!“ Felfogá ezt Bitnicz

Lajos „Magyar nyelvtudomány“ának, Pesten 1837b. megjelent II. részében, ezen jegyzetével a' 292. lapon: „ha a' régi helyesírás szerint olvastatnak, nem olly durva 's érthetetlen nyelvűek, mint némelyeknek látszik, sőt némelly nyelvzsépségeket is mutatnak.“

Térjünk most vissza. 1813nak kezdetével a' misekönyvet Horvát István hivatalosan hozta Pestre a' Széchényi országos könyvtárba mint öre, Pozson káptalanának hazafiúi ajándékozásából, mellyre azt felszólította József cs. k. főherczeg nádor, kinek a' „Nemzeti Muzéum“ gyarapodása magyar honra szánt edesebb gondjai közül való, minekutána ő fennsége a' régiséget, ország gyűléskor 1812ben maga is megszemlélte. Mikép fejlődött ez ki, elbeszéli Horvát a' Tud. Gyűjtemény 1835beli Iső kötete 106—107dik lapján.

Az ezt hálával emlegetők közül, nem sokára saját kezével vette most mássát Nittray Mátyás m. k. helytartósági tanácsos, ki hivatala végeztével Horatius és Sarbieviushoz és hazai tudományokhoz téregetni szokott. Falka Samuellel Budán véseté azután czínbe Horvát István szerint hiv másolatát 's azon kevés nyomokat mennyit elégnék gondolt, közebb ismertetés végett elajándékozgatta. Egy példányt, melly Nittray tanácsosnak 1837b. lett halála után Jankovich Miklós táblabíró 's m. akadémiai tiszteleti taghoz jutott, készséggel közle velem ezen annyi meg annyi becses régiséginket elveszésiektől épen még jó időben megmentett áldozatos gyűjtőnk, 's mind e' példánynak hozzám küldéseért mind egyéb illy tárgybeli szívességeiért hálámat fejezem ki. E' hasonmásnak ugyan első rápillantásra is hasonlatlanmássága látszik. Veres festéssel rajta semmi sincs. Az eredetiben néhol lévő ékezetet nem lelmi e' szavak betűin: úfa, gumicictul, neki. Eneyc helyett van: eneye; tumetive helyett: tumetive. Egyébiránt utána vésve azon 4 latin sor, melly az eredetiben még a' magyar irat lapján, alul olvasható. 1813ban pedig, beszéli tovább Horvát, diplomatikában volt jeles tanítványa Radetzki Auguszt készíté megint pontos hasonmását, oktatója ösztönzésére, 's ezt, még azon évben a' törvényhallgató ifjuság Szalay Ágoston felügyelése alatt iratta rézbe a' csinosmivű Karacs Ferenczcel Pesten. Példányáért Szalay Ágostonnak én is köszönetet mondok. Már ez tiszta hasonmás. Betűi olly biztosnyomatnak, minők az eredeti kézéi. Ott, alul, a' 4 latin sor is. Veres irata, kiemelve. 1833ban Horvát István maga tétetett hasonlót saját költségén ugyan Radetzki másolatáról ugyan ezen művészünkkel 's csatolá nyomatait a' Tudom. Gyűjt. 1835beli Iső kötetéhez, mellynek 116—118dik lapjaira régisen is lenyomatá mindenik megszólítást mai betűkkel, 's le, Révai olvasását. A' cs. k. főherczeg nádor eszközölte kényelmesebb megtekínthetés tehát újra terjedtebb megismerését szülé. Átalánosan, a' nemzeti muzéumban így szemre vehettsége, tizenhatszféle munkában részént kiiratása részént az arról közlött vélemény, miként gr. Teleki József is, vagy csak átmenő históriai megemlítése, mint Miklósi János 1805ben, Miller Jakab Ferdinánd 1806ban, Bitnicz, fennemlített munkája első kidolgozásában 1827b. a' Közhaszun esméretek tára 1833b. tevé, öt izromi hasonmás, 1770tól 1835tig egészen pillangói-

lag bűtató ki rejtezetéből 's hat pap is alig mondá el valaha annyi boldogult magyar felett, a' hány élő belőle most legalább egykét sort el tud mondani. Nem hitte jámbor írója nyelvszabály' emlékét hagynia benne; csak szelíden olvasgatá fel érzékenyült felei előtt elimádkozója, 's hetedfélszáz év múltával szavain a' grammatikusok imádságtalanul veszekedének.

Horvát István az említett Isó kötet 107—115d. lapjain, határozottan, vitatólag, véleményképen, ezeket mondá: *Határozottan*, 1.) a' misekönyv egy szent Benedek rendét követő monostori gyülekezete volt; mert, ha elhallgatja is a' benne lévő imádságoknak *fratereket*, *chorust* említő helyeit, állítása világos azokból, mellyek a' misekönyvben illy cím alatt: „*Alia missa pro congregacione*“ ekképen olvastatnak: „*Familiam huius sacri coenobii quesumus domine intercedente beato Benedicto confessore tuo perpetuo gubernare moderamine*; szerzetes házra mutatnak a' vége felé található áldásos imádságok 's az ilyenekben többszer előforduló APÁT név. 2.) Ezen monostor a' Boldva melléki keresztelő szent János monostora volt mert erről a' misekönyvben kétszer téteték említés így: „*quesumus domine (atque loca nostra uná cum omni congraegacione et familia beati Johannis baptiste, ac pro cuncta congregacione sancti iohannis baptiste ac familia eius.* 'S *vitatja*, hogy Abaujban épen ott, hol most a' jászói keresztelő szent János monostora fekszik a' Boldva víz tőszomszédságában. Okai, mondja, e' következők: „A' Misekönyv Kalendáriumában több halottaknak kihalásuk fölvaegyon némelly napokra jegyeztetve. Februárius 18dikára (XII. Kalen. Mart.) egy régi, de még is a' Misekönyv betűire nézve idegen kéz följegyezte: „*Obiit. Symeon. abbas.*“ Mártius 12-dikére pedig (IV. Idus Mart.) egy sokkal későbbi kéz bértá: „*Obiit Ponetus prepositus.*“ A' Misekönyv tehát olyan Monostoré volt, melly előbb APÁT, utóbb pedig PREPOST alatt élt. Úgy de ez épen a' JÁSZÓI MONOSTORRA illik, melly utóbb Praemonstratensis Szerzeteseket fogadhatott magába. Mi természetesebb, mint azt föltenni, hogy az 1203dikban elégett Benedictinus Monostorba, midőn az újra fölépítettett, az akkor különösen divatozó Praemonstráti Szerzeteseket helyhezette II. András Magyar Fejedelem, ezen módiba jött Rendnek különben is, mint a' Leleszi Monostor alkatasából is kitetszik, lelkes Partfogója? Hogy az elégett Monostor későbbben ismét fölépítettett, az a' Misekönyvben találtató ime későbbi Jegyzékből bizonyos: „*Anno ab incarnatione domini M^o CC^o XX° VIII°. XVIII°. kalendas decembris. consecrata est hec ecclesia in honore beate Marie virginis. a venerabili Jacobo Nitriensi episcopo. etc.*“ Az pedig, hogy a' Szent Benedek Szerzeteseinek Monostoraikba a' Magyar Fejedelmek nem egyszer amazoknak rendtelenségeik miatt más Szerzetes Rendeket szállítottak, a Magyar Anyaszentegyház Történeteiből bizonyos. Minekutána tehát a' KERESZTELŐ SZENT JÁNOS tizim is, a' BOLDVA VIZ tő szomszédsága is, de az is, hogy JÁSZÓN ma is a' PALÓTZ NYELVHEZ hasonló Magyar Nyelvet beszélnek, a' JÁSZÓI MONOSTORRA és a' BOLDVA-MELLÉKI MONOSTOR Halottas Beszédeire illik, a' két Monostor egységén bizvást megnyugodhatunk. Jászó körül voltak már hajdan Tóth Faluk: Innend kell megmagyarázni a' Halottas Beszédekben előjövő néhány tiszta Tóth szovat. Ha JÁSZÓN, a' mi igen hihető, JÁSZNÉP lakott, úgy a' két Halottas Beszéd a' JÁSZ NYELV maradványa.“

A' misekönyv idejéről továbbá Horvát István határozottan szól „hogy az, IIIIdik Béla alatt (1171—1196) íratott, 's ugyan különösen 1182—1183d. évek között, 's így gr. Batthyáni Ignácznak igaza volt XIIId. századba tété-

lével; minthogy pedig a két halottas beszéd egyféle irás magával a misekönyvvel, önkényt kitetszik, hogy közönségesen III. Béla alatt, különösen pedig minden esetre, ha, nem előbb bizonyosan 1182—1183d. között készült.“ Vevé kivetéséhez Pray intésére azon husvétii táblát, melly benne a husvétet Koller szerint rosszul mutatott kalendarium és az erre következő krónika után áll (Kollernél a 406d. lapon), 's okföül ezt adja“, itt 1151—1300 egy régi kéz sorban irván lefelé az évszámokat, csupán 1183nál kezdé septuagesima vasárnapot és husvétet kijegyezni, hogy csak ugymint, attól fogva szolgálhassanak haszon vételre, 's folytatá mindeniket 1281-ig veres ténával, külön a septuagesimáét pedig 1297tig. És a misekönyvben valamivel hátrább lévő másik husvétii tábla szélén későbbi kéztől meg ez áll: „M. C. L. XXI. Aduentus bele. Regis.“ „M. C. XCVI. Obiit bela Rex.“

Az „Eleuacio S. Ladislai regis“ (Kollernél 394d. l.) pedig, mondja Koller ellen, nem tétethet fel 1192-öt, azért, mivel az azt mutató 's most említett kalendarium betűi kisebbek 's homályosabb festékűek a misekönyvéinél és így nem igen hihető a két írásnak egy kéztől létele, mit Koller állított; nem továbbá, mivel sz. Lászlóról a könyvnek két miséjében veresen címzett hat imádság híjja e királyt *beatus*-nak, rubricák pedig a kéziratokba nem egyszer tettek be utóbb, 's a *Szent*, rendes cononisatio előtt is hosszabb ideig már *Boldog* névvel tisztelteték, misében. Igen hihetővé teszi ezt legalább, szól, az hogy Lászlónak szentek közé vétetését *jóval későbbi* kéz két ízben jegyzé a misekönyvbe, így: *M. C. XCII. Eleuacio Beati Sancti Ladislai*, hol „*Sancti*-val *Beati*-n igazít, és így: *M. C. XCII. Eleuacio Sancti Ladislai*. Miért kellett volna tehát ezt kétszer is feljegyezni, ha ezen misekönyv, mellyben *Boldog* Lászlóról úgy is kétféle mise találtatik, előbb nem iratott volna? Végre, az: *anni cumpleti mille ducenti et decies*, nem egyéb idejegyzésénél azon otromba jövendölésnek, mi szerint a világ akkor, elpusztulandó volt. Erre czélt az beiró 's hogy jegyzetét fontossá tegye, mellé *figyelmeztető* és intő jelet rajzolt. De épen ez bizonyítja 1210nél jóval elébb iratását a misekönyvnek, minthogy a későbbi kéz által beiratott jövendölés 1210 után midőn az már be nem teljesedett, figyelemre méltó, többé nem lehet. Az, ismét egy későbbi kéz által II. Andrásnak csak 6 évi országlás tulajdonítása, inkább azt védi, hogy a kézirat nem 1210 után, hanem jóval elébb kelet ezen évhatárnál. Megvitatta Horvát István Révainak Schwartner után leirt bizonyolgotásait is.

Nagy Gábor, a Tud. Gyűjt. 1836beli Iső kötetében, helyül Jászót, időül a magyar íráshoz 1182—1183 közét fontos okokkal meghatározottnak vallá. Azokhoz mindazáltal a Koller által kiirattak összevetéseiből még ezeket tette. 1.) A misekönyv mellé ragasztott kalendariumban Nov. 14dikén olvastatik: *al. m. (alia manu) consecrata est haec ecclesia S. Jaxen*. Jaks ugyan annyi, mondja, mint Jákób, 's ez magyarul Jakus és Jákó is, mivel azonban a jászói prépostság patronusa keresztelő sz. János, és nem sz. Jakab; *Jaxensis* itt *Jaszoviensist* jelent, mert a magyar sz. helyett a deák x

gyakran tétetik, például, *Szász* = *Saxo*. 2.) Ugyan azon kalendárium mellett krónikában áll, Kollernek 411dik lapján: *M C XLIII. regnante gloriosissimo Rege Geyza dedicatum est monasterium in Ciploc in honore S. Marie a venerabili episcopo martyrio*. Pray és Fejér szerint 1135—1150b. Martinus volt egri püspök 's Martirius név Martinus helyett lehet. *Ciploc*, jelent Széplakot, melly benedictinus apátság Jászóval együtt Eger püspöki megyéjéhez tartozott. „Mi lehet tehát világosabb, mint hogy Széplak templomának Márton püspök által lett felszentelésekor a' még akkor Benedictinus Jászaiak is jelen voltak.“ 3.) Hibázott Koller, a' kalendáriomban VI. Kal. April. azaz Martius 27dikénél álló: *Resurrectio Domini*-t, husvétnek mondván. Ez csak említése a' feltámadásnak; husvét pedig, változó innep volt a' holdtölte szerint mindig. Lám Koller maga jegyzé meg, hogy az általa említett kalendáriomokban, Martius 27dikén: *Refurrectio*, nem vala husvét. 4.) Régi ezen bódvai kalendárium azért is, mert *Ascensio Domini*, Május 5kén, *Adventus S. Spiritus*, 15dikén van benne, melly napokra némelly régi kalendárium Pilgram szerint azokat rakogató, noha változó innep lételük nem akkorra ejté őket. Van, mondja Nagy Gábor, neki egy, hártýára írott kalendárioma 's pedig 1210ból, ebben is, „Úr menybemenete“ Május 5dikén. 5.) Mivel Tamás püspök innepe benne van Decemb. 29d. e' bódvai kalendáriomban 's azt canonisálták 1173ban, e' kalendárium nem lehet régibb 1173nál, valamint Horvát okai szerint nem újabb 1183nál. Megjegyzi pedig még Nagy Gábor azt, hogy a' mint későbbi kéz írta belé az 1192ben canonisált sz. Lászlót, úgy tevé későbbi kéz, *al. m. oda*, sz. Ferenczet, sz. Domonkost, sz. Erzsébetet, kik, nevük sora szerint 1228, 1231, 1235ben emeltettek szentté. Sz. Domonkos igazabban 1234b. Pilgram szerint. Horvát István pedig következő vallomását csatlá ezekhez. „A' „*Jaxen*“ és „*Ciploc*“ ezen ajándékot vettemkor, (érte Nagy' értekezését), nem volt ugyan többé esméretlen előttem: De taval valóban nem figyelmeztem azokra. Igy tehát az *észrevétel* eredetikepen azon derék szerzőé.... A' „*Jaxen*“ról meg kell még is jegyezmem, 1.) hogy a' Kéziratban nem *S. Jaxen* áll, miként Koller olvasá, hanem ez: *Consecrata est hec ecclesia de Jaxen*. 2.) A' Jászói Monostor azért viselte a' „*Monasterium S. Johannis Baptistae iuxta Bulduam*“ tzímet, mivel IId. András uralkodása kezdetekor a' Váradi Regestrum szerint már virágzott egy: „*Monasterium S. Johannis Baptistae iuxta Crisium*“ czimü hospitalarius Monostor is.“

Könnyen kézhez kaphatók lévén a' Tud. Gyüjt. idézett kötetei, csak kivonatban adám itt inkább a' két vizsgáldott' értekezését. Ezek összevetése 's a' misekönyvnek a' n. múzeumában Febr. közepétől Martius elejeig hat napon, tizenhét órányi megforgatása után részemről következőkkel járulok ide.

I. Az összekötött codex áll legnagyobb nyolczadrétü 172 levélből, 's így 21½ ívnyi. Több levélnyit irt egymástól különböző kéz látszó benne hét, az ezek által tisztán hagyatott egy-két levelet betöltötte holmivel újra más-más többféle kéz; itt és amott majd az egészen ki nem vitt soroknál maradt üron, majd a' levelek tiszta szélein megint más-más vonatu betűkkel

egy két jegyzet, fohászzkodás, hymnuskóta áll, 's ilyen többfélét beleirkált más-más kezét én, 50 körül lévőt számláltam meg, elejétől végig, Jerney János urral. Kézről tehát kézre szálltak e' csomók, évek és évek lefolydogáltában elejente nemellyik hihetőleg külön, azután együvékötöttek. Mert, hogy később füzetett e' mostani kötet össze, igen látható a' szélekre csipkedett sorok betűinek könyvkötői kés általi vigyázatlan kettészeléseiben a' 17dik, 18, 19, 20, 21, 35, 41, 45, 46, 68, 77, 79, 90, 91, 98, 100, 102, 107, 109, 113, 118, 119, 120, 121, 123, 134, 135, 136, 155dik levelen. A' „Latiatuc“ lapján is el van az L felső széle vágva. Talán akkor köttetett e' gyűjtemény barna bőrrel bévont, és kisúj vastagságú fatáblájába, mellyben most van 's mellyet meg írha borít, midőn kalendáriom már sajtó alúl indult forgásba, midőn egyházi szolgálatra már nyomtatott misekönyvek vétetének. Hanem haszná-vétét is, majd meg, hányattatását mutatják fatábláján volt négy kapcsának mostan csak bevágott helyei, mikor pedig már porosan hagyatott heverttében, akkor molyok kezdék evegetéssel meglyuggatni boritéka fáját. 18 összefü-zés látszik hátul a' könyvkötői szegélyen, mert felső táblája most már le is válik 's várja e' szerint régi fedelével ujonnan tataroztatását. Irhája néhol vékony 's puha, néhol vastag kemény levelü, tehát az össze varrott csomók egymás után szedettek még pedig néhol szegényen, mert 26 levele van beszelve, miként az írha jutott. A' főnek nézendő hét kéz írása igen tiszta, ma is tetszetes fekete festékü, mindenik biztosan folytatá betűit, vastag nyomását mintegy vékony vonallal is árnyékolván.

II. Az „elegyes gyűjtemény“ lapozatlan. Megszámlált leveleinek ek-ként hányadsága szerint hivatkozom ennek amannak mellyikén állására. 1.) 2d. levél innenső lapján felül a' szélére iratott: Capitulj Pofonienfis Litt. M. 1655. Tehát akkor kerülhetett oda. 2.) A' 14dik levél tulsó lapjának közepén, hajdanból maradott üres helyecskére szúrá egy az ottani textus betűitől, fekete festékétől egészen elütő kéz: *Et fuerint anni* 'stb. *Alme* szó után lévő ezt: tūc anti xps és a' *jegyét* olvasá Koller 387d. l. így: anti XX. §. Horvát helyesen javítá meg. E' jósvetést valaki valóban csak úgy veté oda, hallása után, hogy el ne felejtse, vagy hogy csak béjegyezve legyen. Abból tehát 1210-et következtetni bizony nem lehetett. 3.) A' 16. levélnél egészen elválható ezen első összefüztött csomó: a' két első levelen álló canonokat írta más kéz, a' többi következőt: „Ierunium autūnale“ megint más, melly veres festékkel rakta fel czímeit 's azzal tünteté ki kezdő nagy betűit is, mit amaz nem tett. 4.) A' 17d. levél innenső lapján „vere qā dignū 2 iustū ē eqū.“ hymnus van kótájival, megint más kéztől. A' tulsón kezdődik a' 12 hónap kalendárioma, 's ennek írása ismét korántsem a' hymnusé. Alább erről a' kalendáriom végénél. 5.) A' 18d. levél innenső felére oda, hol Februarius veres rovatában XII. kal. Mart. „Simeonif epī“ áll, veté más későbbi kéz: Obiit. Sýmeon. abbas. Czifrázat közé van itt véve: Menfe fbrīi de pollice fauguinē minuat. Ugyan e' 18d. levél tulsó felén megint más kéztől áll: IIII Idus Mart, Gregoríi p̄p̄ mellett: ⚪ ponet̄ p̄poit̄ azaz *obiit Ponetus prepositus*. 6.) A' 20d. le-

vél innensőjén van czinoberrel írva: Eleuacio. S. Iadizlay regis, 's épen olly betűk vonalaival minők a' veresen bejegyzett többi szentek napjai 's innepek. 7.) A' 22dik levél tulsóján leljük XVIII kal. Decemb. Clementini M...-hez téve: Confecta ē h ecclā d iaren? vagy taren kétfelé fogott érczhasítéku írószerrel. Jegy különözi el ezt, ettől: Menſe nou. de affo balneo abſtineat 'stb. mellyet felébe hasonlóan napok neveitől üresen maradott helyre ismét más kéz, aprón és csinosabban csúsztatott, minő élelemszabályokat másutti üredékeken is találunk. Egyezik e' lapon Consecrata kezével: „Θ Daniel ſādōſ“ beirójáé. 8.) A' 23d. levél innenső felén vége van e' kalendáriomnak, áll tehát 6 levelen, és a' 7d. levél innenső felén. Most szóljunk betűi bélyegéről. Első pillantásra mintha ugyan azok volnának mellyek „Latiatuc“-éi, de összevetés után kétség ered, 's majd hajlunk egészen más kézéinek hinnünk, mert ezek apróbbak, szegletesebb vékonyabb és tisztább nyomatuak. Illyesmit, gondolám, nem csak két három embernek kellene megvizsgálni, hanem gyakorlott szemü tíznek is. Döntené el többség. Mert lám Koller előtt a' misekönyvével ez egy volt, Horvát ezt nem igen hiheti. Én is kétség közt hajladozám, mert habár különbözést láték, eszembe kelle juttatnom, miként kerekedik elé egy ember' betűzete, írószeréhez képest majd vékonyabb majd teljesebb vonatokkal; de megint e' mellett eszembe azt is, mint hasonlít két kéz egymáshoz igen gyakran. Az olvasó továbbá egyikét emberről azt is fel felteszi, magában mosolygva: mindenik író bizonyos nézetet szeggez fejébe 's annak kivivásához alkalmazza magyarázatait, mitől azonban óni fogja magát, ki elgondolja, hogy éléhozott okait uj vizsgálók hirdetendik vagy helyeseknek, vagy botlásokul jelelik ki azokat. Hanem kétségemből kivéhetett okfókul én ezeket nézem. a) Külön volt írva e' kalendáriom és csak későbbben kötötték a' misekönyvhez, mert épen a' kalendáriom levelei szélein is látszanak betűk' elszelése, mellyek, sorukban az idézett 18, 19, 20, 21, számuak. b) A' 7 levelen álló kalendáriom' irhája kiválólag lágyabb tapintásu mintsem az előtte 's utána lévő leveleké. Illyen ellenvetés lehet ugyan itt: a' 8d. levél is ide tartozik még, mivel ez hasonlóan kalendáriom tárgy, hanem ezt, annak láthatása oszlatja el, hogy az e' 8d. levelen járt kéz csak mázolt az előtte lévőhez képest; e' levél irhája vastagabb, 's amazokhoz észrevehetőleg van szúrva, bekötéskor. Kalendáriom irónkat az utánam megtekinteni vágyó, gondolnám, olly szépírónak fogja lelni azon idő cyclusából, mellynek elején az 1087. kimult Vilmos, normandi herczeg majd király, megtudá hódítani Angliát 's írni nem tudott, olly szépnek, kit csak azért is becsültek magyar kortársai. Egyébiránt e' kalendáriomnak millyen szerzetbeli pap által irathatására nézve, vagy hová tartozottságához a' 7d. levél tulsóján érdekest leljünk; hol, kivetvék: Dies in q̄bus XL celebrare debemus, Ebd anāt dñi usq̄ ad XLm̄am, Dies in q̄bus pascha celebrare debemus, Ebd cū diebs anat̄ dñi usq̄ ad pasca, Dies īq̄ubs pentecostē celebrare debemus, Ebd cū dieb apen̄t usqu ad nāt .S. Joh̄is b̄ 's kalendáriomi több kulcs. Az: *Ebdomadæ cum diebus a pentecoste usque ad natiuitatem Sancti Johannis bapt.*

ugymint, azon kérdést gerjeszti, miért vala itt épen k. sz. Jánosra gond? 's a' felelet azon *egyik* tudakozással közelíthet valóhoz, Iszer nem azért-e, mivel kalendáriomot és ez innep' kivetését, azon Szentről címzett valamelyik monostorbéli készíthette. Mert ha bár apróbbak ez innepek kivetésének betűi mintsem a' kalendárioméi, betűalak 's festék egy; apróra e' lap azért volt fogva, hogy a' reá szánt holmi még oda férjen. Több efféle nevű monostor nyomait kelle tehát valószínűhez juthatásig, kétkedés között lebegve megjárnom. Jászó szerintileg ker. sz. János címzetével volt praemonstrati szerzet Pest vármegyében is Jánoshidján 's búcsús népek oda Bél jegyzeteként épen k. sz. János napjára, tódultan gyülenek. Nem tudni Fuxhofferként, mikor alapítását, de hajdanban Jászótól függét Layerueliusból bizonyítja ezzel: „praeposituram hanc Sobolem spiritualem quondam fuisse praepositurae Jafzoviensis“ Eszünkbe akar tűnni a' hasonlóan ker. szent János nevét viselt keresztes lovagok conventje Nagyvárad megyéjében, hová Katona István azt III-dik Béla által 1173b. és 1196b. között állítottanak véli, melly, lenne a' Horvát István előhozta Körös melletti *); kínálkoznék ugyan azon czimerlettel Sopronban 1214b. ismét kereszteseké; 's megint azzal megint ezeké Pray után Chura Szombatrol; nem különben, hasonlóan azzal a' pécsi káptalan, mellyről legelső említést Szvo-rényi 1239-ről talált Kollernél. És épen Budáról, hol e' kalendáriom volt Pázmán schedájaként, Budáról tünteté magát elé a' sz. Háromságról nevezett jerusalemi szent Iván keresztes lovagainak felhévizi conventje. 'S intett a' szomszéd Margit szigetről praemonstrati monostornak romja, csak hogy ez ott egykor Mihály főangyalt választá védeül. De mielőtt ezek közül kivilágulhatna talán, mellyik által készíttetése, a' Dunának hallgatólag nagy folyama mellől, Boldva csergetegéhez menjünk vizsgálatra. E' kalendáriom 2. levelére jegyzett: *Obiit. Sýmeon. abbas. és Θ poneť p̄poit*, állítaták, olvastuk, Horvát István-nal, *lásd itt a' XIVd. lapon*, hogy Jászón régente benedekes monostor volt abbassal, azután emelkedheték ott, praemonstrati, praeposttal. — Ha csak ezen hozzávetéssel állítatik ez, úgy Jászón tán Domonkos szerzetének is volt monostora, volt Ferenczeseké, volt apáczáké, mert e' háromfélehez tartozot-tak halála napját hasonlóan sorozgatta bé utóbbi meg utóbbi kéz e' kalen-dáriomba. 'S mit teszünk még egy ilyenek nevei között álló Pouzné nevű asz-szonysággal 'stb. Mind ezen ide tartozóbbak nevét eleibe terjesztem most az olvasónak, mert minden jegy, Kollernél nincs meg. A' kalendáriom kezdete lapján, ugymint az *első levél tulsó felén* van. *Θ yppolit. Θ Nazva Magit'*. *Simō Θ. egidi. c̄ mat. Másad levele innensőjén. elisabet Θ. hic obiit dn̄a P. u3,* Kollernél: *Pauz. Buda Θ. Obiit. Sýmeon. abbas. Obiit Guid.. hihetően: Gui-do. Θ Johēf. Másod levele tulsóján. Θ poneť p̄poit. Negyed levele innensőjén:*

*) A' „Ritus explorandae veritatis Bél Adparatusában, Posenii 1735. csak így szól, 225d. lap, CXLd. §. „statuit ante nos Gregorium Abbatem de Kuru quod praenominatus Abbas debet iurare pro terra monasterii Kuru nomine Tumban, quae est iuxta Crisium, versus meridiem prope monasterium S. Joannis Baptistae Ilyen című keresztes lovagokról említés a' CXXXd. §-ban áll.

hic obiit Cyater deme. . Ezen „deme“ után még egy sor volt, de azt utóbb kivekarta valaki. *Ötöd levél innensőjén*; Scti Domini cōf. d' ordine p̄dicator el van szelve a' levél széle, nyilván állá itten Θ vagy ⊕. *Ötöd levél tulsóján*: Θ māt Uezda. *Hatod levél innensőjén*: Beatissimi francisci q̄f ⊕. Θ folc. filij Ipoliti. *Hatod levél tulsóján*: S. Elyzabet, vi. Θ Daniel sac̄dos. Magam szedém ki ezeket az eredetiből, azonban Kollerből vetem ide még ezt: VII. kal. Dec. hic obiit Eustachius praedicator. *post. m.* hanem megint az eredeti másod levelének innensőjéről írom: Transl: S. Gerard . . *i le van vágva*, 's a' negyed levél innenső lapjáról: Translacio scti Dñici q̄fforis. Felettből is „boldog együgyűség“ 's itt ugyan, nem: *egyszerűség*, melly csak egyetlen egy idejegyzett halálnapjához sem tétetett évszámot! A' levelek szélein áll ugyan néhány római szám, de azok, rész szerint elszelvék, rész szerint elkopottak 's bizonyosnak kihuzásáig, nem olvashatók. Az e' miatt eredett bonyolodást, fokról fokra mikép' fejtegetém, eléadom. Kik' halálát maga jegyezte bé a' kalendáriomot irt első kéz, azok, ismerősei valának. Ez áll. Hogy főbb személyek halála napjait új meg új ivadék, legalább más-más pap emlékesíté, tanú a' különböző 's későbbben néhol már kerekedő irás és időfolyam. De ha minden kolostort megjárt-e, meg-e minden családot, mellynek beírak tagjait, vagy csak egygyé volt, ide vág a' kérdés? Jászónál kellett kezdenem vizsgálásomat, mivel minden figyelem már oda tétetett 's a' „miskönyv“ minden melléje kötöttel, csak „boldvai“ lön. Feltételesen mondám: vagy jászai praemonstratiaké volt e' kalendáriom vagy széplaki benedekeseké. Ha, el-sőbbeké, belé írta egyik praemonstrati, a' széplaki szomszéd *abbas'* halála napját 's idők folyttában mindig praemonstrati pap írogatta bé a' legközelebbi, 's legismerősebb talán sárospataki? talán kassai apácák elhunytát 's a' vidékben élt más egyháziakét, és oda juttatá egyházi rokon tekintetből Ferencz confessort 's Domonkost, így: Sz. Erzsébetet 'stb. Ha széplaki benedekeseké lett majdan, e' szerzetbeli bánt hasonlóan a' szomszéd jászai prépost megszűnésének oda szurásával 's így a' többiekkel. Mikori prépost lehetett Ponetus, tanakodám elmémben. Albert előtti-e? ki a' jászai névkönyv szerint 1257ben hala meg. De az 1173-on innen készültnek mondott kalendáriom, Albert elődét azért nem veheté fel, láttam, mert a' kalendáriom író' betűinél a' Ponetust mutatók sokkal idébbiek. Vala-e hát 1309 és 1319 közötti? melly közről az említett névkönyv II. Antal prépost' 1309beli halála után így szól: Nomina eorum, qui hunc immediate sequuntur, ignota sunt. Felváltotta-e Ponetus az 1319-től 1324-kig volt Mihály prépostot, ki után megint hézagot e' szavak mondanak ott: De huius immediatis successoribus nihil constat. Hasonló nem tudást vall a' névkönyv 1402-től 1410-ig; 1465-től 1472-tig. A' feljegyzett prépostok nevei között Ponetus nem lévén, okhatás nélkül marada fenn a' kérdés: Volt-e jászai? volt-e külföldi rokon? Hát Sýmeon abbasról található lett-e valami? Nem. Kijegyzé Mallyó József, ezelőtt 45 évvel Jászónak igen tanult oklevelésze, a' széplaki azon apátok neveit, kikét feltalálható, e' benedekes apátság leírásában Fuxhoffer 1só könyve' 177—181

lapjain. A' Bél Mátyás gondjaival kijött „*Ritus explorandae veritatis*“, 1217-ből említi: *Cyegel abbas de Zeplac*, 1280ban fordul elé, mondja Mallyó, *Joannes Abbas*, 1327b. volt ott abbas: *Benedictus*; 1330b. *Joannes*; 1343b. *Petrus*. Ez után 92 évig nem tudatik abbas név. Elékerül még Mallyónál későbből, *Stephanus*, *Andreas*, elé legutolsóul *Joannes*, ki 1525ben hala meg, 's az apátság, utána, el is pusztult. Már, saját holmije' széthordogatásán kezdék meg, főként Kassa polgárai. 1538b. a' birtok Gecsey Mártoné 's Lónay Gergelyé, János király' adománylevelével. Gondolat furódzék itt. „Nem ekkor szakadt-e Budára e' gyűjtemény?“ De a' hirtelen „csak ráfogás“ hisztóriai meg nem bocsátandó bűn. Tovább, tovább, ha bajjal is, nyelvünk eddigi legrégebbjét érdekli, keresztül azért, monostori porokon. Most *abbas* és *praepositus* hajdanértelmét keresém, mivel Symeon és Ponetus által e' kalendáriomot sem Jászóhoz sem Széplakhoz nem szegezé már tudalom, 's csak talánozás mondathatná, hogy e' két monostorfő, fel nem jegyzettek közötti lehetett. Keresém annál inkább, mert Fessler, Norbert alkotásának *abbatiak* és *prépostságok* czimével szaporodását idézi ezen rendnek Nancyban 1786b. kijött Breviariumából és Dubois egyházi történeteiből. Du Cange Glossariumában MDCCLXII, találám: *Praepositi in monasteriis, secunda post Abbatem dignitas, qui hodie Prior dicitur. Lelém (l. Dominici Macri Melitensis Hierolexici editio octava, Venetiis MCCLXXXIII.)* A b b a s alatt: *Indita haec vox Monasteriorum primatibus . . . Hoc nomine appellati hujuscemodi primates usque ad undecimum secundum. Posthac alia obtinuerunt nomina, vocatique Prior, Guardianus, Praepositus . . . Hinc, temporis progressu, vox Abbas recepta fuit in honorem et dignitatem. Praelatus alatt pedig ez áll: Item Abbates Praelati nomine designati sunt in Concil. Sueffion. (Soissons) an. 853. cap. 5. et Tullesi apud Saponarias cap. 12. Ebben van továbbá: Praemonstratensis ordo Canonicor. regular. ab Abbatia, Praemonstrate Diocesis Lugdunensis in Picardia sic appellatus. Abbat és praepositust már így a' kalendáriomban is ugyan azonnak gondolhatám, mert lám a' Budán volt említett felhévizi keresztések conventjének elsőjét is majd *Rector* majd *Magister*, *Praeceptor*'s *Prior* czimmal nevezték. Midón arról összevetéseimet Sztrokay Antal és Jerney János m. akadémiai tagokkal barátságos beszélgetés fonalában közlöttem, Sztrokay, egy régi perhez irt értesítést magában foglaló könyvből mutatá e' következőt: *Et reuera S. Norberti fratres, siue in anno 1120 siue 1121 in Campania ortos, nedum Praemonstrati illico tanto minus eodem fere tempore in Hungaria quoque Abbatem habuisse 'stb.* Jerney azt hozta elé, hogy ő, „Magyar hiteles helyekről“ készített kéziratában, ott, hol a' premonstratiakhoz hajdan tartozott hatvani conventről szól, ezt jegyzé fel: „Kún László király némi 1273beli levelében annak előljáróját apát névvel illeti, a' mi ennek fényes hatalmára mutat.“ Annyi lévén ez mintha már világ előtti munkából idézném, illik e' kéziratbeli velem közlést is, Jerneytől általvettnek megemlítenem. 'S íme, saját keresésemmel Fuxhoffer után, ki a' hatvani praemonstrati prépostságot II. d. könyve 19—21 lapjain adja elé, mind Praynál olvashatám Kún László királynak XI Gergely pápához, a' hatvani praemonstratiakkal egy parochia miatt veszekedett és a' király küldöttje iránt is tiszte-*

letlenséggel volt Lampertus egri püspök ellen irt levelében: Sane religiosi viri Abbas, et Fratres sui Praemonstratensis Ordinis de Hatván Dioecesis Agriensis . . . l. *Specimen Hierarchiae Hungaricae, Pars I. Posonii et Cassoviae M. DCC. LXXVI. p. 205.* mind ebből kivéve Katonánal: *Historia Critica Tomul. VI. Budae M. DCC. LXXXII. p. 640—642.* Nincs e' levélnél évszám, csak napja áll így, végén: *Datum Budae, VI. Idus Martii,* Pray tehát bizonytalanokodva tevő 1273hoz midőn II. Lampertet egri püspökül 1252től 1275tig jegyzé ki, mindazáltal kelhetett a' levél 1272 és 1275 között, mert Kún László 1272ben lépe thronra. Fuxhoffer ezt veté oda: Adparet ex hoc documento Hathvaniensem Ecclesiam e numero maiorum fuisse, cum ipsius praesidem nomine, inusitato apud Praemonstratenses, Abbatis insigniverit, de Fuxhoffer ezt 1803b. írta, hanem 1272 és 1275 között még, Abbas és Prepositus a' pap cancellar előtt mintegy hasonszó volt. 'S hogy az vala másutt is, kaptam ahhoz kereséseim között bizonyos évszámmal is lévő három oklevelet. Egyik 1252beli, IVd. Innocentius pápától. Ol-dozat, születési bevett rend hiányától, így: Innocentius, Petro Abbati monasterii S. Stephani Praemonstratensis Ordinis, Varadiensis Dioecesis . . . Cum ex parte tua nobis fuit supplicatum, ut tecum super defectu Natalium, quem pateris, dispensare curaremus . . . auctoritate tibi praesentium indulgemus, ut possis in administratione Abbatis monasterii S. Stephani, ad quam assumptus diceris, licite remanere. Perusii X. kal. Dec. Anno decimo. *L. Fejér, Codex dipl. T. IV. vol. II. p. 128.* Másik 1278ból van megint Fejérnél, *Cod. dipl. T. V. vol. II. p. 474.* Bernard, hévvizi sz. Háromság conventjebeli prior, a' nyulak szigetén volt premonstratiak Márton nevű prépostjának kéremésére, azon adománylevélnek, mellyet ezek IV. Bélától 1249b. nyertek hiteles mássát adja ki, hogy ügyeikben eredetijüket ne bánt-hassa vész. Ide, onnan, ezek valók: Nos Frater Bernardus Prior, et Conuentus Sanctissimae Trinitatis de calidis aquis . . . Vniuersitati Vestrae significamus, quod Frater Martinus Abbas, ac alii Fratres Ord. Praemonstratensium, in monasterio Sancti Michaelis residentes, de insula leporum, circa Budam, ad praesentiam nostram accedentes . . . Nos igitur petitionem dicti fratris, Martini Abbatis, iustam esse . . . Datum anno Domini Millesimo, Ducentesimo, septuagesimo octauo, Septimo kal. Junii. Megnéztem, ugyan Fejérnél IV. Bélának itten idézett alapítványát is, melly azt említi, hogy e' szigetet dicti fratres Praemonstra, de gratia Primogenitorum nostrorum possidebant ab antiquo, de abban meg csak Frater Prior jó elé, abbas nem, praelatus nem. Harmadik, 1286ból áll ugyan Fejérnél, T. VII. Vol. II. p. 230, így: Laurentius . . . praepositus de Iaszov, totusque conuentus eiusdem loci . . . quod nos habito pari consilio . . . vna cum . . . Ioanne Praeposito S. Stephani de Promontorio Varadiensi, Patre Abbate nostro, 'stb. Így már a' kérdésben forgó Sýmeon abbas és Ponetus praepositus tisztádon premonstrati előljáró is lehetett, 's Jászón, hajdan óta, ennél-fogva is csak azon szerzet lön általam keresendő *). Arról, hogy ott soha sem volt benedekes, alább. Kalendáriomunk írása helyére nézve meg azonban Jásztól egészen távolba jövék, midőn a' fennebbi XVI., XVIIId. lapon elé-

*) Midőn ezen adatokat kiírák, kapom Fedák szívésségéből Jászóról Martius 24d., Szidor Antal prof. barátomtól pedig Kassáról 27dikén az 1838ra szóló névkönyvet, mellyben a' praelatus czíme között most abbas is kezdte így állani: Ecclesiar. S. Joann. B. de Castro Jaszov, S. Crucis de Lesz et S. Steph. Protomart. de promont. Mvaradinensi Abbas, et Praepositus Inful.

adott „Jaxent“ én, „Taxen“ azaz Pest megyei Taksony helységnek találám. Meglepett legelőször **t** betű látása **j** helyett, mert hivegettem az állítmányt, noha Jászó kitételére Jaxen, eddig ismert nevei mellett ujnak látszott, azért mindazáltal mindjárt el nem vetendőnek. Velem tehát múzeumunkba nem a' más felfedezte 's már más helyben hagyta **ujj** felforgatásának menelőlködő kórsága. Nagy Gábor szívesen van emlékezetemben kedvezéseért, mellyel egy birtokában lévő 1416 előtti 's egy 1560beli magyar irat eredetijének mássát engedé vennem, 's Fejér codexéből, általa kiszedett magyar szavakat velem közöltt neve alatti kiadhatás végett 1200ig. 'S ő, csak Kollerből vévén azt ki, nézhete, az annak 399d. lapján lévő laxen-nél, I és I között kétesen, inkább J-t. Végigmentem volt én mindjárt helyben Walter diplom. lexiconának régi j betűjü példaszavain, mellyek VIII. százszaktól XVIig a' 162d. lapon kezdve 190dikig sereggel állanak, azok között itt követelt j-hez hasonlót egy sem mutat. Megtekintette majd velem más ízben Jerney 's azt vallá: ez taxen. Néztük pusztá szemmel, néztük nagyító üveggel, néztük nap fényén és felhőbe bútakor, taxennel kelle maradnunk. Szemére vette később külön magára Enzsel Rézső Sándor kir. táblai hites ügyvéd, taxen-t bizonyíta 's megirá, midőn Fejér okleveles nagyhasznu gyűjteményében már épen nyomát lelém egy helyen, hogy Taksony a' nyulak szigetebeli domonkos apácák birtoka volt. De még több szem élének ohajtvám bizonyítását, 's hozá magával Sztrokay Antal a' múzeumba Martius 1sőjén 1838. Ruttkay Sándor hites ügyvédet mint sok nemzetség régi levéltárának jártas rendbeszedőjét, eljőve Perger János rendes tag velük, 's huzomos megkísértések után is, taxent olvasának jelenlétemben. Nézzék meg most mások is többen. Mi hatan, a' t-nek bizonyított betű felsőjét keresztül huzottnak láttuk. Még a' kis pindirka keresztvonaton is megtetszik az ércz írószernek kétfelé serczenése, miként a' többi betün, mit már fennebb érintettem. Természetesen e' felett most vizsgálódó beszéd és vélemény közlése következett. Megjegyzé Sztrokay, miként irák hajdan Paksit, Jaksicsot így: Paxi, Jaxith, mihez én, igen is, 4 példát nyomattam le már, Mérey nemzetség levelei közül Paçy-val a' IIId. kötetbe, 's tudjuk Istvánffynál *Joannes Paxi*-t, Oláh Miklós' Hungaria-jában: *Demetrium Jaxith*. Jerney eléhozá hogy IVd. Béla 1255beli alapítványában: Jazou áll, 's Jászó conventje pecsétén XIIId. százszak óta „Iasove“; hogy, oklevelekben Jaszow és Jasov; Fejér olvasása szerint pedig találám 1290ből: Jaszw; 1297b. Jazow; 1299b. Jaszov; 1314ben Iaszou, 's egy, évnélküli iratban: Jaso. 'S nem hagyá Jerney említetlenül a' jász nemzetnek mindig Jasones, Jazyges, és soha sem Jaxones által iratását; Enzsel idézé „Sandrini Capitanei Jazinorum“ Fejérből, ki VIIIIdik tomusa IIIId. volumenében elől, irá oklevelekből: Iazonum, Jazonum, Iazini. A' „szász“ nemzet nevérol továbbá, egész ívnyi jegyzetét közlé velem Kállay Ferencz kapitány 's rendes tag, Meier, Jäkel, Leibnitz, Mylius, Wittekind, Grimm, Halling munkáikból szedve. Ezek szerint az eredeti név; Saxo, Sasso, Sassen, Sate, Sachs, Sahs, Sacii, Saken 'stb. Tehát mondja, inkább lett: *szász*, ebből Sasso,

Sahs, mintsem Saxo-ból. De közelebb a' német Sachs is, eme latinnál. Egyébiránt Kállay, bővebb értekezést ad ki e' tárgyban. Jusson még eszünkbe hogy: Alexander a' magyarnál Sándorra lön, x tehát s . . sé; hogy: szász nemzet nem natio saxensis, hanem saxonica, 's így ecclesia S. Jaxen-sis helyett, Jaxenicat v. Jaxonicát kell vala találni. — Nekem mint eléadónak mostan nyulak szigetén kelle tovább vadásznom. Az oda IV. Béla által 1255. domonkos apácák számára, kik közé Margit leányát nevelé, alapított monostort, Vd. István, 1270beli adománylevelének ezen szavai birtokosbíták: terras Ducatus de Zulgageur, Toxun, Zoik et Raad vocatas in comitatu Pestiensi existentes . . . contulimus monasterio S. Mariae de insula leporum, vbi filia nostra charissima ac aliae sorores, ordinis praedicatorum . . . commorantur. E' Pest megyei mai Taksony eléfordul itt még egyszer így: Zoichteley, qui locus est a parte villae Toxun. 'S hogy o betü e' névben a helyett van, megint még ez adományzat' e' sora mutatja: primae metae incipiunt prope syluam Horozt vocatam, mi a' mai: Haraszti. *L. Fejér, cod. dipl. T. V. Vol. I. p. 49—51.* Ugyan Heuenessy kézíratai közül adta ki már Pray is, de a' helységek nevét kihagyva! *Annales Regum Hung. P. I. p. 325.* III. d. András 1299b. erősíti meg a' Kun László által ezen apácáknak adottat, Elisabeth testvére kedveért is, ki közöttük volt. *Fejér T. VI. Vol. II. pag. 207.* A' budai káptalannak pedig Venczel királyhoz 1305beli tudósításában áll: populus de Taxon, jobbagiones Dominarum Sororum de insula B. Virginis Budensium . . . populi de Haraszth insurgentes bona jobbagionum praedictarum Dominarum de Taxon . . . *Fejér, T. VIII. Vol. I. p. 181.* Tulajdonképen Taxent hallunk a' mai német' szájából, mondá tehát hajdan is úgy, 's az, írásba is bécsuszott. O-nak e-re változtatása csekélység, a' szépebbi német: villam Sumugh, tevé: Schmegegen-né. De, magyar 's más is mikép cserélé fel a' hangzókat, mennyi példánk van! Bobet, Goron, Gyormot, Ipul, Rodnuk, Sumlu, Zolyum, Tichon, Tycon = Babot, Garan, Gyarmat, Ipoly, Rudnok, Somló, Zólyom, Tihany 'stb. Leginkább tartozik ide: *Bobet*, Kelemen pápa' 1268beli leveléből, melly a' Sopron megyei *Babot* nevü helységet érté. Megint ezt, *Bobut*-nak írá 1270b. Vd. István cancellára. 'S nyulak szigetén voltak, beszéli Ferrarius, 1637. Péterffy 1742. írja Schier 1774. és Fuxhoffer 1803b., cisterciták, ott a' már innen említett praemonstratiak, mindenike *Abbas*-sal, amazok 1274, ezek 1211—1224? óta. És kikönyörge magának oda sz. Ferencz, sz. Domonkos, sz. Pál szerzete is egyegy kolostort a' kegyes királyoktól, vonszá őket magány, 's bátorságos elszigeteltségben jó társaság. Schier a' Ferenczeseket Wadding nyomán 1270. körülre IV. Béla végévében telepíté be ide, domonkosiak itt voltának pedig ellene mond: állott azok monostora, szól, Budán 's onnan tevék egyházi tisztüket lelki leánytestvéreiknél, Budán, hol azonban 1254nél több évvel elébb kellett lábra kapniok, mivel *Generale studiumot* is táplált nagy conventházukban egész rendjük tartatott már 1254b. átaljános ülést. Péterffy szerint, keletkezett Magyarországon 1230b. ki, Fuxhofferrel együtt, e' szigetre paulinusokat nem helyezett.

Ime tehát Árpádék, saját szigetükön, mert királyi volt, a' XIII-dik század tudományi műveltségének elemeit fejledeztették, mivel az 5—6 kolostornak számos áhitatosai között bizonyosan volt néhány tanulni vágyó is a' korhoz képest, kik Európa' művelési sarjadzásait, már Veszprim iskolájában, melyet IV-dik László 1276-beli adományzata „hajdani híre vesztéséből“ akara feltámasztani, általvevék, kik Bologna, Salerno, Padua, Páris tanításait tudogatók*): monostori vezéreinek okosabbá utóbb lett a' világi rend. 'S e' sziget így Budán lakott Budára jött mindenféle karbelinek gyűlhelye lön. Herczegasszonyok, nádor és főispán leányok, általában pedig nemesekéi rajta sorolók. Mert már sz. Domonkos azon nemes francia házak leányain akarván segíteni, melyeket háború elszegényített, később csak kis asszonyt öltöztetének gazdag ruháiból, barnás fejr köntösbe, mihez fekete köpönyeg 's tiszta fejr scapulare járult. Ágyul szalmazsák. 'S e' szerzet' elsője többnyire királyleány. Magyar nemes házakból tehát a' Duna szigetén öszvesen: „Zent Margyt azzon ideben“, miként életirója feljegyzé „beuenvolt, zolgaloktult megvalvaan“. Látogatóba mene a' király atya, mene a' király testvér 's velek bizonyosan mindig „Mager orzagnak feu jobbagy es nemefy“ közül, a' hogy ezeket az életiró nevezi, kísérok; átsónakozának királynék azon főbbek' nejeivel beszélgetés végett, át mások, az életiró szavaiként: „spacialasnak mutatáságnak okaert“ későbbben pedig „zarandoksagot tenny az Zent Margyt azzonak koporsojához“. Mennyi viszony, érdek, oda gerjeszteni az akkori figyelmet! Ez magyarázza, miért keredék ott urak számára is egy-egy epület szállításul 's lön a' név: Margit és urak szigete; miért hagyák oda, kihalók, javaikat, mint Martonvásári Gergely, Szederkényi Péter, Mózes nádor 1272-ben, kinek úgy is leányai mind a' kolostorban valának; az életiró, Juditját említi Margittal együtt éltnek; miért gazdagítá azt folyvást az udvar, mint 1274-ben és 5-ben Izabella királyné, 1279-ben IV-dik László 'stb. Az annyi meg annyi magyar leánynak e' szigeten tanulgatásáról némi képet nyit az említett életiró, Praynál a' 362—3d. lapon ezzel: „Tyzenketteud Sorornak vala neve Soror Eurfebet. Ez vala hog ky Zent Margyt azzonnak tarfa vala es egy keunben tanolnak olvasnak vala,“ a' mi ugyan még Veszprimben történt, de bizonyosan a' szigeten sem szakada félbe másoknál. A' 366—7d. lapokon van: „Tyzen nyolchad Sorornak vala neve Soror Judith Ipolt Ispan urnak leanya, ez vala Zent Margyt azzonnak tarfa gyermekfegeteul fogva, egymastul imadlagot tanolnak vala, es megkerdyk vala egymastul, mellyk myt olvas.“ Efféle olvasás ugyan nem lehetett egyéb egyházi tárgyunknál, miket nyilván magyarul készítenek Domonkos vagy más szerzetbeli atyák, apáczáik számára, zsoltárát így hihetőbben magyar nyelven mondá el Soror Jolenta, miről a' 357dik lap szól; azonban reászoriták őket latinra hasonlóan, a' 356dik lap szerint, 's habár annak csak élesebb eszüek fogák fel némelly értelmét, éltek látszik latin irattal is. Tegyük már

*) Világító értekezést mutat Czech János r. tagtól a' magyar tudós társaság évkönyveinek II-dik kötete, a' 186—235 lapokon: „Tudományok állapotja Magyarországon az Árpádok idejében.“

most az alkalmazást. Hogy egy időkor, kérdéses kalendáriomunkat ezen apácánál tartá e' szigeten, abból tetszik ki, mert azokat illeté leginkább, következők' beírása. Θ ýpolit'ra nézve fenn említett már Ipolit Ispán, kit azért lehet itten értenünk 's nem ilyen nevü szerzetest, mivel itt van ez is: Θ folc, filí Ipoliti. Ekként fejlík elé ide: domina Paus vagy Pous is, mert a' 363d. lapon leljük: „Tyzenharmad Sorornak vala neve Soror Stephana, es vala Paufa urnak leánya.“ Pousa, Pous, Paus, név igen ismeretes a' magyar hajdani hisztóriában. Mind Ipolit főispán mind Pousané halálát pedig bejegyezteté ide, talán leányi szeretet, talán a' kolostorhoz mutatott bőkezűségük, vagy az asszony-ságnak élete végén ott lakása. Confecta ē h̄ ec̄la d̄ taren, hol a' d betű mellé rántott karczolatot Rutkay *dei*-nek olvasá, nem egyéb, azt lehet gyanítani, hanem az apácák egyházat építetének falujokban 's felszenteltetése bejegyeztetett. Mert a' beírások inkább e' Pesthez közel fekvő Taksonyra mutatnak, mintsem Pozson vármegye szeredi járásában Galanta mellett lévő Taksony helységre, mellynek szentegyházát az 1645beli 6dik törvényczikk az evangelicusoknak más 90nel együtt vissza adattak' számába teszi. Nem ok volna pedig arra, hogy azért nem épüle a' pesti Taksonyban még a' XIII d. század végén vagy a' XIV d. elején egyház, mert a' váczai püspöki megye névkönyve most ezt írja Taksonyról: *parochia anno 1739 jam existit, restaurata anno 1758.* Hová merre oszlatá e' honnak sok vihara annyi meg annyi régi kápolna porait! Hogy a' monostorok építének azokat falukban, látszik Szalavár alapítványából 1019b. „ut ... processu temporis ... quod necesse est fieri, plures capelle possint edificari. *Haec* helyett az akadémós H még egyéb okos magyarázatot is enged. Teheti ezt: *hic* 's így Clementinus napját, miként a' *hic obiit*, a' halálozását. Rosszúl volna ugyan a' szörend akként, de helyes elrakást itt ne keressünk. Helyszükében legokosabb legjobb író ma is rendes contractiót ránt, olyant, min csak maga mehet el, hát még akkor. Mater Deme ... *talán Demetria?* Mater Nezda nevek nem fordulnak elé az életírónál, azonban Deme-t az irá bé, ki Pousanét. Elé nem fordulásuknál pedig az legyen eszünkben, hogy az életíró csak 40nt említ a' 70 közül. Lehetett ama kettő későbbi apácza, 's kivált Nezda, mert beírása megint idébbinek tetszik. elisabet Θ igen némbéri kézre mutat. Margittal együtt élt Eurfetről hatról emlékezik az életíró, 's még azután 1279ben adá Kun László irata Erzsébetnek mint testvérenek és más apácáknak Tököl földét Csepelen; III d. András leánya Erzsébet 1336b. temettetéek mint apácza, Margit' kolostorába. Ezen királyi két herczegleány értetik-e tehát itt, vagy Vd. Istváné a' más régibb hat Erzsébet közül? Vagy, volt azon béirott, Kun László' hitese Isabella másként Erzsébet, ki a' szigeten is lakott, kinek fennebbi említésként, ide ajándokozatát férje 1274ben erősíté meg, ki 1275ben meg ide örökíte: *duas villas vinidatorum nostrorum Sümegh et Somodor in Strigoniensi comitatu existentes.* Ennyi Erzsi közül eddig az értethetik itten, mellyiknek halála napja épen Non. Febr. azaz: Februarius 5kén volt, mit én meg nem találhattam. I. Károlynak Erzsébet neje már nem volt, mivel Dlugossként Dec. 29d. hala meg

XXVIII

1381b. noha egybekötetésben leljük őt is ezen apáczákkal, mert 1325ben szilárdítá ez Isabella' érintett felajánlatait, 's levelét még uráéval is ingatlanabbá téteté 1326ban. 'S domonkosi apáczáknál történt ilyen beírások után könnyen látható most, miért kapjuk itt ezeket is: Sēi Dominici cōf. d' ordine p̄dicator; hic obiit Eustachius praedicator, azaz dominicanus; Translacio fēi Dñici cōfforis, különösen miokból Sz. Erzsébetet. Ezt ugyan kitetszőleg azért, mert épen a' Domonkos atyák sürgetéseire canonisálta IX. Gergely Perusiumban a' dominicanusok conventében Majus 26d. 1235ben, melly bizonyos adatból meg az kerekednék-e elé, hogy e' kalendárium 1235ben a' vagy budai vagy a' szigeten volt domonkosiaknál forgott volna? mivel apáczaik azon még akkor nem állottak; más rendbeliek lehetének azok ott kiknek évenkénti 60 marka fizetésére IId. András a' pestieket 1217b. kötelezé. Sőt annál fogva, birták volna-e Buda körüli dominicanusok 1233ban? mert ezen évben vala Majus 24d. Dominicus translációja, mellyet belé e' kalendárium írójaénál későbbi kéz, épen e' naphoz tett. És belé csipé Domonkosnak 1221beli halála napját is Aug. 5kéhez valamelyik fija, hanem látszólag későbbben, mert már Szentnek nevezi, rende pedig legelőször 1221 alapula Győrött, hol e' kalendárium nem járt. Azonban mind ezeknek hihetőbben utóbbi mikor bejegyeztetése majd ottan csillámolhat ki, midőn az előadás folyama kigördíti azon idő' táját mellyben kalendáriumunk a' domonkos apáczákhöz juthatott. *L. a' XXXIId. lapot.* Miért van pedig Symeon abbas, Ponetus praepositus, talán Bonitus, melly nevü Monte Casinon az 5dik apát volt 580ban; miért Ferencz confessor is ide írva, magyarázhatja hihetően az, hogy a' domonkos atyák- avagy apáczaiknál iratá azokat bé szomszédi viszony és a' szenteknek ezeket is illetett tisztelete, minő sz. Gerardé hasonlóan. A' többiek' beírása nem különben ide-oda tartozottságuk vagy itt ismeretesb létük miatt következett.

A' feltalált néhány személy' ideje, úgy látszik 1235tön vagy inkább 1255nél kezdve 1336tig esik, melly körben csak azon akadhatunk fel, miért nincs az 1271b. megholt Margit bejegyezve. Kalendáriumunk azonban sokkal régibb. Melly év körül iratottnak nézhetőbb tehát, arra szálljunk most által. Pray mint XIIId. százszak hajlásáról lévő *Seculi XII. exeuntis* jegyzé meg midőn Pilgramnak, belőle kiszedett nevekkal kedveskedett, mellyeket az, más régi 72 kalendáriumban elébb utóbb állókkal hasonlita össze. *L. Calendarium chronologicum medii potissimum aevi, ab Antonio Pilgram, Viennae MDCCLXXXI. pag. 196.* Nagy Gábor, láttuk miért állítá 1173nál régebben nem írhatottnak. Ehhez ok fürkészését éles felfogással kezdé. 'S erősülve is láthatná magát azzal, hogy az 1174. szentesített Bernardus azért nem volna benne, ambár a' rhodusiban XIIId. százszakból Januar. 13dikán már találtatik, mivel e' mienket egy évvel irák elébb. Hanem: *Eleuacio S. Ladislai*, az 1192beli, rontja el okát. Rontaná Leonardusnak a' VIId. százszakban élt remetének sem találása, noha feltevék más XII-beli kalendáriumok; ide, későbbi kéz ír. És 1183nál kitetszőleg azért is ifjabb, mivel XIIId. százszakból a'

szalczburgi 2d. kalendáriumot mellyben Thomas cantuariensis megvan, irásbélyegéért XII. v. XIIId. százbelinek itélé Rieberer's ezért Pilgram azt XII-nek végére vetette, *sec. XII. desinentis*, végül pedig 1183 még nem vehető. Inkább azt vegyük tehát itt előre észbe, miként nem lehet évhatár kitűzőnk egyegy külföldi szent' neve, mert Pilgramban igen sok példa látható a' canonisationál jóval utóbbi felvételre, sőt egészen kihagyásra. Úgy mondhatnók 1201nél meg nem idébbinek, mivel az 1200ban canonisált Chunegundis nincsen benne, hanem ezt is Austriában a' *mosacense calendarium* csak 1216-ban vevé fel, azaz: mert akkor irák; a' XIIId. százszak' többi napkönyve pedig elhallgatá. — Horvát István nem tüze ki különösen e' kalendáriumnak bizonyos évet, hanem csak az általa 1182—3 közé tett misekönyv betűit és azéit igen hihetően nem egy kézéinek mondá. Azt kell azonban itt megemlíteni, hogy okoskodását: mikép teve később más toll, kéziratokba veres betűket, 1182—3-tól 1192-ig ide alkalmazni nem lehet. Az okok eléadvák már 's még elékerülnek, miért kell e' pesti codexünk szakaszait különkülön helyen írottnak 's az egészet elegendy gyűjteményül néznünk. Ha e' kalendárium' feketéje 1182ben vagy 3ban iratott volna 's belé az innepek veressel 1192 eltöltével rakattak, egészen 10—11 évig kell vala várni a' veres festéssel, mig 1192ben: Eleuacio S. Ladizlai oda irathatik. Ki veheté addig hasznát? Illyen két színü munkának természetien két ízben folyását rövidebb időre lehet csak érteni. És, *Eleuacio*, nem vakart helyen hanem tisztán a' több innepekéhez hasonlón áll, ugyan azon szép kéz irá, melly eredetileg valamennyit nagy gonddal vonogatta. Tartsuk Prayjal tehát a' XIIId. százszak végét legfelsőbb idejéül, de kezdjük e' hajlás' körét a' Koller kitűzte 1192-ónél egykét évvel innen. Nyomos okkal fenyeget ugyan is mindjárt 1192ben nem iratásához Péter püspöknek a' cistercita szerzethől itt nem léle, mert, már 1191b. September 11kére tevé innepét IIIId. Celestin pápa, mit azonban szerzete 10dikén ül. Igaz hogy a' kifeledgetésről imént lön képzetünk, hanem ha ezt vennók tekintetbe, úgy említett 1201 helyett épen 1191-et kellene íme innenső határidőül felállítanunk, *Eleuacio* pedig akképen hoz bennünket 1192-ón innenre, miként a' szalczburgi Isó kalendáriumot azért határozá Pilgram a' XIIId. százszak hajladó derekára, mert az 1152b. canonisalt sz. Henrik császár innepe már benne van. Vagy az idézett kihagyást ide akarnók-e alkalmazni? következővel: „de mikor az Vd. százszakbeli, római kalendárium maga, még a' régi keresztyén közvilág' általános innepét K. sz. Jánosét is elhagyá!“ Ez csak más helyen nyomna. Itt *Eleuacio* mellett még azért sincs ereje, mert minekutána kalendáriumirónk egy más vértanu Péternek Martius 14d. Petrus diaconus-nak Aprilis 17dikén, 's Péter alexandriai püspöknek November 25d. nevét már megemlité; csak elég lett volna e' három Péter eszébe juttatni, hogy ama negyediket mint új szentet se felejtse ki. Illyen házagoknál igen csak azt vesszük észre 1.) hogy az iratásévet pontosan elhatározni csupán hasonlítgatásokból, felette bizonytalan. Egyegy illy kalendárium vagy inkább szentnévsor fél sőt egyegy száz-

szakra szokott volt szólani 's ha egyiknek épen elején közepén végén irák, elszolgált a' következettnek hasonidejeig, eléglék a' közben szentté letteket, későbbi kézzel béjegyezai. 'S ekként az összehasonlítás már két százszakbeli kalendáriomban kereshető. Így adta elé Jankovich Miklós még idébből is Iső Mátyás udvari csillagászának Királyhegyi *Regiomontanus* Jánosnak 1473 és 1475 közöttől 1513-ig folyt kalendáriomát a' Tudom. Gyűjtem. 1829-beli XII d. kötete 82dik lapján, hol szavaiként ezen „boldvai missalénak 1190 esztendő tájban írott kalendáriomát“ említi, midőn a' pályatörésben megbotlott Schwartnernek ebben gondatlan kérdését: nem tudott-e a' magyar még 1584b. maga irni kalendáriomot? útba igazítja. 2.) Hajdanta nem lévén még egység a' kalendáriomokban, egyiket egyik, másikat más országbeli vevé fel, vagy kihagyá. Onnan a' napokra tételben hasonlóan különbözés. Mi több? ma is más napon áll némelly név erdélyi kalendáriomban mintsem magyarhoni-ban. A' mondottaknál fogva tehát csupán ott lehet némi bizonyolatúl a' kihagyás, hol ellene fontosb ok nem ví, 's ugyan az eléadattak e' kalendáriom iratását a' XII d. százszak utolsó tizedének közepe tájától a' XIII d. első tizedéig sorozzák. Nézzünk ezekhez tartozó egyikét példát Pilgramból: ALDEGUNDIS áll itt Januar. 31dikén, a' IX. százszakbeli petershusanumi, a' XI. v. XII. trieri, a' moguntinum XIII d. százszakbeli kalendáriomokban 30dikán; a' XIII b. 1. millstatense adja elé a' magyarral egy napon. Itt vehetjük észre miért kell bizonyos év helyett inkább *évek körét* kiszégeznünk. A' millstatense elsőt Pilgram teszi XIII d. százszakbelire, mert „*festum Translacionis S. Elisabeth A. 1235*“ már benne van, hogy pedig a' magyarba későbbi kéz tevé, elmondott 's így elébb készültte kinyilvánlik. És még is hasonló a' kettő. Továbbá, VEDASTUS et AMANDUS itt Febr. 6d. mint a' francziában IX, trierib. és murenseb. XI, 1. szalczburgib. 1. rhodusib. trientib. a' XII. százszakból, mainczi-ban XIII ből. ROMANUS abbas itt Febr. 28d. mint az 1. rhodusi XII d. mainczi XIII. százszakiban. ALEXANDER episc. Martius 18d. legelőszer csak a' XI. sz. treviriben és murenseb. azután csak a' XIII d. százszakból. ACAPITUS mr. Aprilis 1sőjén mint a' trieri XI. és a' brixianumban XII ből. VICTOR mr. Május 8d. mint a' petershus. IX, rhenaugiense, veronai X, a' trieri, murense XI, brixianum, 1. szalczburgi, 1. rhodusi, trienti XII b. mainczi XIII b. százszakbeliben. PAULUS ep. Junius 7d. mint a' trieriben, 20dikán, ismét mint a' murenseb. ALEXIUS cf. Julius 17d. mint a' rhenaug. X, a' trieri XI, 1. szalczburgi, florentziai, 1. rhodusi XII-ben. E' magyarban Alexius, vakarás helyére van téve. TRANSFIGURATIO DNI Aug. 6d. mint az 1. rhodusi XII b. Aug. 7d. pedig az itt lévő *Affra v.* e' rhodusiban nincs, mindazáltal a' magyar is már másod névül tevé fel. FELIX et REGULA Sept. 11d. mint az 1. kölni IX, rhenaugen. X, trieri XI, 2. szalczburgi XII, millstatense XIII b. UNDECIM MILLE VIRGINES Oct. 25d. nincs meg itt, valamint az 1. rhodusi, 1. trienti XII d. százszakbeliekben, más helyiek pedig mind mutatják. AMANDUS Oct. 26d. mint a' petershus. 's 2. franczia IX, a' trieri, murense XI; az 1. szalczburgi XII. pedig 25kén. WILLIBRORDUS Nov. 7d. mint a' trieri XI, a' M. Buranum, az

1. 2. szalczburgii XII-ben. A' December 27d. eső JOANNES EVANG. octavája, martyrologiumban XIVd. százszak előtt alig fordul még elé 's a' melly kalendáriom vallja, már az által is régi. Magyarunkban látható, mint a' petershausi IX, rheinaug. X, trieri, murense XI d. százszakiban. E' kalendáriomok 's más régiek eredetiyeivel összehasonlítás, még tisztábbra vinne, mert a' habozott Pray kiirtta után Pilgram hibásan idéz néhol. Szerinte Nov. 18d. volna e' magyarban ROMANUS, mint a' murense, szalczburgi, rhodusi XIIben, pedig egész hónap sem mutatja. Thomas archiepusnak meg Dec. 29d. benne létét nem említi. Enynyiből is azonban az olvasó maga kiveheti, mellyekkel találkozók e' mienk leginkább.

Külön összeszedett magyar munkának mutatja e' kalendáriomot, László derék király innepe mellett, kit XVdik százszak előtti martyrologium nem is említ, az, 1. hogy 1092beli törvények 1ső könyve 37 és 38d. cikkjében kijegyzett innepek többnyire veresen kiírvák, így sz. István királyé Aug. 20. 's ettől megválvá még 17 innep; ellene pedig, nem lehet 11nek csak fekete betűkkel találása, mellyek az egész anyaszentegyháznál divatban sem voltak hanem azokon mint *forum* innepein inkább csak törvényben eljárás vala Magyarországon megszüntetve, 's most, nálunk részént decretalis inneptelen nevek. Illyen sz. Gerhardé, Andrásé, Tamás apostolé 'stb. Eleuacio Henrici ducis azonban legalább itt van, ha bár nem veresen ¹⁾, XI. és XIIId. százszakbeli külföldi némelly kalendáriomban pedig nem is áll, hanem Felix és Eusebius, valamint atyja neve helyett a' rhodusi XII d. százszakiban Philibertus, noha e' miénk azzal Augustus 21kére már, Privatus püspök tételében megegyezik. 2. A' magyarhonibb innepeken kívül is jónak elé benne, olasz, franczia, 's németföldi régibb kalendáriomokban vagy nem találtató vagy másmás napokra ejtett nevek.

Melly szerzet irá 's hol a' hazában, azt fűzzük most. Ha megállhatna XXd. lapunkról az, hogy ker. sz. Iván születése napját arról-czímzett szerzetü irhatá ki mint sajátibb fő innepéét leginkább, nem legfelvehetőbb - e úgy szent Iván keresztes lovagaié, a' később rhodusi majd maltai nevüeké Budán Geiza vásárhelyen, majd szent Háromság városában ²⁾ utóbbi hivatásaként pedig Felhévizett, miképen Margit életirója többszer nevezgeti. Ezek itteni monostorát már mint állottat hozza elé III d. Orbán pápa 1187beli bullája, melly a' sz. István királyról címzett esztergomi sz. Iván lovagai egyházának szabadítékait erősíté meg. Vagy vetni akarunk-e közellétéért ezen esztergomihoz? a' III. és IV d. Orbán pápától II d. Geiza által 1141 és 1161 között alapítottanak mondotthoz. Nem távoljuk-e a' székesfejérvárit, hol e'

1) Megjegyzem, hogy a' veresen 's feketén irrtakról itt csupán Koller után szólhatok, mert az eredetét egyebekkel gondosan ládába szegezettnek mondák az 1838. Mart. 15d. éjjeli 11-kor 29'—4"—9" vizár elől, midőn 23dikán ezek megnézéséért iránta tudakozódtam a' múzeumnál, mellynek könyvtári osztályát 2% lábnyi víz vette fel.

2) L. ezen régi elnevezéseket Podhraczký Józsefnek okleveleken épült munkájában: *Buda és Pest régi állapotokról. Pesten*, 1833.

rend egyháza 1161 körül vala Pray szerint készülöben. *L. De prioratu Auranae* 1773. p. 120. Megint Budán sz. Erzsébetfalván vagy Alhévizett volt monostorukat nem találhatám 1192 előtt kezdettnek, nem ezeket: *S. Nicolai de Pesth*, *S. Spiritus supra Budam in suburbio*, mellyekről Péterffy, Schierrel együtt nem sokat mond. *L. Sacra concilia, Pars secunda* 1742. p. 284. *Buda sacra* 1774. p. 65, 73. 'S az utolsót Fuxhoffer is csak 1215ből említi. Maradhatunk a' felhévizivel. Budán az leginkább kitünék, majd hiteles helyé is lett, legszomszédabb volt a' domonkos apáczákkal, tőle valamelyik hercegleány közöttük ajándokba kaphatá 1255tön innen. E' rendnek ugymint százszakonként uj-uj kalendárioma készült, öt rhodusiból tevé Pilgram hasonlításait, mellyek fenn a' XII, XIII, XIV, XV, XVI d. százából maradának. Más helyeiken is gondoskodtak tehát misekönyvük mellé idő és nap minősége kiszégezéséről e' jeles rend literatusai, miféle cím gyakran fordul elé tudós tagjaik nevénel. Igazán legérdekesebbül csillagzék a' közép setét korban e' szerzet. Kar kellett hozzá izommal, melly a' keresztyénség' emberi szeretete' ellenével halálra vijon, főt kívánt velőset, melly egyház' tárgyait vigye 's így iratokról gondoskodjék, tüdő kebel kelle belé, melly a' szent helyre zarándoklót étellel 's ha beteg lett gyógyszerrel ápolja. Igy munkált Raymond du Puy főmestere által a' XII d. száz elején ekként szabályozott három osztálya: lovagok, capellani, servienti d'armi, míve tehát mindenikét életbe vivé közügyü tettekre, mikben embernek forgani meghivatása. Aligha e' harmadosztályból valók is nem voltak azon „negy jeles orvos doctorok“ között, kiket Margit életirója Praynál a' 346d. lapon említ „jffýuLazlo kyal feu faydalma“ gyógyítása körül, és a' 348d. lapon eléjövő „három orvos doctorok“ számában, kik „Agnes a33on eleytyreul ketfegben esenek.“ 'S élethez ragaszkodott betegen segítés nem vitte-e a' domonkos apáczákkal is közelebbi viszonyba e' rendet?

Ha valaki gondolná megmutathatni kalendáriumunknak más rend által Hszor egyaránt azért irathatását, mert más, hasonlóan kijegyezhetette különösen ker. sz. János vagy szent Iván születése napját azon okból, mivel Isó László 1092beli törvénye már azt átaljánosnak parancsolá, 's az, miként másutt, Magyarországon nem különben babonássáig inneppé lön, induljon meg keresetében. Eleinte nézém én benedekes munkának 1.) mivel Tamás canterbury érsekről Yepes benedekes évkönyviró így szól: „duplici nomine Thomas cantuariensis noster est, nam habitum S. Benedicti sumsit, deinde in exilium actus, monachis pontiniacensibus Congregationis Cisterciensis se adiunxit“ *Tom. I. pag. 423.* 's e' szentet a' szalczburgi 2d. kalendárium mindjárt a' XII d. század végén úgy vevé fel miként e' magyar, mások pedig csak a' XIII b. 2.) A' benedekes tudós rendben, melly, Fessler felvetése szerint elejétől fogva újabb időkig a' keresztyén földeken 15,700 könyvirót fejte ki, már alapítója intézetéből vala *ordo scriptorius*, készüle hát annális inkább mindenütt kalendárioma, ilyen a' petershausi, trieri, muryi 'stb. 3.) Egyezik sokban ezen kalendáriumokkal 's a' többek között Julius 11 d. kalendáriummal.

áll benne: *Translacio S. Benedicti* miként a' petershausi IX, a' X—XIdik százbeliekben, úgy a' XII-ben, kivéven itten a' Mich. Buranumot és az Isó rhodusit, melly Pilgram szerint *sec. XII. adulto* iratott, e' magyar tehát mint későbbi, követe mást. Hanem ingadóvá tett ezen okok mellet 1.) *Conversio S. Benedicti* első kézzel van itt Mart. 21dikén, a' szalczburgi 2dikban pedig 20dikán, a' mi e' kettőnek különségét is mutatja. 2.) Májusban itt Benedek név sehol, a' Xibeli trieriben igen, igaz hogy másutt sincs. 3.) Taláztatik Benedek név Novemb. 10d. a' maincziban XIII, Nov. 17b. a' trieriben XI, itten Nov. 12dikén. 4.) Sz. Odilo innepe, a' clugnyi benedekes apaté, nincs benne, holott a' szalczburgi 2dik, Januarius 1sőjén mint épen napján mutatja, ekként a' Mich. Buranum XIIből 's az 1. millstatense XIIIból. Odilo tiszteletét pedig minden benedekes kolostor parancsul kapá. *L. alább.* 'S mivel éjféltkor hala meg 1048 és 1049b. között, Januarius 1sőjén így *Circumcisio Domini* miatt ámbár ritkább kalendáriom ada neki helyet, azonban el nem hagyá lám a' szalczburgi, azonban Francziaország megülni kezdé Januariusnak vagy 1sőjén vagy 2dikán, 's más helyek Aprilis 12dikén. Eléfordul ezen kívül másutt *Invenio Corporis Odilonis* Majus 3dikán, itt sem egyik sem másik. 5.) Nem tudhatni viszonyt, melly benedekes kolostorból e' kalendáriomot nyulszigeti dominicanakhoz adta volna. Vagy ha ez mondatnék bár: „minek oda tenni? beírák annak adatait a' kalendáriomot készített 's magánál tartott monostorban.“ Ekkor is közel esettet kellene felvennünk. Nézzük hát. Legszomszédabb volt az Esztergom melletti. Hanem ennek eredtte multa homályban, csak fiók lehet. Tudósabb tagok felvehetők Szent Benedeken, Pannonhegyén, Szalaváratt. Távolabbiak. 'S hogy érdekelte volna ezeket épen még: *domina Pous* is, hogyan Széplakot? az ugyan csak messze feküttet. Pannonhegye másutt felcsillámlik. — *Dominicanus* azon okért nem található készítőül, mivel a' szerzetkezdő *Dominicus*, ki 1221ben hala meg Augustus 6-kán, nem első kézzel benne, *Dominicus* mr pedig, kit e' magyar, *Julius* 5dikén említ, van már a' Xdik százszakbeli veronaiban Augustus 7d. a' florenziaiban XIIId. October 9dikén. Egyébiránt, a' domonkos német apáczáknak a' XIVdik százdból fennmaradt kalendáriomát, mellyel Pilgram élt, bizonyosan domonkos atya irá, hanem ez csak azt mutatja, hogy ezen szerzet' apáczái latin kalendáriomot hasonlóképen forgattak, valamint a' német *Clarissáktól* Pilgram, kettőt hoz elé a' XIVd. százdból. — *Franciscanustól* lévőnek mondani hijában volna. *Franciscus* az első kéztől sehol sem kerül elé, nem is kerülhete, mert 1226ban October 4dikén hala meg 's más későbbi kéz tévé be oda épen halálát, mellynél azt jegyezzük meg inkább, hogy ilyen halálozat emlékitése 10—20, sőt 60 évvel is utóbb történhetett, mert a' nap' évi eléfordulta mindig melegité, miként ma még, a' Tisztelt' iránti buzgóságot. Ez magyarázza miért lehet a' dominicanusi beírásokat hasonlóan akkorra tenni helyesebben, midőn a' kalendáriom már az apáczáké lett. *L. felebb a' XXVIII. lapot.* Akarnók-e most a' nyulszigeti praemonstratiakra ruházni *abbas* és *praepositus* címnek azoknál volt egyet jelentéseért? Ez már

nehezéktelen ok. Különben pedig ezek oda szálltát Schier csak 1211 körülre tevé 's ezt is korálja Fuxhoffer. Már, IVd. Bélának itt a' XXIIId. lapon idézett szavai: *de gratia primogenitorum*, felebbre vinnék IIId. András 1225-beli adománylevelénél, mellyből régebbi ott voltak látszik, hanem ugyan IVdik Béla okirata említi megint, hogy a' nekik hajdan ajándékozottat *insulam, regum iuribus iterum fuisse revindicatam*. Mindazonáltal lehetett volna Symeon és Ponetus az ő előljárójok, csakhogy azon prépostjaik névsorában, mellyet Podhraczky József levelező tag, oklevelekből, hézagosan ugyan még, mivel nem kapott eddig mindenikről utasítást, feljegyezgetett 's velem szívesen közlött, egyiket sem találtuk. Mohácskori elpusztulásukat mutatná ezen okleveli aláírás, nála: *Franciscus praepositus de Saagh tutor legitimus eccles. b. Michaëlis archangeli de insula leporum* 1528. Cistercitától még kevesebbé származott, már a' XXV, XXIXdik lapon elhintett okoknál fogva, miket még az erősít, hogy nem igen lehet gyapor kalendáriomiró e' szerzet, mert Pilgram csak a' XIV, XVd. százból fennmaradottaikból dolgozott, ugy-mint a' fabrianense, füstencellense, sanseverinense négyféléből. Különben e' nyulszigeti cisterciták említése megint a' domonkosi apácák közé segíthetné kalendáriomunkat, mivel talán az ő Symeon abbásukat azért irhaták belé azoknál, mert Margit életirója érintésbe hozza velük a' 336dik lapon „Apagyat Őent Bernald szerzetűnek“ mellyet, egyébként sz. Róbert kezdette cistercitait, Bernard nevééről is híttak. Hanem ellene megint ennek az, hogy Péter cistercita szentet későbbi kéztől sem találjuk benne. Kérdés tehát az is, ha Obiít Guid.... hol o ki van sikárolva, azon cisteaux-i józaneszü apát 's kardinál Guidoul találtathatnék-e, ki IVdik Kelemen pápa megbízásából Bécsben 1267. tartta synodust, mellyen Magyarországból egyházi főnök ugyan egy sem volt, de Guidotól mint pápa követétől még is ide küldött szabályokat hozogat elé Péterffy. Magyar egyháziakat ezen Guido minden esetre érdekelhetett. De akár cistercita akár dominicanus Guido volt ez, a' név külföldit mutat. Guido volt a' normandiai templarius nagymester kit 1314b. Párizsban elevenen égettek el. Guido a' monte casinói 2dik püspök † 1339b. Ismeretesb ennél nálunk Boulognei Guido, Lyon érseke 's kardinál, kit a' pápa 1349b. küldte meghatalmazottjául Budára. Visszatért 1350b. — Vagy az óbudai sz. Péter sz. Pál káptalanára lengne végtére figyelem Ponetus prépost miatt, és még azon idézett hasonokból minthogy életirónk a' 336 és 377d. lapon ez itteni prépostot a' domonkos apácákhoz bémentnek mondja, ki tehát közikbe átaljában járhatott. E' káptalannál figyelmünk ezekért akadhatna meg. Kezdé egyházát még szent István 1022b., felségesre tökéle szent László 1085 körül. Izzó vassal ítelt 's általa híres lön. IIIdik Geiza erősíti 's tágítja birtokában 1148b. Igy IIId. András 1212 és 1233b. Tanulttak, tagjai között; Petrus Mellicensis prépost IIId. Istvánnál 1124b. sigillator, Raphael prépost IIIdik Geizának tanácsosa, Adrianus prépost 1186b. III. Béla cancellára. *L. Pray de sigillis Regum et Reginarum Hung.* 'S több is lehet közülök udvari tollvivő 1192-ig, miként Benedek prépost volt 1238b. IVd. Béla alcancellára,

ismét egy Benedek budai prépost 1274b. IVd. Lászlóé, 1278b. ugyan azé János prépost 'stb. Okok, mellyek az akkori tanulmányt értett káptalant kalendáriumunk írásában sz. Iván lovagai és Benedekesek versenytársává tehetnék. Ide járul Praynak Pázmán schedájáról említése, mi szerint a' misc-könyv Óbuda káptalanáé volt. Hátha még Ponetust, annak prépostjai sorában mutatná Szvorényi, *Histor. eccles. Regni Vng. Amoenitates* 1796. fasc. V. p. 139. vagy lehető lön, ismét Podhraczký kézírati jegyzékeiben, mellyek' velem nyíltkebellem közléseért megint köszönetem. Azonban nézzük most, kiállja-e ezen ellenfordulás, megvitatását. Ponetus prépostot három helyen kereshetjük, Ponetus beiratása' betűi olly későbbi évekre ujjolnak, mellyekben kalendáriumunk már apácza birtok volt. Pázmán schedája csak missalét említ, eleibe volt-e kötve már a' káptalannál e' kalendárium, nem külön szakadt-e az apáczáktól, vagy egyenesen, Mohács után, vagy elébb más uton, primás keze alá. 'S a' felhozottak úgy látom én, még nem veszik el nyilvánosan sz. Iván lovagaitól, újabb felvilágulások tehetnék azt.

Bizonyosan átköltöztetvén azonban Jászóról a' sok bajt okozott Symeont és Ponetust, benedekes monostornak Jászón nem is voltát kell most ide besoroznunk, ezen okokkal. 1.) Ha benedictinus ker. sz. Jánosi monostor égett el Jászón' 1203ban, miként Horvát István itt a' XVdik lapon mondja, mert a' béjegyzet szerint azon czímüt éré ott lang; ha 1228ban Nov. 14dikén praemonstratiak szentelék fel annak helyén már a' magokét, azok megszűntek ott 1203 után, ezek eléállottak nem sokkal 1228 előtt. Nem tudatik első éve a' jászai praemonstrati rendnek. De, fenn Albert jászói prépost' és a' convent' 1243beli szabadítéka, mellyel Jászót mesteremberes várossá okos engedményekkel indult alakítani: *Fejér, Codex dipl. Tom. IV. Vol. I. p. 304.* Fenn 1255ből IVd. Bélától, Albert prépost és a' jászai convent könyörögtére megújított kiváltsága, melly szerint a' dühös tatár által 1241 körül kemence langjai közé vettetett a' Béla elődeitől (a nostris antecessoribus) adott és testvérétől Kálmántól megöregbített birtoklevél. Kálmán kezdé a' monostort is építeni, de bé nem végezheté, mert elragadá tatár csatában kapott sebe. 1255ben Albert prépost, ki tatárfogságban is volt, kit Fuxhoffer *senecio*-nak ír, kinek halálát a' rend 1257re teszi 1831beli névkönyve 41d. lapján, csak lehete már 70—75 esztendő, rendébe pedig állhatott az előtt 50—55 évvel 's így 1202—1207 között, midőn tehát Jászón már praemonstrati volt. Hanem „ez csak lengékeny ok“, vetheti valaki, mert hajdan korosabb is álla szerzetesnek. Halljunk hát nyomosabb okfőt. IVd. Béla 1235 óta király 's nem atyját Ildik Andrást a' praemonstratiakat szeretettet említi alapítóul, 1205—1235; nem elődöt mond, hanem elődöket. 1204-en felül Imre királyt, kapjuk thrónon 1196 óta, 's eddig III. Bélát 1173on kezdve. És IIId. Lászlót hagyva, ha két elődöt veszünk fel, már 1196tot kell kitűznünk, tehát 1203b. már sz. János praemonstratiainak leégését nem benedekesekét leljük, hanemha ezek 1203 előtt megtelepedtek Jászón 's mindjárt tűz is bántá őket, még pedig annyira, hogy a' miatt az egész gyülekezet szélnek lett volna menni kény-

telen, szerzet melly nem csak Jászót birta volna egyedül. 'S ekkor maradott volna-e meg a' *misekönyv*, romokon, meleg vagy hült hamvakba takartan úgy, hogy az uratlanná váltat, hellyel együtt praemonstratiak örökölhessék? Így kell vala rendkívülien megtartatnia, mert ha benedekes magával ragadá, adta volna-e, lakát elfoglaltak? Azonban ugyan jóval felebb viteti a' praemonstratiak' itteni kezdetét, ezek évirataiban Hugo Károly Lajos, Fuxhoffer 23d. lapján, ezzel: „*Praepositura Jaszoviensis, primitus ab ecclesia S. Stephani de promontorio Váradiensi subjectione filiali pendens*“ hol Ild. István már 1130ban indítá meg sz. Norbert rendét egyenesen *Prémontré*-ből hozott néhány francia pappal. *L. Fuxhoffer, Monasteriologia L. II. p. 3. Péterffy Concil. Hung. P. I. p. 276. Katona Hist. Reg. T. III. p. 452.* 2) Látam 1835ben Jászón munkáltamkor IVd. Béla említett új alapítványlevelét. Szó lön arról, ha lakott-e valaha benedekes e' helyen; ezt fejtegető beszéd eredett a' gondos prépost Richter Alajos szíves társaságában, a' m. akadémia általi küldetésem ügyét együtt vele örömmel fogadott B. Fischer, Kruppay, Szidor, Kohauth, Gócs kanonokéiban majd Jászón majd Kassán: „A' kősziklás kidőlő hegyfok ormain, a' lapály' praemonstrati lakának által ellenében, valami épület rom van“, mondák a' Jászón voltak. Felvezetett B. Fischer subprior nyájassága. Néztük a' földszínén alul bérokkant alapkőrakást. Mondottuk: *Benedictus montes amabat*. Itt laktak volna-e hát valaha neki ajánkozottjai: *supra Bulduam*, mert ez, a' sziklák tövében siet már malomra. És elpusztulásuk után a' praemonstratinak szentelkezett, ottan az alatti völgy virágos terén fogott volna-e helyet, melly olyan mint a' Norbertje hevült álmdatában mutatkozott *pré montré, pratum praemonstratum*. Erdős hegy-sor fogja ezt is félkörbe. 'S az elvonult szeglet csendében csattogva és csattogva görgedez a' túlábbi havasokból egy csergeteg, Boldvái, el mostan száz lépésnyi távolságban a' monostor mellett, hajdan pedig megkerülteték vele mint erősséget. Azért „vár“ ez most is Jászó népe szájában, noha nem mohfogta bátyázat nem gót csupok sudara kormollik által már az őszidőből, hosszukón négyszegü roppant épület fejeirellik most közepén két ragyogó toronnyal a' vidék zöldje között. Ez új szint neki Sauberer adá, ki prépostja 1745—1779czig volt. Fordula szemünk erről megint Sepsi felé, 's hosszanta néztük tovább kőszalaink pilisén, a' kiterjedve állott hajdani, hihetőbben praemonstrati órvárnak talán Magyar Balás vagy Szécsi György oda rohantakori elmorzsoltatását. Mert felőle csak ugyan mint benedekes rom felől, még szele sincs átszállott mondománynak. Pedig 3.) Eltemethette volna-e annyira feledség, praemonstratiak előtt benedekesek voltát Jászón, hogy Fuxhoffer arról egy szót sem említhete, noha első könyvében, melly csupán benedekesek apátságait lakhelyeit számlálja elé, 91 apátságról tuda beszélni, olyanokat is idesorozván hevében, mellyeket Pázmán és Szentiványi, monostor catalogusaikban nem tudtak kijegyzeni miféle szerzetéi valának. Feltevé lám, hogy a' praemonstratiak prépostságát Sámbookon Paulinusok nyerék I. Mátyás által. De meg épen Fuxhoffer' 191—192d. lapjáról akarja-e

idézni a' Jászón, elejénte benedekeslakot védni tovább is akaró, ezt: „Neque vllum fuisse ordinem sacrum, qui bellorum calamitatibus plus cum tota gente hungarica expositus fuisset, plures fundationes amisisset, quam ordo Benedictinus. Sub irruptione tartarorum 40 monasteria benedictina desolata fuisse lamentabiliter scribit Clemens VI. Romanus Pontifex Villhelmo Archi-Abbati S. Martini de S. monte Pannoniae. Ex iis aliqua resuscitata, alia plurima suis cineribus consepulta manserunt.“ A' felelet erre már az Isó pont alatt van, tatárjáráskor Jászón nem benedekesek leveleivel gyujtatott kemencze. 4.) Épen ezért nem illó ide Gergely pápa levele 1241ből, mellyben Esztergom' érsekét sürgeté, hogy megyéjebeli benedekesei közé, cistercita vagy praemonstrati szerzetbelieket elegyítsen, vagy váltsa fel őket olyanokkal, mert: „in monasteriis Strigoniensis provinciae, hová Pázmán Jászót is tevé Péterffinél: usque adeo excreuerunt tribuli vitiorum quod monachi habitantes in ipsis, tanquam scurrae vagantes, vitam ducunt omnimode dissolutam in omnem sui desiderii libertatem propter quod in contentum habentur ab omnibus et derisum.“ *L. Fejér, Cod. T. IV. vol. I. p. 208.* Az Isó pont alatti okok meg már, magokra sem igen engedik Honorius pápa 1225-beli kifakadásának Jászóra alkalmazását, midőn átaljában a' magyarországi benedictinusok akkori féktelenségét elkeseredetten ír le; az pedig egészen elhárítja, hogy úgy neveztetett volna meg az ottaniul gondolt monostor, a' megszüntetést érdemeltté vált, miként a' telki benedekeseké, kik helyére Honorius pápa 1224b. parancsolá rendtelenségük miatt, cistercita' állítását; *L. Fejér, Tom. III. Vol. I. p. 450. Vol. II. p. 19.* 5.) Fel tudá jegyzeni a' szorgalmasan gyűjtött Péterffy Visegrád benedekes monostorának paulinusok kezére menttét I. Mátyás idejében, de Jászóról nem monda költözést. És Mallyó hallgata erről, ki felszólítatlanul siette megküldeni Fuxhoffernek Széplak benedekes-monostora leírását, semmi sem lesz így Jászó' prépostságáról hagyott kéziratában is. Mallyó' nem szóla, noha e' táj' legrégibb eseményeit oklevelekből ismeré. Ki vádolhatná féltékenységből hallgatással? Irigységtelen óságbúvár, minő Mallyó volt közre adja tudalmát csak azért is, hogy végkép el ne semmisedjék. Ezért ira legalább valamit az Abaujban fekütt felsőgágyi apátságról.

A' 24d. levelen még e' kalendáriomhoz tartozóan cyclus dionysianus, az aranyszám 's a' septuagesimai határnap kulcsa van, idébbi kéztől. Ez korántsem olly tiszta vonalu mint az elébbi hét levél. Látszik is ennek különvolta, mert irhája sokkal durvább, 's a' bekötő ezt és a' következő 25diket átyuggatással fűzte egymáshoz.

E' 25d. levél innensőjén krónika kezdődik vagy inkább csak évsorjegyzet DCCCXVIj-ten 's foly az évszám MXXV-tig. Mind ez, csak egy levelen, e' 25diken. Mit lelünk a' 26d. levélnél kezdve a' 31diknek végéig, utóbb mondom el, mert a' 32d. levél innensőjén az említett évsorjegyző csinos kezétől áll a' folytatás, és a' mi még ezen a' lapon van, bizonyosan az ő írása; a' 32d. levél tulsőjén is ugyan mintha tőle volnának a' számok, mellyek kéthelytt soratlanok, de az ezek mellé szüroगतott jegyzetek halaványultabb festékűek, reszketetten huzottak, el is kopvák, utóbbiak. Ezen együvé tartozót kell tehát előbb, szökdüset nélkül, szem eleibe képeznem. Jegy is int

e' két levélnek egyletéhez, 's nem több így e' krónikácska két levélynél. A' másod első felének egy harmadát felül üresen hagyá e' szépiró, talán azért hogy később tegye oda 1115hez a' mi azon évből neki érdekesnek látszott, azonban az úr ugy maradt 's más idébbi kéz beirkálta holmival, melly még az elébbi lapról foly ide. Azért említem pedig ezt kicsinységig, mert ez lehet egyik oka, miért kötteték e' két krónikalevél közé a' 26—31d. levél, 's ezt meg kiemelem azon okból, hogy a' gyűjtemény' össze visszafüzogetése még inkább kitessek és az olvasó előtt látatlanban is nyilva legyen: miként került a' többféle tárgyú szelet más más tájról egy helyre, hol az össze varrogattatás, ezen elegendes gyűjteményt alakítá. Most e' krónika belsejéről. Annyi év között csak 43hoz van esemény csípve, 's ezek közül 15, egyházat illető, meg e' 15ből, 7—8 féle egyenesen, csak sz. Benedek szerzetét. Illyenek: *MDLVIII*-hez: *dedicat' eccl'a S. Adriani M.* mellynek alapítványát Fuxhofer, mint sz. Benedek szerzetiekét ezen czímmel: *Abbatia Szalaváriensis S. Adriani Martyris*, Isó könyve 90—91d. lapjain, igen is, 1019ből hozza elé, 's látható az Kollár után Kollernél is a' 81d. lapon. *Hist. episc. quinqueecl. Tom. I.* *MDLVIII*-nál van: *Dedicatū ē monastium S. Benedicti.* Hol? nem tudom. E' czímmel a' pécsi jó elé, Pázmántól 1070re téve, 's a' „iuxta Gron“ 1075b.; *abbatia de Borchy?* ennek tisztán helye 's éve sem tudatik. Pázmán, Vasba tevé. Igy nem kezdete annak, melly Esztergom mellett álla. *MDLII*-nél van: *Bonipertus epc obiit.* Ezen Bonipertus volt az említett szalavári egyik egyház' felszentelője, másiké Modestus, kinek megöletése *MDLVII*-nél áll. Bonipertust Koller pécsi, Modestust veszpriminek véli, kinek megyéjéhez az új kolostor járult. *MDCLIII*-nál: *Regnante gl'iosissimo rege Geysza dedicatū ē monastium in caploc in honore S. marie auenabilis epo martyrio.* Alján van ez a' 32dik levél innensőjének tehát még a' csinos kéztől. Nem szükség itten a' csak Kollerből sajdítgatott Nagy Gábor szerint Martyriust Martinus helyett lehetőnek mondanunk, igen tisztán van kiirva *Martyrius*, osztán Schmitt-nél, épen *Martirius*, 1143ben leszen egri püspökké. *Lásd Episcopi Agrienses Tomul. I. pag. 133—140.* 'S *Martirius* névvel jó elé 1155—1158 közöttől az, esztergomi érsekül is, mellyre Fejér ugyan azt mondja: *rectius Martinus. Cod. dipl. T. VII. Vol. II. p. 265.* Ezen jegyzetet vevé Kollerből Mallyó József tudós *praemonstratensis*, rendének pedig *II*d. József által eltörlése után Jászó mellett mindszeinti parochus, a' széplaki benedekes apátság 1143-beli kezdete alapjául. A' 32. levél tulsó felén más-más kéztől áll, miként már érintettem, *MDCLXXV*-nél: *descriptus abas depositus x.* *MDCLXXVIII*-nél: *Buda sacdo (s) obiit.* *MDCC*-nál: *Damel pbr ordinatur.* *MDCCIII*-nál leli szemünk: *Monastium ioh'is .b. comburitur iuxta buldua fitu.* Ismétlem, hogy ezek nem olly biztos csinos kéz' fekete betűi minők a' „Regnante Geysza“-éi, halavány is itt a' festék, sőt alig olvasható, mint más több sor is e' lapon. E' miatt vété el Koller *buldua* olvasását, mert e' **d** betű felső vonata, melly **o**-ból épen **d**-t alakít aligalig látszik 's az **u** betűnek balfelöli alszeglete pedig úgy van miként némelly kéznek elrántott **r** betűje. De *buldua*-nak olvasni azért

is inkább lehet, mert, mit tenne: *buloria?* mellyel Koller oly hamar megelégedett. Ezen hely nézetheté gr. Batthyánival az egész *missalet* mindjárt *boldvense*-nek, hanem, hátha *ciploc* bejegyzésén akadott volna meg inkább szeme, nem mondotta volna-e: *széplakiense*-nek? Egyébiránt egy kis mellék-
okból ejtem ide, hogy, *iuxta* elnevezést a' benedekesek helye is fakasztá, 's volt, van: *abbatia de iuxta Gron S. Benedicti*, *abbatia S. crucis Keresztur dicta iuxta Muram*. Okocskám az, hogy ide fűzhessem Szathmári Király József Borsod megyei első alispánnak 1835ben Jászóról visszatértemkor Miskolczon beszédközbeni eléhoz akodását. „Nemzetsége régi leveleiből gondolná megmutathatni, emlité e' mívelteszü 's nyájas ur, egy *benedekes?* monostornak Borsodban Boldva folyója mellett Boldva helységnél egykori voltát.“ E' felől halla-e Kazinczy valamit 's azért rekeszté Borsod megyébe a' boldvai apátságot, itt a' XIII-dik lapon, vagy tévedett? Ez fejtendő lenne, hanem hiszen nekünk ide aligha szolgálna világul, mert itten a' ker. sz. Jánosról nevezett jászói praemonstrati monostor értetése bizonyos. Csak akkor lehetne boldvait is érteni, midőn ott egy monostornak hasonlóan ker. sz. János címmel állottsága fejlenék elő. E' krónikácska most, mellynek a' gyűjteményből, kötésére nézve megint kiválhatását 's így abba különléte után tétetését, emlékezetbe kell hoznom, e' kis krónika három új kérdésnek ejt bajába. Egyik ez: minő szerzetbeli pap irhatá? másik: hol? harmadik: mikor? Elsőnkre, benedekest választhat az olvasónak magának is, elémutatott pontjainkból, felelete. Nem azon szerzet volt-e leginkább az író' lelkén? Egyféléit sem említ mást. Másikunkról szólva Jásztót már előlegesen sem keresi figyelmünk, oda csak úgy esnék ha praemonstrati szerzetről találtuk volna 1203-ig p. o. Nagyváradon 1130b. Bozókön 1130b.? Csornán 1180 körül alapítását, 's főként Jászóét. De hogy a' „Buldua melletti leégés“ ott lelése sem elég ok praemonstratit venni fel, ezen megvizsgálatból tetszhetik ki. 1.) ha jászói pap irta volna, Buldua helyett inkább Jazou vagy Jaszove állana ottan tőle, amaz más helyen történt megkülönböztetésre mutat, 2.) ha praemonstrati készítmény e' krónika 's Jászon iratik belé 1203b. az égés, ott marad az mint monostor sajátja 1241ig, és akkor miként ragadja ki tártárlángok közül csak ezt, valamellyik elborzadott praemonstrati 's viszi köntös alá dugottan, akkor, midőn az alapítvány, a' becsesebb' elégeése miatt a' prépostnak sírni kell. De tegyük fel, épen csak azt menté meg szerencse. Soroztatott volna-e úgy is Pozson káptalana gyűjteménye közé 1633b.? Jászó könyv 's levéltára ezen év előtti vészek között is őrizet alatt volt. Külön ezt ugyan nem ajándokozták volna el, onnan. 'S midőn ezen okok elvehetik Jásztótól e' krónika iratását, mondjuk ki most általánosan, hogy csupán az eseményhely azért nem biztos mutató, készítés holságához, mert Bulgaria, Ausztria, Szalavár, Pécs, Esztergom egyiránt eseményhelyül áll e' krónikában, tehát 50. és megannyi mértföldnyire történtteket adogatott a' hír illyen évkönyvecske, hol és hol nem élt? írójának tollába. Gyanítást laká-hoz ekként más kiszemelet sughat. Talán talán *Széplak*, ezekért volna vehető.

így 's a' lap közepén lévőbe szorítá más kéz, nem a' HUSVÉTMUTATÓÉ hanem ezzel csakugyan egy idő körü, apró betűkkel, ezt: *Q. CC. XXVIII. XXVII.* *Flas decebs cofecta e t eccla in honore beate Marie vgmis a venerabili Jaco bo Nitrien. epo.* Horvát István e' jegyzékből mondá, hogy az 1203b. elégett benedictinus jászai monostor, következtetése szerint, most 1228b. praemonstratiak számára állá megint készen. *L. itt a' XVd. lapon.* De ha 1143b. a' széplaki monostort Martýrius egri püspök, Nagy Gábor helyes észrevételeként azért szentelé fel, mert Jászóval együtt püspöki megyéjéhez tartozott, hogy jöve most Jászóra Nyitra' püspöke távolából, holott Eger megyéjét mind Schmitt mind Pray szerint 1228b. II. Cletus igazgatta. Láttuk ugyan felebb, hogy a' szalavári áptság két kápolnáját vagy egyházát, egyiket *in honorem S. Georgii*, másikat *in honorem S. Laurentii*, két püspök: Bonipertus, Pray szerint is 1019b. pécsi, és Modestus veszprimi, szentelé fel, de a' Veszprim megyei lám el nem maradt, sőt hihetően ez hívá meg szomszédát; vagy, sz. István, kitetsző nagy gondoskodásában rendelé oda maga, hogy mindenik egyháznak más-más püspök adja meg szentségét. Jásztót még azért sem lehet itten érteni, mert a' monostor egyháza felajánlásának innepe ott September 4kén tartatik, a' mezővárosának szentje pedig Mihály főangyal, már 1255tön felülről. Pray meg Jakabot kijegyvezvén 1224—1242ig nyitrai püspökül, *L. Specimen Hierarchiae Hung. Pars I.* ezen beírást 365d. lapjára vette 's általa 1238b. miként hibásan írva vagy nyomtaták, a' nyitrai egyházat szentelteti fel, így: *In Missali seculi XIII. ineuntis manus coeva haec de Ecclesia Nitriensi adnotavit. De Praynak ide kell vala tehát jegyzenie, mellyiket érté. Az „Episcopatus Nitriensis memoria Posonii 1835. p. 166. semmit sem tud akkor ott épülről. „A' székesegyházat mondja, Nyitrán még 828b. szentelék fel; hanem Nyitra várán kívül állá akkor sz. Ferenczesek monostora, mellyet IVd. Béla kiváltsága említ meg 1248b., talán ezek egyházát lehetne érteni.“ Azonban ez is nagy bizonytalanságban hágy. A' mit én Fuxhoffernél találék, Trencsínbe vihet bennünket. Épen ezen *Jacobus nitriensis episcopus*, beszéli az, 1224b. a' Vág folytában Trencsín városa melletti magányba emelé benedekesek lakjaul: „*Abbatiam de Szkalka seu de rupibus S. Benedicti*“, 's a' püspök' alapítólevelét ezen megyéjebeli alkotásáról elé is adja, 188dik lapján. Szkalka nevét itten a' szirtes hegynek, tót nyujtá, de hogy magyar is jó számmal volt e' tájon mutatják a' helységek nevei, eléadja Bél Mátyás, ki e' kolostort így említi: *abbatia de rupibus, Slavis Szkalka dicta, anno 1223 a Jacobo Nitriensi episcopo fundata.* Mi, mondhatóbb már itt? Négy év, különbség. Építetett-e Jakab püspök mindjárt 1224ben egyházat is? Vagy ha 1224b. azt csak megkezdék, készen felszentelhetésre 1228b. lett? 'S még más bökkenő is van: nem tudni, Boldog asszony tiszteletére volt-e Szkalka egyháza? Ezt egy más helyen tisztán látjuk 's az évet is igen könnyen megleljük. Zala v. Sala-nak iratik e' hely, melly adatra Nyitra püspöksége idézett Memoriajából figyelmesse Ocskai Ocskay Antal báciai püspök, nváradí kanonok, m. kir. helytartói tanácsos ur tevé, midőn ama könyvet ő méltóságától utánnézés*

végett elkértem. Ugyancsak a' 166d. lapon van az ottan idézetlenül, de Fejér codexében *Tom. III. Vol. II. p. 116.* egészen találám 's ez közelebb viszen felviláguláshoz. 1227ben így irt Gergely pápa Jakab nyitrai püspökhöz és a' váczihoz „*Abbas et Conventus S. Martini de Pannonia nobis supplicarunt, vt cum in desiderio gerant: vt asserunt Ecclesiam S. Mariae de Sala ad monasterium ipsorum specialiter spectantem, reaedificatam quidem et ampliatam per ipsos honorifice consecrari, et eadem ecclesia vna sit de monasterii praedicti cellis, ipsius ecclesiae consecrationem, vobis committere dignemur. Nos itaque mandamus, quatenus, si est ita, auctoritate nostra cum ab eis requisiti fueritis, praedictam ecclesiam, sine alieni iuris praeiudicio, consecretis. Quod si non ambo his exequendis poteritis interesse, alter vestrum exequatur. Datum Laterani V. mensis Jun. pontif. nostri anno 1mo. Mi akadályoz itt? mondhatni, a' rendelés jött 1227b. hanem Jakab nyitrai püspök csak 1228b. Nov. 14d. (XVIII. kal. Dec.) épen a' taxeni szentegyház felszenteltetése napján vihette véghez tiszttét, a' váczit elmaradtával. De, Zala hol van? Az Abaujban fekvő Szala nem, Szalavár sem. Egy határjárás 1138ból II. Bélától vihetne tiszttára. Ebben van: *Quod jobbagiones et populi ad Posonium et Nitriam pertinentes super illa terra, quam S. Stephanus Rex nec non et Ladislaus rex in Sala super Vagum, Monasterio S. Martini (super monte Pannoniae) contulerant, plurimum damnificando infestarent. A' helyek nevei pedig ezek: terra ciuilium de Thatta, villa Vdvori, Beregh, terra Nobilium quorum villa vocatur Buren, dimissis metis villae Buren incipit habere vicinitatem cum terra ciuilium Posoniensium de villa Toscon ... villa Russorum ... villa ciuilium Posoniensium, quae vocatur Jeneu, ... ad fluvium Pinnam, qui exit de Holotvag, melly másutt meg Holutvag.* Ez = holt Vág, a' többi, ekként áll ma Nyitra megye szélén Pozson felé Görögnél: Beregszeg, Udvarnok; Diós Jenő, Felső Zela, Alsó Zela, Sellye; Búr, most erdő a' két megye határán, e' Taksony pedig láttuk Pozson megyei hely 'stb. Már most vagy e' két Zela v. Sellye vehető, a' mi hibásan iratott-e így: Zala, Sala, v. hajdan úgy hívák? Felfejtést kér ez úgy Pannonhegyéről. Fuxhoffer, írja: *propter terram Szala vulgo Vágh. pag. 14.* Egyébiránt ha kétkezés lenne is még, Szalka értessék-e itt? v. Zala? innen az, hogy a' beírás nem Jászót illeti, nyilvános. Azon további sürgölődés pedig Szalkán vagy Zelán Sellyén volt-e hát e' HUSVÉTMUTATÓ a' béjegyzéskor, mert: hec ecclesiát, nem csak h hanem egyenesen hec által irni csupán ott lehetett, napra szolgáló hic-cé itt azt magyarázni nem lehet, azt huzza maga után, hogy e' husvétmutató annál fogva, szalkai vagy nyitrai volt. Vagy a' pannonhegyi apát vitte volna-e magával? Szalkára nézve, Zeláról tudásom előtt, én illy egyeztetéssel voltam. Zobor hegyén Nyitrához közel benedekes monostort még sz. István alapított, tanúsítá pedig említett Godofrid apát Kálmánnak ahhoz 1103beli új kegyét. Jakab, nyitrai püspök, a' benedekes alapító, e' zoborhegyieket bizonyosan becűlte. Épen ezek közül viheté hát Szalkájára, első kezdőit. És a' megindítók nem menének oda egyházi tisztelethez tartozó iratok nélkül, vitték magukkal e' husvétmutatót is, hihetőleg másolatban. Így az ottani beírás. Már most azonban, ha Zela Sellye elfogadhatóbb, úgy a' husvétmutató Nyitrán vagy Pannonhegyen készült, a' beírás pedig Zelára Sellyére vitetésekor. Itt sem akadályoz bennünket: *monasterii S. iohis b coburit-nak 1203nál a' szélén találása. Teheték azt oda Zoboron,**

Nyitrán vagy Pannonhegyén, mert előbbi figyeltetésként illy vész' híre az egész országot is befutá 's ezen „monostort leginkább megrebentett égelmet 20—30-nak is bejegyezheté krónikavivője. És mutatja e' tűzrontás említésének különfélesége mind a' krónika' mind e' husvétmutatónak másutt meg másutt készülését, miből a' mindent apróra venni szerető még azt is feszegethetné: Buldua melletti helyett ne a' jánoshidit vagy a' Jánosiban voltat értes-e? mert kettőt is bánthat egynevűt lang ugyan egy évben. Hagyva taglalását, nézzük romidejét az egyik felszentelt 's a' felszenteltető helynek. Mohács napja szünteté meg Szalka benedekeseit, 's irataik úgy vetődtek széllyel mint más kolostorokéi. Sok vesztesége volt a' török miatt Pannonhegyének is. Ha nyitrai a' husvétmutató, most fejlik jobban elé, inkább ott marad meg. 'S elétisztul az is, hogy pesti codexünk minden csomója nem volt Budán; akár Pannonhegyéről akár Szalkáról e' husvétmutató egyenesebben került mindjárt Pozsonba, 's ott kötteték össze az oda több helyről szállangolt füzetke. Husvétmutatónk betétezésénél sűrű öltögetés látszik, az említett krónika két levele közé csak azért illegetheték, mivel annak első levelén alúl M. CXV. van, a' mutatóén pedig MCLI. kezdődik. Továbbá, e' 26d. levél innenső lapja szélére az ott maradt oszlopürbe rakta fel nagy-nagy betűkkel talán egy öreg pap' elsulyosodott keze sz. Istvántól IId. Andrásig a' magyar királyok országlása idejét hézagosan tizenöt sorba. Abból hogy itt ez az öreg ur IIdik Andrásnak nem ada többet 6 évnél, igazán nem következtetheté jó Kollerünk e' codex ideje legalsóbb határevét, hiszen írása egyik főkézé sem, hanem azok közül való, mellyek csupán néhány sornyit jegyezgetének ide oda, hol épen még üresség maradt. Egyedül azt jelentheti hát ez, hogy az öreg pap épen akkor jegyzé bé mikor 1210 folyt. Ezek után alatt kezdődik a' husvétmutató. Horvát István okai e' HUSVÉTMUTATÓNAK 1182 és 1183 között iratásához gondolnám elfogadhatók. Maradjunk mindazáltal csak e' mutatóval azon év körül, Latiatuc-nak is ekkor kelése abból nem foly, miért nem, annál mondom el. Egyébiránt én ezt másolatul nézem olyan eredetiről, mellyen már 1151-nél mindjárt ki vala téve septuagesima 's husvét' mikor esése; 1151től 1183-ig azaz 32 évig, minek hagyta volna félbe munkáját?

E' 26d. levél másodfelén találjuk *α. C. XCij*-nél: *Eleuacio S. Ladizīay*. Szélén van ez, a' textus igen fekete festékénél kisség világosabban és annak betűinél sokkal apróbbakkal, úgy, miként épen azonegykéz kicsi helyre valamit aprózva szorít. Valóban irhatta ide még 1192b. az is, ki e' husvétmutatót 1183ben másolá 's épen 1192b. azért, mert hamar fel akará különösen jegyezni László' szentségét. Azon B betűről mellyet Horvát István itt S előtt *Beatust* jelentőnek mondott, alább szóland, más. *α. CC. iij*-nál van továbbá korántsem fekete sőt nagyon elhalványult festékű 's az eredetihez épen nem hasonló betűkkel a' már emlegetett: *monastiū S. iohīs b' cōburī*.

A' 30d. levél innensőjen egy más HUSVÉTMUTATÓT látunk. Kezdeté ennek *α. C. LXXi*-nél, hová mindjárt ki van írva *septuagesima' és hus-*

vét' mikor esése, vége Q. CC. LXXVI-nál. Koller ebből csak azon éveket adá ki, mellyeknél az első *husvétmutatótól* ez eltér. Amannak betűi, ezéivel épen nem egyezők, ezek vékonyítottak is. És ennek 1171b. iratását előszer ugyan olyan következtetés mondathatja, minő amaszt 1182-re v. 3-ra tétette, másodsor pedig bizonyosak is lehetünk 1171beliségében mert az első kéztől nagyon különbözik az melly itt 1192hez László' szentté lettét jegyezte 's így e' husvétmutató legalább 21 év óta forgott már kézen. Mivel azonban utána van ez kötve az 1182—3-belinek, hijjuk ezt itt *másodnak*. Hogy e' kettő, hajdanta távul foroghatott egymástól, látható. Ha ugymint minden füzet együtt lett volna már kelése óta vagy időköreben, miért irták volna ebbe is Q. CCIII-hez ismét László' szentté lettét? ugyan azon monostorban. Még oly nevezetesnek bár, egy kötétbe egyszer bejegyzésével meg szoktunk elégedni. Első pillantás eltérőnek leli a' két kezét. Ez itt ír: *eleuacio S. Ladyzl.* az ypsilonon lám ékezet nélkül, amaz pedig azzal. Amannak tisztaságához képest ez csak belefirkáló, a' hol ez járt mindenütt vakargatott elébb 's rossz ténája vagy festéke a' miatt elfolyt. Mondhatnók, hogy ezen utóbbi jegyeztető 1196b. nyomogatta ide vastag tollát, mert azon évhez folytatá: *Θ beła Xer, t. i. III.* Béla, kinek mivel halálát kitette, feljegyzé Stambulból hazajöttét is, 1171-hez ezzel: *Ϡduent' beła X.* Irásának kiválósága miatt igen látszik 'hol javított számokon is épen ő. Tőle van ott: *V. id. Marie eg.* Még azon kérdő gondolatot is felvétetheti vakarása 's betű alakainak idébbisége, nem cisterciától van-e itt e' beirkálát? Azon szerzetet kedvelé III. Béla leginkább.

Most fordítunk a' MISEKÖNYVRE. A' 33d. levél innensőjén indul ez meg így: *Incipit ordo qm pbr se ad missā debeat pparare* 'stb. Ezen kezdve a' következők' belsejében lehetnek igazi felvilágító criteriumok, gyanítám. Azt pedig érzém, hogy ezek megvizsgálása végett ide már hozzáértő egyházi kellene, ki összevetésekkel olvassa végig. De társul olyant kérnem lehetlenné tette a' téli sanyaridó. Így már én csak azt adhatom itt elé, a' mit historiai utánolvasásaim által, leghelyesebb összegyeztetésül vehettem. Ime, jegyzéseim. Az e' misekönyvhez tartozók' betűi nagyobbak mint akármelylyik eddig eléadattaké 's alakaik annyira különfélék csomónként, hogy az Egész-nek csupán egy kéztől léte nem hihető. Hát még a' sok bele és a' szélekre irkálás! Itt van ugyan csak a' több más-más kéz. És mi tetszik itt megint különösen ki? Elválhatás az eleibe kötöttektől. *Laſiatuc*-hoz jutás előtt nézzük e' következőket. A' 40d. levél innensőjén két rajzra pillantunk, 1.) a' megholt Krisztust bébalzsamozzák. 2.) koporsónál angyal mondja asszonyoknak: nincs ott Jézus. Tulsóján megint jelenet Krisztusról és hymnus kótára szedetten. A' 41d. levél innensőjén: Krisztus keresztfán, de a' vonalozat csak nem egészen lekopott, vagy elsikárolták; tulsó felén: arról Krisztus levétele. Művészileg e' rajzok semmit sem érnek. Egyedül azért megemlítendők, mivel magyar kéznek *talán* legrégebbejei. A' 123d. levél tulsóján áll miniommal: *Missā communis pro unis atq' dēft* e' kezdettel *p.i.e.f.a.t.e*, itten csak a' pontok veresek. Ebben, a' Horvát István által criteriumul idézett congrega-

cioért imádkozás így.... et intercedente beata Maria... domnum apostolicum. episcopus. et abbates. et omnem gradum ecclesiasticum. reges. et principes. famulos et famulas tuas [atq loca nra uná cum omni cōgrægatione & familia beati iohannis baptē] in omni sanctitate custodi. Az itt schwabachi betűkkel nyomtatott szavak atq-nél és baptē-nél egymásnak megfelelő téglaszínű veres czifrázatu zárjelbe vétetvék, sőt veressel keresztbe is huzvák ezek: atq loca nra uná cum, tehát megkezdvé a' törlés. A' 124dik levél innensőjén olvasható a' Missa communis, illy kezdettel: S.u.s.c.i.p.e 's rekesztelenül folynak itt e' szavak: ac p cuncta congregacione s̄ci iohannis bapt ac familia ei⁹, hanem ezekre hivatkozólag van az irhalevél szélére kereszt † vetve halványabb téntával a' textus feketéénél 's idébbi korból. Nem azért van-e amott a' zárjel, itt csak a' keresztjegy? mert később a' misekönyv' ezen része olly szerzethez juta, melly átaljános misében sz. Iván társulatáért különösen nem imádkozott, mivel ez oda nem tartozék. Eredetileg ugyan is hogy e' misét sz. Iván társalatu írta vagy ide ollyan másolta le, látszik. De, ha már kétségenkül benedekestől van Horvát István megjegyzése szerint az, mellyben Istennél közbenjáról sz. Benedek vétetik *l. itt a' XVd. lapon*, annak szerzete mutatott-e szent Iván társulatot is magyarhonban vagy külföldön? Ez lön egyik fejtendő. Másik pedig, ha mind összetartozó volt e' misekönyv 's mind benedekes irá, mikép tétethetett ide kihagyásra jel? holott *intercedente beato Benedicto* megmaradott. Más társalatu benedekes kolostorhoz került-e későbbben? Első enkérdésemre magyarhonban *Jászón* már nem nézhettem sz. Iván tarsulatot, mivel ellene szólék felebb, ott valaha benedekes kolostor voltának 's hasonlóan így Horvát István eme véleményének is „ha *Buldván* lehetett keresztelő sz. János Congregatioja Országunkban a' Szent Benedek szerzetéből; hogy ne lett volna különös Congregatio a' Szent-Mártoni?“ *L. Tud. Gyűjt. 1817. IVd. köt. 136d. lap.* Honunkban továbbá csak egyetlen egy benedekes apátságot hoz elé Fuxhoffer sz. János czímmel, a' jánosit Hontban. De csupán 1397ten kezdett adatai olly szűkek, hogy ez valaha nagy hatásu, melly congregatiót alakított volna, nem igen lehetett, midőn a' pannonhegyi főapátság sem származtathatott magából hazai saját congregatiót. Csatlakozék 1514 fogva ez a' casinóihoz. *L. Tud. Gyűjt. 1817. VI d. köt. 154d. lap.* Néztém tehát X—XII d. százszakból külföldi több congregatiót, melly szó, Yepesnek vala: *coniunctio multorum monasteriorum vni capiti subiectorum, l. Chronicon ordinis S. Benedicti, Coloniae, M. D. C. III. p. 259.* elváltozván az értelem, mert régiben *monasterium* vagy *congregatio* azonegy volt. *L. Chronica s. monasterii Casinensis, auct. Leone Card. episc. ostiensi, Lutetiae Parisior. MDCLXVIII. p. 4.* Lelém ugyan, hogy monte casinon sz. Benedek 528 körül sz. Ivánnak emelé egyik egyházát, hanem nevet arról az ottani congregatio nem nyert. 'S a' keresett cím Clugny congregatiojánál Bourgozneban sem fordul elé, melly 913b. kezde össze állogatni 's Yepesként 2000 apátságnál-perjelségnél többet gyűjte magához. Vitt egyébként a' benedekes Clugny vizsgálatára Sz. Majolus neve, ki ott 948b. segédapát volt 's kihez e' misekönyv 165d. leve-

lén imádság van. És gondolám, nem kötött-e magyar kolostort is ahhoz Montboissier Péter apát' azon buzgalma, mellyel Európának minden tájáról nevelte congregatiójukat. A' bursfeldi híres német congregatio, sz. Tamás és Miklós tiszteletére 1091ben alapult kolostorból származott 's csak 1439b. kezdődött majd 131 számra nevedezett congregatiója. Egy szóval, Biedenfeld éléhoz benedekes társulatot 44 félért, ezek között egy sincs, szabályzott kanonokokéit 41-et, ezek sorában egy áll *S. Joannis baptistae* névvel Beauvaisban. Mindazáltal ne is keressük: volt-e nem-e az magyar viszonyban? annál a' mise sz. Ágostonhoz fordulna. Ez olly ok, melly itt Jászó praemonstrati rendét sem gondoltathatja velünk, az is sz. Ágoston szabályu. Vagy legalább ezen szentre mutató töredéket kellene találni e' misekönyvben. Hanem talán vizsgálni kell vala még a' cistercita szerzet congregatióit mint sz. Benedek szabályán indultakét, ezekéi számát így szól Yepes, némellyek 4000-re tettek, különösen pedig Magyarországra Cisteaux és Pontigny törzshelyük hatott. Fejtsék meg azonban a' keresett congregatiót mai tudós hazai benedictinusok, több van számukban. Csak egy sejtést még én. Hátha sz. Iván lovagé volt az említett mise? *Atque loca nostra* kifejezés nagy kiterjedést mutat, az alatt helyeik értettek talán azon országban, mellyben a' mise elmondattott; *una cum omni congregacione* nem illeté-e? Sz. Iván lovagrendének EGÉSZÉT, melly egy familiát tett. Későbbben pedig benedekes vagy más szerzetbeli nézte azon sorokat nem számára valóknak, azért jele ottan.

„Latiatuc“ a' 154dik levél innensőjén tűn elé. *L. itt hasonmássát e' bevezetés után.* „Angelcut“ szavában csak „ang“ van az egész egyéb textus igen fekete festékével szépen írva, „elcut“ nyilván elkopott volt 's más kéz ír régisen ujra halaványabb és maig sárgássá vált rossz ténával. Jól figyeltet erre a' Tud. Gyűjteményben Horvát István által közlött Radetzkipéldány, ez ittenit elhibázta rendelésem ellen is a' körenyomó. Azon pótolat betűit festékét azért ohajtam vala eddigi véleményeim összeírása után a' kalendáriomba irtakéval még egyszer egybevetnem, mert a' található hasonlóság, némi világító következtetést eredeztethetne. De mondám, miért hozzá nem férhetésemet. — „Scerelmes bratym“ után álló 4 sor még e' 154d. levél innensője aljáról, nem vétetett az akadémia másoltatásába, mert a' magyar megszólítás, körúlrásban a' 154d. levél tulsóját is egészen elfogja, vagy semmi sem kelle tehát abból vagy mind. Rövidebbjét ide sorozom inkább egykét jegyzetért: *Orate fr̄s hodie p̄ eo (a). q̄ten⁹ dī mia h̄ eū requeſce faciat 2 fiūto mūdi im̄o cū oīf h̄o resurget. q̄lido 2 dñs ōs adiudiciū ueniet, tunc p̄ inſeſſiōm beatiffime ūginis marie: 2 oīum ſc̄or̄f suor̄f iſte miſer h̄o nō adiudicium ſ; ad dī gr̄am resurgat. Kyrt.* Jegyzeteim e' lapról ezek: 1.) Inkább összehuzogatta ebben az író szavait mint a' felebbiben, hogy e' lapra szoríthassa még mondandóját, azért betűinek apróbbzása is. 2.) Révai mincha meg sem futotta volna ez itteni latint noha említenie kell vala ezt is, a' vélt eredetinek előadásakor. 3.) De a' misekönyvnek belsejét sem vizsgálta meg, úgy látszik Révai, pedig érdekes lett volna, már tőle, mint egyházi személytől érteni tartalma minőségeiből hu-

zott következtetéseit arról: mellyik szerzethez menjen köszönetünk, 's hol keressük annak helyein a' fennhagyott nyelvet. 4.) A' mint betelék aprózzottan e' lap, egészen elválható, csomójával együtt, a' még utánna férczelt levelektől.

A' 156d. levéllel kezdődő szakasz valóban megint más kézé, a' betűk itt kisebb alaknak mintsem az elébbiek. 164d. levél tulsójánál ismét kiválik a' kötés, sőt itt hja is van, mivel az ott folyt ieunium megszakad. A' 165d. levél innensőjén nagyobb iratu betűkkel áll imádság: De scto Maiolo abbate, melly felebb említett apátnév e' végtöredéket megint benedekes rendének mutatja, mert a' clugny-i négy sz. apát: Odo, Maiolus, Odilo 's Hugo emlékének megülése minden benedekes kolostornak tiszte volt. *L. Biedenfeld, Mönchs u. Klosterfrauen Orden, in 2 Bänden. Weimar, 1837. II. B. S. 5.* Befejezésül mondom még; a' 172d. u. m. legutolsó levél tulsóján ezen hymnus: *Clemens et benigna iugi laude digna* van kótáival 's itt, vége.

E' misekönyvnek érintett szakaszonkénti töredékességéből magából látszik, hogy minden összetartozott rész valaha külön volt kötve. Mikor ír egyik kéz ezt, másika mást, arról évszám sehol sem tudósít. Kétféle igazíthat hozzávetéshez: 1.) XI—XIII d. századszaki más irásokkal összehasonlítása. 2.) mellyik legidébbi évben canonisaltatthoz van benne imádság. P. o. a' sz. Lászlóhoz irt, *beatus*-nak nevezi ugyan szövegében, de a' veres felírás már *sanctus*-t említ, így: *S. Ladizlai regis*, következésképen ezen mise kétségenkül 1192-ón innenről lévő, mert S = Sanctus csak akkor irathatott a' név eleibe, *beatus* pedig a' *Translacio, Corporis eleuacio*, vagy *Canonisatio* megtörténtével is melléknévül maradt, miként az idézett casinói két krónika, sz. Benedeket, 653—660 közötti szentté emeltetésénél több századdal idébb, folyvást *beatus*-nak nevezi. Ama kettőnek együtt kell történni. Ehhez azonban még két criterium veendő 1.) mikor irták és tették római anyaszentegyházi szolgálatra közzé ezen temetési szabvány *formulare* latinját; 2.) mellyik felebbi rész' betűihez vet leginkább? noha e' második nem igen lehet kérdéselvalasztó, minthogy a' részek' hajdani külön készülése alkalmassint világossá lön, de mivel misekönyv mellett, állott kalendárium, volt husvétmutató, úgy rituale v. agenda, egyik még is készülhetett a' misekönyv monostorában. Ezen összehasonlításnál kellene már igazán több gyakorlott szem. Mig az megtörténik, én e' következő megkísértést közlöm. 1.) Az esztergomi zsinat cónonai 's ezek mellé csatlottak, számba sem jöhetők hasonlagra nézve. Azokat egyébiránt leirhaták Esztergomban, le az óbudai káptallannál vagy akárhol egyebütt, szükség volt rájuk minden akkori paphelyen. 2.) A' kalendárium 1192-ón innenről sem, miként a' XIX d. lapon már eléadám. Csak azt jegyzem ide az ott mondottakhoz, hogy „*Latiatuc*“ irhája épen olyan vékony 's puha millyen a' kalendárium hét leveleé, a' fejeér vonalak ezen épen úgy kitétszők mint azokon. Hanem egy vékonyságu irha több helyen 's különböző időben is volt, hanem e' vonalakat másutt is huzogatá sora egyenességéhez a' leiró. 3.) A' benedekes krónika első kezének szép fekete festéke igen huz „*Latiatuc*“éhoz, annak mindazáltal betűi apróbbak, inkább

egymásba ragasztvák, „Latiatuc“ei tisztábban válnak el. 4.) Az 1182—3beli első husvétmutatóban olyan nagy S-ek láthatók végbetűkül, minőt „Latiatuc“ nál egyet sem találhatni. Átaljában a' csupa veres betűk ott mind vastagabban folytatvák, 's más kezét, több helyen egymásba kanyarításai is, gyanítanak. 5.) Másod husvétmutatónk 1171ből efféle: éles réztoll vastagon bocsátá fekete festékét megnyomatásakor, vékonyan ha tágítá keze, néhol így leggyengédebb vonatu 's kivált ékezetnél. A' kezdőbetűk elébb mind feketével írvák, azután kísérte őket még veres festék, inkább kitüntetésük végett. Ilyen „Latiatuc“. Perger ezt velem együtt lelé így. Erősíte bennünket az M-nek is mindenikben egyformasága. „Latiatuc“-nál csak két különbözet int: L és S legelől a' mondomány elején egészen veres, betűinek alakai pedig tetemesbek. De, a' veres betű, semmi. De, egyegy kéz ír apróbban, ír nagyobbban. A' husvétmutatónál szorítani kellett, hogy a' sor minden évhez kitérjen, itt nézni arra, hogy a' leolvasás könnyebb legyen a' RITUALÉBÓL. Mert e' szakasz, mellyben „Latiatuc“ áll olyan agenda, minőnek hajdanból leszállt folyammal Kutasi János győri püspök által 1596-ban másodsor kiadását említi Révai. Némi bizalommal mondhatnók tehát: az 1171beli husvétmutató 's ez agenda együtt volt valahol 's „Latiatuc“ 1171ben másoltatott le.

Másoltatott, mondám. Mert hogy nem ez a' legeslegrégibb keresztyén magyar irat, bátran hihető, mivel, 1.) A' misekönyv és az agendaul nézhetőnek legnagyobb része is régibb latinból leírás. 2.) E' halottfeletti beszéd latin eredetije már első szakaiából való a' keresztyénedésnek. 3.) Lehetetlen, hogy legalább 974 óta, midőn Pilgrinus Lauriacensis elintézésére, *Fejér cod. T. I. pag. 260.* az előbbkelő magyarok közül férfi és némbéri összesen mintegy 5000 vevé által keresztséggel a' nyugoti anyaszentegyház hitbéli utasítását, egészen 1171-ig, tehát két százszak lefolytában milliónyiak adattak volna sirba csupán latin beszéddel, a' körülgyült magyar kísérettől épenség nem értettel. Szívén ennek csak lélekbe vehetett szavak diadalkodhatának, 's ez nem lesz vala másként azon népnél, mellyet még 1092b. törvény szoríta nem áldozni többé kút, élófa, szikla 's forrásnál volt régibb szenthelyein, *l. 23d. fejezet.* Hogy azonban egyházi magyar beszéd nem volt egy arányban a' felesebb latinnal, ebből tetszik ki az is, különben a' szakállas öreg atya nem sugdosta volna unokáinak által táltosaitól rászállt vallását; nem kell vala veréssel fenyegetni a' szentegyházat innepen elmulasztót, *l. 11d. fejezet.* 4.) Ugy látszik mindjárt sz. István ébresztett némi ösztönt, nép számára készítendő szertartási magyar iratokhoz. Elészámlálja 1015beli alapítványában, miféle könyveket adott Pécsváradi monostorának: *altaria his decoramus ornamentis . . . libris, quibus praecipua autoritas fulget in ecclesia . . . antiphonariis quinque, lectionariis duobus, missalibus sex, psalteriis quatuor, gradualibus quinque, glossariis tribus, omeliar. vol. uno. L. Kollert T. I. p. 79 és Fejért.* Vagy már ezek között lenni kelle, vagy hamar hozzájok járulni legalább egy szelet pergamenen magyar nyelvű szabványnak is. Ész mondá. 5.) Misekönyv mellett volt agendájában tehát minden kolostor gondoskodott néphez tartandó beszédszabványról, mi-

szerint 1001 és 1171 között csak benedekes kolostor legalább 24 bírt olytant e' helyeken: Szentmárton, Pécsvárad, Szalavár, Zobor, Bakonybél, Tata, Csánád, Sár, Tihany, Visegrád, Kolosmonostor, Szegszárd, Silis, Pécs, Szentbenedek, Pográny, Mogyoród, Somogyvár, Szentjobb, Földvár, Dömölk, Csatár, Széplak, Németujvár. Hát még a' praemonstratensis, úgy a' cistercita szerzetek! Egyik másikatól, a' magyarul, ki tudja mikor feltett szabványt lemá-solta 's talán némelly szót abban laktája ejtéseként változtatott. 6.) Fentisztelt Ocskay Antal püspök, m. k. helyt. tanácsos ur, a' szóban lévő misekönyvben két bejegyzést fedezte fel: a) *perlecto evangelio fiat sermo ad populum*, melly virágvasárnapján tartott isteni tiszteletnél evangéliom felolvasása után áll. b) Feltámadás innepe szertartásainak végén olvastatik: *Postea canatur, Benedicatur Deo, deinde fiat sermo ad populum, postea detur pax populis*. Nyelvünk vesztéségre egyik alkalomkorra sem soroztatott ugyan e' misekönyvbe valamely beszédpéldány úgy bé mint „Latiatuc“, de bizonyos ama bejegyzésből, hogy a' néphez egyházi tanítás intéztetett nyelvén, 's azt magának a' pap, saját utasításaul előre le is irta. 7.) Épen ezen „egyházi egyveleg“ előtt álló cónonok között van a' magyar zsinati rendelvény: *Vt omni dominico die in maioribus ecclesiis euangelium et epistola et fides exponantur populo, in minoribus vero ecclesiis fides et oratio dominica. Maior ecclesia volt a' székesegyház, minor a' falusi*. 8.) Azon kolostorokban is, mellyekbe legelső kezdőkül olasz, francia, szláv barátegyesület szálla, hamar érdeküknek tapasztalák a' fogékonyabb elméjük, minőkbe idegen szavak felkapdosása játszva ragad, lassanként vagy megtanulni híveik 's térítendőik nyelvét, vagy magyar születésűeket nevelni tolmácsul közikbe, különben a' heves nép, a' külfölditől úgy is vonakodott, a' sz. Gellért levető, örökké harag' szemével nézte volna keresztyén papi új földesurát, ki őtet „a' Magyarok istenétől“ elvonja, 's nyelvén, a' neki legédesebben, hozzája egyszer sem szól. Tükör ide Paraguay, Mexico 'stb. Térítőjük jobban boldogult, ha felfogta beszédüket. 9.) A' pogány magyarból nevelt keresztyén magyar papot latinul beszélésre parancscsal kelle szoktatni, miként az Vd. lap eléhozá. Egész egy századi buzgóság sem szerelmesítheté tehát annyira latin nyelvbe, hogy nemzete iránt olly gondatlan legyen mint a' későbbiek. Amannak bajos vala megválni szokásától, ezek dicsérték a' megszokást. E' parancs hozásban mindazáltal magyar papnak a' külföldihez közelbítése is lehetett egyik okul. És itt más oldalról most ne illanjon előlünk el, miként ritkíta még is egyházi magyar iratot azon fonák mód, melly szerint későbbben sem magyarokat tanítottak a' királyok a' végett, hogy néptöme-gét egyenesen inkább nemzetiek oktassák 's így a' külföldi keresztyén műveltség nyomonként belvérben gyökerüljön meg. Csoportban hagyák minden grammatukat, melly így elegyítetlenül, a' nemzetivel vivóvá lön, vagy legalább elkülönzötté! 'S ezért maradott a' parancs: *Vt canonici in claustris et capellanis in curia literatorie (latine) loquantur*, ezért az isteni tisztelet' latinra kény-szerítése, nyoma nélkül ollyan ellenszegülésnek, minót 1059ből a' horvát és dalmata papoktól szláv nyelvükkel egyháziakban élhetésre nézve, 's még

1252ből is a' muschai szláv benedekesek kérelmére Incze pápának a' vegliai püspökhöz bocsátott válaszában, találunk. *Fejér cod. Tom. I. p. 397. T. IV. Vol. II. p. 123.* Ezek elei hajdanta még, a' nyelvüket meghagyott keleti egyház által lévén keresztyénné, azok' kifejlődött sajátírásán készült szertartásukat a' maradék sem akará elhagyni. A' magyar' lenyomott önézetét, Imre királya, a' nemzetit emelő, csak abban serkentette, midőn 1204b. akará, hogy a' szent Egyedről czímzett somogyvári benedekes kolostor, francia helyett apátul ezután magyart válasszon. 10.) Régibb latin oklevelekben már olly betűük a' magyar saját gy, sz, ny hangok, miként Latiatuc-ban, ennek írója tehát nem legelső magyar helyesírás alkotó. Miról alább. — Nem hányja pedig szét az eléhozott 10 okfőt, még több emlék' nem találása, mert 1279-en innenről sincs fenn, noha ezen rendelvénye a' budai 1279beli zsinatnak: *Parochi, ritualem librum, et alios ad officium divinum necessarios, habeant, Szórényi Synops. decretor. synodal. Vespr. 1807. pag. 39.* már különfaluk' külön plebanusaikkal is tartatott, latin rituale között holmi magyar szabványt. A' mi 1241ig efféle gyűlögetett, elsikkasztá Mohi napja, melly után Ázsia ember-tigrise, falat írást úgy morzsola szét, mintha ez is bántotta volna; 1279 óta sem volt a' magyar, míveltség fejtő óvó békében, 's épen a' kezdő, nem.

Az 1171nél? sokkal elébb feltétetni kellett Latiatuc eredetijének is mindazáltal bizonyos évét, ki határozza el? Jankovich Miklós „XII. századnak elein irtt“nak mondja, *Tudom. Gyűjt. 1817. Isó kötet 47d. lap.* Tehát évköre volna 1101—1120b. De írásmódja, mondók imént, mutatkozik leghajdanibb okleveleinkben, mellyekből még inkább okhatnánk, ha olasz, francia, szláv pap íróik némelly magyar szót el nem okoskodtak volna. Valamint Latiatuc-ban egészen maiképen találjuk, ékezettől megválva, e' szavakat: és, neki, élnie, fa, istentül, engede, ember, mennyi 'stb. úgy leljük már 1001b. Pannonhegye apátsága kezdőlevelében, hasonlóan ékezetlenül ugyan, maiként írva: Wag = Vág, mi a' fennebbi Szala, Zela, Sellye vagy Süly, Felső 's Alsószeli?; 1006ban Nyitra káptalanáéban: Molnos, Könyök, Darás, Tormos; 1009-ből a' pécsi püspökség alapítványában: Ozora, Almás; 1015-ből Pécsvárad kolostoráéban: Nagyszeg, Hagymáskér; 1019ből a' szalaváriban: Szalavár; 1037ből Bakonybéléében, Árpás, Magos; 1075ből a' Garan mellettében, Tajna, Alpár, Horgas, feltéven, hogy eredetiükről ezek híven leírják *). Miként Latiatuc-ban továbbá mai sz, gy, ny, ö, e, a, o, k betű helyett ŝ, sc, s3, g, n, u, i, o, ov, c, ch áll, mint: zumtuchel, ŝzentucut, scine, ig, hug, nugalma, uolov = szömtökkal, ŝzentökököt, szine, egy, hogy, nyugalma, való, úgy van 1001ből Pannonhegye apátsága alapítványában: Baluanis, Curtov = Bálványos; 1009ből sz. Mihály veszprimi egyházáéban Beren = Berény; az említett pécsiben, kopus = kapus; 1015ből Aruc, Naguth, ŝylfa, Harumthulfa, Szanthu = árok, Nagyút, szilfa, három tölgyfa, Szántó; 1019-ből

*) Ha talán a' sokféle átírások nem leghívebben mutatnák is az eredetiek épen azon betűjét, mellynek itt például kell szolgálni, az eredetiében meglévő pannonhegyi oklevél végén álló helynevek írása csakugyan inthet, másolatokból is okkal következtethetésre. *L. azt, Tud. Gyűjt. 1836. I. k. 100. l.*

Chaz, a' mai Csács; Chan, Magarad, Bessynew, Csorgow = Kán, Magyarad, Bessenjó, Csorgó; 1037ből tana, Bocon = tanya, Bakony; 1055ből a' tichoniban, kueskut, kurtuelfa, Žigetzadu, Aruktue = Tihany, kües vagy köveskut, körtvélyfa, Szigetszada, Ároktó; 1075ből összevetvén az 1124belivel, Scelleus, Situatuv, Tiza, Kurth = Szóllós, Zsitvató, Tisza, Kürt 'stb. Nem szabadíthatnak-e fel ezen okok, 1.) Latiatuc' eredetijét legalább már sz. István idejéből lévőnek néznünk, és, nem csak ráfacsarással. 2.) Hogy szerteszt a' hazában épen ugy vala többféleképen is feltéve, miképen „Miatyánkat 1), Hiszek

1) Im itt hatféleképen. Ketteje hihetően 1437—1441 közötti, véve a' tatrosi 1466beli másolatból. Harmadik a' nagyszombati codexből 1512—1513. Negyedik 's ötödik a' Jordánszky codexből 1516. Hatodik a' krakkai ábécze 1549beli újabb kiadásából.

Tatrosi másolat. <i>Tiszamelléki 's felsőbb dunántuli.</i>		Nszombati cod. <i>Dunántuli szócj-tés.</i>	Jordánszky codex. <i>Hevesi, borsodi, gömöri.</i>	Krakkai ábécze. <i>Hegyaljai.</i>	
Máté VI.	Lukács XI.		Máté VI.	Lukács XI.	
Mi at̄ac kí vag men̄nec- ben Scentel- tettec tenè- uèd Jõyõn te orzagod Le- gen te aka- ratod, mi- kent men- nen & azon- kent földõn Mí tefti ke- nerõnc felet valo kenerèt aggad múnè- kõnc ma Es bolaffad mü- nèkõnc mü- vétõnkèt mikent es mü bolatõnc nèkõnc vé- tettec ^c , Es ne víg mü- ket kéfertèt- bè, de zaba- doch mükèt gonoztol	Mü at̄anc kí vag men̄nec- bèn, Scèn- teltettec te- nèuèd Jõyõn te orzagod Légèn te a- karatod mi- kent men- bèn & azõ- kent földõn Mü mēd na- pí keñerõn- kèt aggad múnèkõnc ma Es bolaf- fad múnè- kõnc búnõn- kèt mert bi- zõn es mü- mēd múnè- kõnc vétèn- dõn ^c Es nè víg müket kefertètbe	Mü at̄anc kí vag men- nekben, Žen- toltefec te neued Jõyõn te orzagod, Legõn te a- karatod, mi- kenth men- ben es földõn Mikènerõnket mindõn napýath aggad ne- kõnc ma. Es bolasz míne- kõnc müvet- keinketh mínd boca- tonc mü el- lenõnc va- looth. Ne víg minket kefertetbe. De zabadoh minket go- noztol.	Mý at̄yank ký vag ^h menyékben, zenteltefec te newed, ýwýen te orzagod Le- gen te aka- ratod mý- kent meng- ben es fel- den, mý menyey ký- nerwnket aggýad ne- kwnk ma, es boczafad mý ne- kewnk mý veetetýn- keth, es ne výg ^h myket kesertetben, de zabadoh meg mýnket gonozthwl.	Atyám zen- teltefec newed, ýe- ýen the orza- god, mý ký- nyerwnket naponked- ýat aggýad nekwnk ma, es boczaffad megh mýne- kwnk mý býneynket, ha býzonya- wal mý es meg boczat- tyok ne- kwnk vetet- teknek, es ne výg ^h mýn- ket kefer- tetben És monda: <i>hwnekyk ... hwtet.</i> Lásd alább.	Mi At̄ank kí vag men̄nec- ben, szen- teltefec te neued. Juiõn te orzagod. Légèn te aca- ratod ef föl- dõn is mint am men- ben. Am mi mindennapi keñerõnket aggad ne- kõnc. Es bo- tsafd meg am mi vetkein- ket mint mi is megbotsa- tonc nekõnk vetettecne. Es ne víg minket ke- fertetbe. De fzabadíts meg minden gonoztul.

egyistent ¹⁾, a' tíz parancsolatot ²⁾ "különbözően leljük idébbi korból, mert a' pannonhegyi temetőbeszéd példányt csak nem küldötték meg Pécs, Nyitra, Veszprim püspökének 's a' nagyvárad székese gyháznak és viszont. Így a' kolostorokban, keletkezésük szerint vagy más-más készüle, vagy a' közelebbinek vétetett, fennebb említett móddal másolata.

A' hon' mellyik vidékén? szlávval ugy mint szomszédon, kereshetők tehát már, az eredetinek még sz. István idejebeli feltételezését. Nézzük I. Baranyát, Szalát, Somogyot 's ez utolsót ki ne hagyjuk azért, mivel benne sz. Egyed apátsága sz. Lászlótól csak 1077—1095 közötti, onnan való is lehete pappá Szalaváratt v. Pécsett. E' három megye magyarai hamar átszedegetheték Xd. lapon említett szellemmel horvát, illyr, morva, vandal és így mind szláv rokonoktól, *miloszt*-ot 's *bratym*-ot, minthogy e' népek telepföldeiből kerekedék ott ki Magyarország határa 's elérte 1009, 1015, 1019-beli alapítványokban magyar helyek mellett illy szláv nevek is állanak: Zemogny, Kollernek: Földvár, Knyeza, Brekud, Horvát Istebor, *Slavonica* Rakolyán, *Hungarica* Rakolyán 'stb. Elég itt ehhez ennyi figyeltetés, bővebb utasítást vehetni Horvát János néhai püspök értekezeteiből *Tud. Gyűjt.* 1817.

A' tatrosi másolat fordítói magok különbözően tevék ki. 'S így Jordánszky codexéé. Miként a' nagyszombatiban áll, úgy ír le az érsekújvári codexbe Sewenhazy Soror Marta 1530b. csak hogy nem ó-zéssel hanem: *Jeűen the orzogat, ... legűen ... mű kenűerűket műnden, es boczas nekwnk 'stb.* A' debreczeni codexben lévőről alább. Tulajdonképen hát 8 féleből látszik, hogy 4 körül a' fordító maga is eleltért, 4nél pedig a' lemásolók elforgatásai tetszenek ki.

1) Hiszek egyisten' cikkjei közötti különbözőések. *Nagyszombati codex*: „Hiszok istenben mindenható atűjaba ... vroncba ki fogantathek zentleloktól zűletheek 3i3 mariatol ... űl atűja iftennec ioga felol ... testnec feltamadatűjat. *Krakkai ábécze*: Hiszek istenbe mindenható aűaba ... oroncba ... fzent lelektűl ... szűfz Mariatul ... űl atya isten mellett iob felol ... testnec feltamattat. Vranichich Faustus öt nyelvű szókönyve végén 1595ből van: *Hiszem Istenben. Tótosan.*

2) Ebben is eltérések e' két mutatóvány szerint. 'S így volt Latiatuc' másolataikor.

Nagyszombati codex.

Jordánszky codex. 1519.

Istennek tűz paran. olattűja.
Idegen istent ne űmag'. Isten neuet heaba ne vegűed. Innepoth zentol'. Tűztolyed atűjadath es Aűadat. Ne ol'. Ne paraznalkogűjal. Ne vroz. Hamis tanofagoth ne mong'. Ne kevannag' baratodnac iozagath gonozul. Ne kevannad felefeget the baratodnak bűnre.

Milly tömött, rövid, és komoly ez!

Mózes Isó könyve, XXd. fejezet.
Ne legyen űdeghen űftentók en elettem. Ne vegűed űstenednek hű neweet heűjaba. Ynnep napoth zentellűed. Tyztellűed te atyadat anyadat hogy hozűw nyomu legy. Ne olly. Ne paraznalkogyal. Ne tegy orfsagoth. Ne zoly haműs tanoth. Ne kűwand te baratodnak hazat. Ne kywand hű felelseegheet.

VII. köt. 32d. lap, és Bitniczéből *Tud. Gyűjt.* 1825. VI. k. 66—69d. l. 1827. VI. k. 71d. l. De nyelvpéldák előtt, olvasom engedje kiszednem a „megszólítás” hangbélyegeit szerkezetét, mellyekhez hasonlók’ találása, ezt vagy ama tájt, *Latiatuc* szülőföldéül mutathatná. *E* helyett van ott **i**, **ö**, miként felebb már láttuk; *nak* és *ban* helyett **nek** és **ben**; *at* szenvedőrag ottan **ot**; **ó** helyett áll **ü**; *tól*, *től*, *tul*, *túl*, *ról*, *ról*, *rul*, *rül* távolítórag elegyesen jó elé; *meg* igehatározó elmaradt, így **v** betű a’ szó’ közepén, mint: *hazoá*, *halalaal* = *házává*, *halálával*; *unk* helyett van **onk**; félmult idővel élés benne gyapor; *w*, *wt*, *w*, *g*, *s* timnucebelevl áll ott, **ü**, **út** (**ó**, **ót**) *d*’s tömlőczéből helyett; megjegyzendő *uk* rag *e*’ szóban: *torkukat*; figyeljünk ezekre: *zumtuchel*, *héon*, *uimaggonoc* erette. *A*.) Ezen *uk* fenn van Pécs körül’s Fejérben ma is. *B*.) *KINIZSYNÉ* imádságaiban 1513ból, mellyeket Somogy vmegyei paulinus irt, *l. IIId. kötet*, ezek találtnak: *ábráz tót* szó a’ 20d. l.; *mýa* = *miatt* 11. 28. *angýel* 30. más helyeken *meg*; *angýal*. *zomok* = szemek 41. *Imagýatok* erőtte *Istennek mýnd dyczofegos zenthý* 52. *zýltelek* = szültelek 53. *heewon*, *vacue*; *hamos* = *hamis*, *keronk* *theegod* *engedyed* *nekonk ýwthassonk* 62. *nýerýed* *nekom zent* *leloknek* *malasztýath* 70. *meg mindenütt* *elhagyva*; *býnos*, *zýleýe* = *búnös*, *szülője* 70. *fiadtul*, *Jesus-tul*, *vezedelmetol* 70. *gýoz* *orozlaan ýwdaanak* *nemzetýbelol*. *Az*, *a’* *elhagyatik*. Félmulttal élés majd mindenütt’s *abban* sok, *betúkiugratás* stb. *CZ*.) *A’ GUARYCODEX*, mellynek magyarságát dunántuli alsóbb megyékbelinek azért hiszem, mivel *Kinizsyné* imádságaiéval, *ámbár* azoknál régibb, igen meg-egyez, mivel *Guary Miklós* kir. udvarnok, *Vas* vmegyei földesur’s táblabíró leveléből, midőn a’ kisebb negyedrétü 67 levélnyi irhacodexet *Bitnicz* r. tag közbenjárásával a’ m. akadémiának hozzám ajándokul küldötte, azt láthatám, hogy dunántuli viszonyokban volt nemzetségére már régóta szállt. *L. M. t. társaság évkönyvei IIIId. köt.* 1838. *Héti ülések* 5d. lap, valamellyik dunántuli kolostorból, mert a’ 72d. lapon lévő „*zerzedbe* *menes* = *szerzetbe* *menes*’ *dicséretén* kívül is kolostorbirtokul mutatja utolsó négy levele, melly szól „*bekefegröl*. *kít zent Agoston* *doctor* *igon* *felmagasztalt* *íruan* *caladoromba* *laczoknac*.” Többet majd kiadatásakor írása módjáról’s *XIV.* vagy *XVd.* százszakbeliségéről, most ezen idetartozhatókat’s dunántuliságát mutató szavait szedém ide: 1.) Miként *Kinizsyné* imádságaiból: *nemzetýbelol*-t láttuk, úgy van itt: *belol* vagy *balol*, *mai ból*, *ból* rag helyett elegyesen; ’s előtte *g*-vel váltatik fel *k*, mint *pedig* helyett más iratokban *kedýk*-nél *k* van *g* helyett, így: *mínd* *ezogbelol*, ez *velagnac* *tömlöcebelol*, *megzabadula* az *tömlöczbelol*, *kí* *ieóggbelol* *velheti*, *mel’* *ieóggbelol*, *három* *ieles* *iegbelol*, továbbá 66d. l.: *peldabalol*, 109d. *orzagbalol*, 114d. *azogbalol*, mint a’ 82diken: *ebbelol*, a’ 133dikon *pedig* *ebbol*’s így van felváltva: *velagbol*, *míbol*, a’ 128d. lapon: *heýtogbol* = *heitokból*. *Lásd itt ex* *Isó* *kötetb.* a’ 14d. *lapot*, *Latiatuc* *után*. 2.) Említett imádságokban jó elé mint itten: *hora*, ez *horaba* = *óra*; *heuon*, es *ennet* *heuon* *meg* *nē* *terhet* 121d. *lap*. 3.) Azok helyesírásában áll: *vekhetetlen*, *nagyod*, *monthatatlan* = *véghetetlen*, *nagyot*, *mond-*

hatatlan, miként e' Guarycodexben: elec tetel 84d. lap, ímatkozo 127. mont-hatatlan 135. 's a' felebbiek, = elégtétel 'stb. Részént ez imádsággokkal részént Latiatuc nyelvvel egyező dunántuliságok, nevesen Baranya, Szala, Somogy vmegyei hangejtések pedig a' Guarycodexben: ki vezti emborból istenec malažtat, vronc, keronc, velonc, aźtálnokonk, lassoc, oduar = lássuk, udvar; 3om, 3un, íelontí, rezogos, bintoket, leloc, megosmerod, lút, negedos, 3ólótu = szem, szín, bűntöket, lélek, lótt, szólótó; vnmagaba, vleket, vket, v veloc, v igoc, v 3iuoc, vtet, v tule = ün, ű, azaz ő; legioncabb, verag, límota, hertelen, fíl, bín, kíñneb, küñi, dýs eb, ede ala, edebb, e'eten, e'etenoc, vellamas, meñ ítes, kealtas, caialtaffal, napeg, ríviden = leginkább, virág, csemete, fül, bün, könnyebb, könnyű, dühös eb, ide alá, illetén, menyütés, kiáltás, röviden 'stb. Még is tovább: eletül, en tulem, kínkú, velagtul, fodorol, lelki corfagbol, ketség nekülön, harum, íredli, íregkódní, mast, pahar, paharnac mestor, toabba, semmie, küe, buas, ellenkedoc, capuat, beleoc, reaoc, heu dílofegnec zele tuloc el nem fu'ya, heufagos gondolatocat, muhkauál, gonto pap, iduolul, mynd az zentoknec zentí, naggal íncab accoron = kénkő, három, irigyli, most, pohár, továbbá, semmivé, kővé, búvás, ellenkedője, kapuját, beléjök, reájok, hiú, munkával, gyóntató, idvezül, sokkal inkább akkor 'stb. Betűcsere 's kihagyás, úgy ezekben mint Latiatucnál: w, wt, gímils, heon = héon, ge = de, hová íredli mutat, házává, szömtükkal, íldetétül 'stb. És ha van bár példa több számmal hátrább a' bécsi codexből is Latiatuc' némelly írásmódjához, a' Guarycodex csakugyan közelebb áll. E' kettő' egymástól eltérését Judit fordítása legnyiltabban elétünteti, a' Guarycodex 108—118 lapjain u. m. hasonlóan eléjő Judit 11—15d. fejezete, 's a' kettőben szellem és nyelv egészen más, mit hogy hangejtésre nézve az olvasó előre is inkább lásson, itt van még néhány alsóbb dunántuliság a' Guaryból: moge, vot, votac, ewel, meghot, imma, voño, zenteg'haznac culla, fetol = megé, volt, ezzel, immár, vonyó, kulcsa, fejtól v. fótól. A' bécsi codexben áll: íaz, íazok, itt: íuos, íuofok a' 109d. lapon. Végre Az, a' mutatónévmás itt is úgy elhagyva mint Latiatuc-ban, félmulttal élés majd mindenütt. AT, ET rag benne igen sok. D.) A' Fejér György felfedezte „TIHANYI CODEX“ 1530—32 közöttől, nem különben nyujt holmit. Elöttem ez, Rómer benedekes csinos másolatában, küldve jándokul Guzmics r-tag által az akadémiának. Nyolecz predikátzio benne, sz. Elek, sz. Eugenia élete 'stb. Három-négy féle tájejtés tetszik ki belőle 's írá tehát annyiféle vidék szülte barát, apáczák számára. Van benne így: istenonc és istenünk, uronk és urunk, velág és világ. De mindenik tájejtés dunántúli megint. Szala, Veszprim 's némikép Somogy és Vas leng azokban. Latiatuc' szavai dólt betűkkel szedvék itt, hogy az összevetés ötlőbb legyen 's az elébbi példák is jonkább ujra eléálljanak. Latiatuc = látjátok; e' codexben: huzu, huzo, harum, eruosság, bozzuntania 'stb. = hosszú, három. 3umtuchel = szömtőkkel: itt: 3ometokból, 3omotokból. Adamut = Ádámot; ebben: bizonsagut. Hazoa = házává; itt: semmie, tuaba, parta onek = semmivé, továbbá, pár-

taövnék. *Paradisumben, halálnec* 'stb. e' codexben megfordítva: kiraltól, istentul, oroktul, ordogoktul, felelmektul. Ha tehát ezek volnának épen a megszólításban 's halálnec helyett halálnak, maihoz képest amazokban akadnánk fenn. De van ott hasonlóan: istentől. *Gimile* = gyümölcs, itt, bín, tyyzje = bün, tüze. *Ge* = de, itt: kegek, 's megfordítva: hodnem = pedig, hogynem. *Iorgasson* = irgasson, az ennek magyarázatára Révai által éléhozott: jonkább, e' codexben igen sok helyen lelhető: tartozom en Jonkab istenomet zeretnom, ennel Jonkab 'stb. *Angelcut*, itt is majd angel, így: Istennek angeli, angeli természet, majd: angal. *Ildet* = üldet, ebben: íueg, ítík = üveg, ütík. *Nugalma...* itt: eneztetnek, fenlík, tuna, nukzík, hol *u* mindenütt *ny*. *Scerelmes bratym*, egyik itteni predikátzió, apáczákhoz: így szól: Szerelmes hugaim. *Birsagnopiutva*, itt: ez latuan. BALOL, BELEUL ragot azonban nem leltem eddig, benne. Feltetszó e' codexben, *ifjú* j-ételensége: kííoue eg' ífv, 185dik lapján, ífv leanzo 192. keressonk eg' ífv es igon zep zízet 256. nomos ífv 294. három ífv attújafiak 302. Többsben áll: ífiak. Szövetnek helyett van: zouendok. Figyelmet érdemlőbbek közül valók: el ízamhatatlan, zeplonelkil, magnalkil, elfezolue fekszik, kelebebe azaz: kebelébe 'stb. E.) Horvát Ádámnak a' Marczibányi-küldöttség koszorúztta értekezésében: A' magyar nyelv dialectusairól 1815re áll Somogyból: süeg, szüem, loam, v elhagytaival; Szalából 's Göcsejből: senkinak, vellael, marháel, szénáel, anyjáel 's ez utolsó annyi mint: anyjának, halálnak. Mindazáltal az illy hangzócserét Göcsejből csak általlengettnek értem, mert göcseji 's órségi aljas tájbeszéden épen úgy nincs írva Latiatuc, valamint palóczon nincs, miről alább. Göcsei beszédejtéstől ugymint csak öt vagy hat sor is elinti, melyeket szabad legyen vennem, Zakál Györgynek 1818b. készült „Órség leírása“ czimű kéziratából. *Ferkú, kérdezi*: Estuk! há vótá? *Estuk felel*: Az erdüre. F. Mit keresti. E. Tennen előtt a' luakat hajtottam kü, osztan mikor a' berekszébe keresztú gyöttöm, egy füles bagu kü röpüt az adubu ... F. Mettesz a' füles bagujje? 'stb. E. Hát handinátok lett e gyó szerint Ferkú? F. De hogy lett, késünvetettek (azaz vetettük), az essü rá gyött, meg tömtö. E. A' müenk meg e pörkent. F. Mikor szennek szöllüt? E. A' gyövü héten akarnának szennyi, nem tom lessz-e belülö valami 'stb. Hanem ezen elmosolyítóktól megint egy komoly szentes irathoz. F.) A' PESTI K. EGYETEM 1508beli CODEXE nyelvkeresetünkben érdekes. Fejlend elé nehány ok, itten G alatt állandó társával együtt ezt is dunántulinak tarthatni, 's hogy előkép legyen az összehasonlításban, azért állítám eleikbe a' későbbi tihanyit. Ezen F alatti, az egyetemi könyvtárban így áll beírva: „*liber hungaricus De S. comunione De doloribus Inferni etc. VIII. d.* Innenső táblája belsejére későbbi (tán némbéri) kéz tevé: *Pro Sorore Convent Posoniensis*. 1. cikkjének eleje nincs meg. 2. Az meltan comonícalonac edoffegos mezerol. Ebben van: Altalmasb malasztNEC vetele, illy irás között: istembe, alleloc, ammeg, attúzet, künü. 3. Tanusag 'stb. 4. Haznalatoffagos gymole 'stb. 5. Bínnek solga. A' mit ennél, a' *Tud. Gyűjt.* 1835b. VII. kötet, 88. lapján mond, arról a' Guarycodex kiadásakor.

Említi Horvát István ott, hogy ezen EGYETEMI CODEXBŐL Révai sokat leírt. Én újra forgattam meg ide tehető szedegetésekért, mik ez idézett kötetben nem állanak. 6. Eg' kérdés a kennac orpocke valo voltarol. Eléjő itt: mind ezogbelol nilvan megteczic. Ezzel együtt: abbín lezon, vnmaga, azzent. 7. Mas kérdés. Megint: mind ezogbelol megteczic. 'S körül: naggal nehezebb, honnem, iras magyarazo mestor, beleok, lelki zomeymel. 8. Passio domini. Ezekkel: arlel lapa, mire veerz arcel engomet, megfenoful ombenne. 9. Ez velagnac alhatatlanfagarol: a nag' lalad ki tegod koet vala, tegetlen, atte ferod, es a ferbe vitetol a zoros verombe = sir. *Dunántuli*: zopoges = zokogás. Sok *val vel* mint Kinizsyné imáds. 10. Sziz marianac firalmarol: iol ezongbe vegoc. 11. Sziz Eufrofina eleti. Eufrofina kedeg ombennete ideft intra se monda, es ymadvan o erte, holual, attú io ellettök, zomomnec. 12. Vrfolazzonnac eleti. 13. Sent Apalín azzonrol. Itt volt: Mel' imadtag elvegezuen, menbelol vella-mas zalla, hanem kitörlé egy későbbi kéz a' lol-t 's javítását hívé ezzel: meniböl. Ugyan az irá, eneim, felem helyébe: enimek, felem. Erchelol 's enoel, pedig egészen kitörlötte! *E' czikkrol még alább is.* 14. Sent Adviga elete. Ebben a' dunántuli: tikmon, gabna. Zokogás itt: zepeges. Továbbá: naddelig ymadkozic vala, holvaltol fogva deliglen, valaki tole mit keer vala hiuon fenkít nem bolat vala. 15. Sent Adorian martírofaga: micoron fenki a kenbalol mast meg nem szabadithhat; es e gonoz nemzetbelol; oromest halgattá vala o bezedet mert ebbelol geriedetos lezen vala; hu3 hean három zaz eztendöbe. 'S ezek ilyenek között állnak: ezterün vitetec a lazar eleibe; igon zep abrazu; zomom velaga, níkik vket kerefic vala kentol valo feltogbe; níkic penznec valo orultogben paranlola hog' vket ners inakkal verne; taglas, vnkyyeken = taglalás, önkéjeken. 16. Sent Elek eleti. Vala nomos nembelol; mife megleven a fanctuariomba menbelol zozat ique; iyettocbe arcel a foldre le efene. *Sajátsága*: Kiuel o zegendon meg erne = szegénydeden. *Dunántuliságai*: micoron keveffe megvlotot volna; es núni kezde az o ven fejen való hajyat (núi hajyat v nélkül); e gonoz zellettol megzabadulnac vala. *No*-val gyakran kezdi periodusát. *Írása*: vnmombenne. 17. Sent Sofia azzon elete. Holval, domotor lazar, ordongos azzon. *E' czikknek végén áll*: Irtac ez koetvet iftenec ziletefe vtan ezor kilencz zaz nolcz eztendöbe, de a' tévedést valaki a' szélére csipé ezzel: *erras*. Veressel pedig az eredeti író maga tevé ki. .1.7.°8. = 1508. Többet erről itt most még nem szükség szólni. *G.) A' NAGYSZOMBATI 1512—13beli CODEX* tisztádon ez eléadott egyetemi 1508belinek kezétől van hasonló ó-zéssel, egyforma helyesírással, mellyhez e' czikknél több kiszedet áll. *E' nagy-szombati*, az ottani könyvtárból, eredetiében, Dercsik János prisztinai püspök, esztergomi kanonok, m. kir. helytartói tanácsos, és Pribély Ferencz professzor 's káptalani könyvtárór engedelmével van kezennél¹⁾, a' mit em-

1) Általengedve van lemásoltatásra, 's végbe is ment már az akadémia költségével, valamint az itten idézendő egyéb másolatok is azéval. G alattit leírta Eckstein Adolf hités ügyvéd 1836.

lítve, igen kedves jelenetül mondom azt is, hogy az akadémia' réginyelv kerestetései körül mindenütt hazafiúi részvétre találtam. A' codex 8czad rében 398 lapnyi. Szakaszaiiban más-más tájejtés, némellyik tehát csak másolat lesz, hanem, valamennyit egy kéz írta. Kezdeté: 1.) *ſent Anfelmus kenve bõllefegrol, 1513. effélékkel foly: keferggo, kenületos, zúy és ziw ziu, vthethes, tertent, hugan, tivisk, holval = ótet is, ugyan úgy, tövis, holnap. Kinizsyné imádságaira emlékeztetnek itt ezen szavak: keferüsegos, zeretetos, zomnek generködefet, haláltalan, olövetim heg, arcel és arcel hagapalaak, hora, embor = arczul csapák; elfordítanak azoktól: erdog, ervendetost, az o esveni, mívelkõdet. A' bécsi codexbe lendül ezekkel: honnaton, keuescenne, keenergetiuala, zauul = szájjal; ottogon, mi abban: ottogol. A' Guarycodexbe mendegelenek: az v, vnnon, ol' mel', bün. *Sajátságai*: fájdalm, viadalm helyett: fájdám, viadam; megmerteckhetetlen, addiglan míleglen, zemzemben = szemközt; vegecze ezodben, kesalkodo vjascodo vitez, naualyes = nyavalyás; hangoflassanac, nag' soc zerrel, zerebben, auag' iob zerrel, egefce = egésszé; kemenbek, kegetlembec = keményebbek, ezon zerrel = ekképen. Írása: honnem, atte, ammenney dilefeg = hogy nem, a' te, a' mennyei dicsóság. Mintha tehát a' dunántuli kerület közepérõl felsõbb részén 's Buda táján csapna keresztül. 2.) *Bínosoknec tikoreben van: vertengeni = fetrengeni, hol f és v között a' csere, 's vész jut eszünkbe fesz helyett. Van: inneton, hitsag, izlek, zomei, heusagos eletoth, malaztoth nekod, beon, buec, vronc, za, semmie tezon = üzlek, bóven, buvék. Sajátibb szavai: isteni feelm embort mindon iozagra kezerit, mindon gonoffagtol meg hokol mint az ezton a' barmot. Eszton = ösztön, Káldynál. Féelm helyett így is: isteni félem. Írása: ur istembe. AT, ET rag benne kevés. 3.) *Alleloknecc o nag' meltofagarol valo tanofagban 1512, találatik: ezogbelol. Im a' Guary codex megint. 'S azéiból ebben még ezek: ondoflagauul, porító, v'iet, AT, ET rag felesb, minélfogva e' szakaszt régibb iratból másolatnak vehetjük, 's azért marada még: ezogbelol is benne, a' több illyent korítá lemásolója. Itt van: zomõnckel latonc. Írása: v'nommaga, atte, ammú, miként a' Guary codexben: azzent, ehhambor, vmmagat, akkik, temmagadra = e' jámbor 'stb. Dunántuliságok: íaivezik, bizonyauul, vezel, a' testnec tüzet kell meg rekkentenonc, harmicz = jajveszék, veszél. 4.) *Alazatoffagnac dílereti 1512. Eléjõ itt: harum, halottakNEK, harmadzer, heusag, malazt, semmie lenni, lakodalma'ya tezi, megbizonit, azzonkodni, e' szerkezetben: ez zent alazatossag íelosben harmon zokott azzonkodni. Ollyan mint: uralkodni. De mivel itt némbéri erényekrõl van szó, azok tehát: *asszonykodnak*. Latiatuic felé int: kerüetoc es vezytoc, el nélkül. A' Guarycodexhez lebbent: nag'gal incab. A' bécsihez: fõuenle. Írása: effodre, affar = e' földre, a' sár. Itt van megint: halgaffattza. Hasonlatos, egyebekben az elébbihez. 5.) *Azzonõncc zíz Marianac menbe mentíról, 1512. Áll ebben: gümõlet, kossed a' vekonségü spring seljõmmel. Kinizsynéhez viszen benne: hegyes chula. 6.) Az íregfegnec bínéról.*****

Kezdetre: O dragalatos azzoñoc. Majd így szólítatnak: o tíztolendõ io azzoñoc; tehát e' gyűjtemény némberek számára volt 's mivel az is intéztetik hozzájuk: ezonkeppen tegetoc thyes pužtanac zent lakozõ, azaz, zerzetben lakozoc, apácáké. E' szakaszban: hew földre, *vacua terra*, ýmadgatoc o ertoc; hiedelm helyett: hýedem. Dunántulra mutat: oueýe, ragga, kinec hammabol, ýket = övé, rágja. 7.) Ez eléadattak után következik, Hizok Is-tenben, Mü atýanc, ýdvezleth, más imádságok, az zýwnec, az neluoknec býnei, týz paranolat 'stb. mellyek nyelve megint elüt, amazokétól. Az itten, magyarázatával együtt 4 levélnyi *Miatyánkat*, ebból írta lesz ki Sövényházi Márta, hanem minthogy inkább é-z mintsem Gyõr vármegye, hacsakugyan ottani Sövényházáról való volt, õ betúk helyett é-keket rakott, mellyek inkább a' pozsoni, nyitrai, barsi, nógrádi 's esztergomi vidékekéi, mivel úgy lát-szik ilyen hangejtésü beszéd kerekedett felül nyulak szigetén a' domonkos apácáknál, kikhez Márta hug tartozott. Legalább az õ iratával együtt réz-kapcsu kötetben álló „Katherina életében, Atyank zenth damokosth, ... bo-dogfagos atýanc zent damokos zenth damokos attýancnak kifejezés forog. Mindenesetre bizonyosság arra, 1. hogy e' codex csak azért nevezendõ nagyszombatinak, mivel ottan tartotta meg ráügyelet. 1617b. szenkviczi Ko-lenicz Márton diószegi parochusé volt Pozson megyében, beléírásaként; hajdan pedig hihetően Veszprím apáczái forgatták elõpéldányát, mellynek némelly czikkje itt másolat lehet talán a' budai v. megint a' pozsoni klarisszák számára, mert a' magyar apáczakolostorok lakói hajdan magyar egyházi könyvekkel éltek. Most! ... 2. másolatokkor, tájejtésen, sajátihoz képest lön változtatás.

Ki most kolostorok közül szabadba, nézzük IIszor Nyitra táját és átaljában Duna mellékét. a) A' XLII. lapon idézett: Holutvag, hasonlõ: ti-lutoa-hoz és halalut-hoz. VduarneK jó elé 1268b. IVd. Béla iratában, mellyel Deáki helységnek Nyitrától Pozson felé ment határát megerõsíté 's a' mai: Udvarnok így áll ott: sub qua sunt metae, inde ad viam, quae ducit ad villam Udvarnek. *Fejér T. IV. Vol. III. p. 458.* b) Az érsekújvári codexben, mellynek eredetije a' magyar akadémia kérttère az ottani p. *provincialis* ked-veztébõl Czech János r. tag által küldetve áll elõttem, *birsagnop iutra*-hoz és *uk* raghoz ezek találatnak Sövényházi Márta keze miatt: ew tefte meg nem lelwen, ees bee meene o welwk, meg wýlagofýta ew elmeywket zent lelekkal, megh nýlattatanak az ew zemwk, el meene o zemuk elol, noha áll így is: o zemek. *Lukács XXIVd. része.* Es aýtok bee teewe wolnaanak, az fýdoktwl feltwkben, meg allapeek o keztwk, orwleenek az thanýtwanýok wrwk latwan, aýtok betewe megh allapeek kezettwk. *János XXd. része* Sze-mük és uruk mutat a' többiben is *uk*, *ük* létère. Így B. Margit' é-zõ életirója. Jog-nak ig-bõl fejthetéséhez és így: iochtatnia-hoz ottan még, az írásról is gondoskodott Mártánál: nem thwlaýdon ewee az ýhok, ýhokat, meg ýsme-rem az en ýhaimat. *János Xd. része.* Müncheni codexünkben áll e' helyen: iuhoc, Jordanszkyéban ýohok. Jánosból idézettek pedig a' müncheni ek-ként mutatja: a' fidoknac felélmekert; allapec a' taneituanocnac kozottoc;

orolénec a taneítuañoc vr latuā; aítoc bétuē allapec o kozottoc. Jordánszkyé: es az aítok be teewel volnanak, az Sýdoktol valo feeltekben, alla megh kóztók, meg ewrwendeenek az tanoúthwanyok lathvan vrokot, aýto be teewen megh alla hŵ kóztok. Mártáé szebb. *Uh, úk* tájdivatos birtokrag Holicsón 1552ből egy levélben látható, e' „Nyelvelmékek IIdik kötete 97-dik lapján. 1550-beli iratban áll: pĕrĕsĕm, engĕmet, egetĕmbe, letĕtte, falwal = falual, faluval; embertwl, deaktwl; 1568beliben: wraýnkoth, baratýnkoth, zomzýdýnkoth; 1537-beliben, iw, wzen, twbe, foktak, napýk, wolnýa, kedýk = jú, úzen, többé, fogtak, napig, volna. *L. IIdik kötet, Vegyes iratok* 30, 70, 72, 94, 202 lap. Átaljában nyelvelmékeink IId. kötete, Nyitra, Pozson, Moson, Nógrád megyékből több idetartozó betűcsere példát mutat 's csak egy szószerkezetet sorozok hát előre azokból ide Rajkáról 1571ből, u. m. „ez megfýzetwen“.

Tekintsük most Latiatuc-at mint későbbi másolatot 's vizsgáljuk: mellyik más tájon lehetett azt, vagy egyenesen eredetije szerint hason hangéjtésü nép előtt elmondani és így hol nem kelle rajta legalább sokat változtatni, vagy, ha ujonnan fordítatott is le, merre lelünk? a' felhozott példakkal egyezést. Elkell itt hagynom Garan melletti szent Benedeket 's körét, mert az ottani levéltár mit nyujtand? még nem tudom. Inkább szólhatok Heves, Borsod, Gómör, Abaúj, Zemplin vármegyékről, szemmel tartván Hevesben Sári' benedekes monostorát 1042ből, Abaujban Széplakét 1143 óta. Kishontból a' Jánosiban voltat ide venni azért kétséges, mert nem tudni kezdetét. Hanem szerzeteseken kívül is e' körbe számlálendő, minden egyházhely, 1171ig? a' melly Eger püspöki megyéjében feküdt vagy ezen felsőbb részek archidiaconusai alá tartozott. Halál mindenütt járt, temetési népmegszóllítás mindenfelé kellett. *A.) Hevesből* Sári tájáról itt némi kevés. Eger városa 1559-beli levelében van: warosonk, kýbül. Hanem meg w = ó-nek hw által írta, így; az hw torwenýet, az hw tanoýnak, ellenkezőül tünik elé, mert az inkább a' Jordánszky 1519-beli codex írója szülföldéhez int, mivel abban is, miképfennebb: hŵ veereben, hŵ fýajú, hŵ kóztók, áll. Túr mvárosa levele 1546b. sem nyujt egyebet onk- és önk-özésnél. *B.) Borsod megyei iratokban* találtatik 1552ből Miskolcz főbirája levele szerint; wnekik, fiaýket, wnnön, wk = únekik, fiaikat, ünnön, úk, vagy ó-vel; 1554ből Mohiban költ egyeztetésben: általonk, wramoth, wosárnap, de itt megint az említett: hw, ekként: heŵ kezthewk = ó kóztók; 1557ből Aszaló birája levelében: szolgálatonkot ironk, keronk kegielmedet wronkot, terwen = törvény. Láthatók ezen idézetek: *Régi nyelvelmékeink IIdik kötetében. CZ.) Gómör vmegyéből* is több ideszolgáló betűcserét fog találni a' kereső abban, ide példákat csak azon 1598beli vallatásból teszek, mellyet a' jászói convent jártas jegyzője Fedák Pál, szívesen küldött későbbi kérésemre. Áll az ott, az „egyvelgesek“ között, 5d. csomó, 22d. szám alatt. Különösek abban: tewýs, bokrok kezzül, más felel is, azon kezben, megvetem a' loam alattam, lattam hogý loassok ýönek, ýw kök loael, nem tudom ký ýlt rayta, az alattam valo loat

meglewe, a' földről fýl sem káltem, a tebbý, tázem, nem czek, lewes, szegýn, ýaýgatfa, beketetem, tertýnt, zeg loon, Ferencznetul. Látunk itt, 1.) ó helyett e-t, tövis, közzül; felól, lövés 'stb. 2.) Látjuk v kihagyását: lovam, lovasok, lovával, lovat. 3.) ö, ü felcserélését: kék, keltem. 4.) Csak helyett van csek. 5.) Jajgatfa úgy látszik írva lenni jajgatva helyett miként „fesz“ leheté írva „Latiatuc“ban *vész* helyett. Illyen betúcserét mutat *refocamus* szóban = *revocamus*, 1326ból Magister generalis et Praeceptor cruciferorum erősítvénye, l. *Fejér codex dipl. Tom. VIII. Vol. III p. 147.* 6.) Szegýn = szegin, szegény úgy áll mint „Scerelmes bratym“nál. D.) A b a u j vmegye levéltárában Sori Pál záloglevelében 1544ból van: jóség = jóség, mi, ma: jószág, olyan a' bécsi codexben alább: magassego, tisztasego. Látható amaz, e' nyelvemlékek IIdik kötete 56d. lapján a' „Vegyesek“ között. Ugyan e' IIdik kötet 15dikén van, Péternének helyett Péternénak. Van ez Kassa levéltárában, 's azon város magyar polgárainak panasza mutatja 1552—53ból: valamýg kedweknek kelle ... zolgalattýwkat, ... hogy senki hazwkra, azaz: uk; valamint kassai polgár Vas István irá 1557b. „buchu veeue menne eel“, a' mi: birsagnop iutvahoz hasonlatos. Itt különösebben Jászót 's Jászó-Debródót hozom egy kisség elé, azt nézve, ha praemonstrati rend itt már 1171 előtt a' nagyváraditól függött volna. Jászaiaktól, kikkel szólottam, nem vevék észre keresett sajátiságot, nyelvük nem is tartatik a' conventben különösb hangejtésünek. Monda ugyan négyet-ötöt csak jászai szót Kruppay János kir. convictus igazgatója, kinél 1835. Kassán, meghívásából, örömezt laktam 11 napig, midón nem különben kedves volt előttem ott a' többi praemonstrati professzor urak társalkodása, illyen Szidor Antalé; említette Kruppay tréfásan, ki Jászón laktakor a' nép' nyelvére ügyelt, hogy a' mint Jászó hajdani magyara tót szomszédaitól szedhete holmit, a' későbbi úgy forgatá el méczenzéfi hátarosa' *Fledermaus*át pilimaizzá, hanem illyen elegyíték 's néhány tájszó, majd mindenütt kerekedék. Irat pedig a' convent levéltárában régirégi jászaiak szájából p. o. vallatás, folyamodat, semmi sincs. Említém a' m. akadémia évkönyvei IIIId. kötetében, *heti ülések 100d. lap*, Jászó bodnárcehé kiváltságát 1569b., mellyet Marsó Miklós ügyvéd' buzgósága hozott a' mváros ládájából mint legóbbat ottan előmbe. *Ül* mutatóragnál egyebet ebből sem vehettem ki, pedig aljasbeszédü czéh számára lön fordítva, melly „olyan bodnarmestert, ki CZEH Mester hazanal veszekedesre okott ad, és akaratosan öklével megh üti az Asztalt, huszon ött pénzre bünteti.“ Sőt igeragozásai, majd: választassék, befogadtassék, majd: „tartozzon, és büntettessen meg, a' vért eresztó u. m., Jászó varossa Birajatul és esküttitül törvény szerint“, eltávolítja Latiatuc-tól, mellyben: evéc, haraguvéc, szabály' megtartását úgy mutatja, miként Kinizsyné imádságai 's a' Guary és tihanyi codex. Ha 1182-ben v. 1183ban még „jász nyelven“ iratik a' „megszólítás“, 1569ig azaz 386 év alatt a' jászai nép' járásakelése nem veszti el egészen annak régi szamatját, nem téríti ki sodrából azt, mit „Latiatuc“-ban látunk, plebánosa. Sajátibbat hallék Debród v. Debregy birája beszédében, midón ez, B. Fischer

Norbert subprior felszólítására, jegyzőjükkal együtt előmbe hozá egy gót-betűs magyar irat' szakadványát 's a' falu könyvét. Fedák Pál szedegete majd abból jegyzéseket 's azok közül néhány ím itt van: 1676ból: Az ki van az köröstnél; az Söpsy' utnál; Szomodi Györnek erököt valok gyermekeimmel együt, erökesen. 1680ból: jovaibull, és semminemü maradaitt. 1707ból Bertók Annaival es maradainkal, Ne lehessen seminemü maradaimnak jussok. 1772ből: hogy birhassak maradajokrol maradakira. 1710ból igényes. Régibb telepnek is tartatik Debród népe, a' körhegy' katlanába lapult, Jászóénál, mellyhez IV. Béla köté. E.) Zemplín megye magyarságához valókul Fedák Pál későbbi küldeménye következőket hozá, 1615beli határjárásból 2. csomó, 12. szám, „melliek az Istenben elnyugožot nehaj Borsvaj Borbala azontull valóúak. Felvetett határtul fogvant az elhatarofzeot Patakj és Banyaczka hataroiglan akarjak birnj mjndennemew haznawal giümecezeül“... De többet nyujt innen a' Hegyalján 's Tisza jöttében fennforgott, Krakкаи ábecze, illyekkel: had-nonc, vtonc, vronc, imagátoc azokért, haltakot, prophetacot, w, wtet, az szombatot szenteld, meg nélkül; acki pedig nem hiend carhozic, el nélkül; gonosztul, veszedelemtül, elegyesen ezzel: irásból. És e' vidék, Tisza felé mondá: irásben, a' fennebbi IXd. lap szerint. 'S pillantanánk Beregebe is innen, milosztos bratým-mal még 889beli ott a' találkozás. F.) Tiszaháti Hala-bor falu' jelese Bertalan derék pap 1508b. irá, sz. Dávid zsolttárit. Ezek után a' codexben még 12féle egyházszakasz áll, különböző ejtésü nyelven 's így az Egész, alkalmasint másmás táju töredék fordítás összeírása, mindazáltal szamatjuk tiszántúli és inneni, átaljában. Elekes János nevendékpap csinos másolatából, mellyet Buczy Emil l. tag hív gondja szült és küldé bé, nézhetjük ezeket: nolcven = *nyolczvan*, bel menne = *bémenne*; zavaket felemelék = *szavukat*; v' malažta bennem hevan nem volt, *gratia ejus in me vacua non fuit*; hog imadnanak, ezt imaga vala = *hogy imádkoznának*, ezt *imádkozza*, v. *igy imádkozik vala*; v' akarattia, v' gompluýt, v' neki, nekõnk, vronc, ludaidot, nitad, zent lélek és lélek, bin, toab, halazoa, semmie, harmadzer, világ és velág, žomõt és o žeme; mendõnható és minden, žibe, ember és embor, fietek, nep elbolatuan, mia, tikõr, azokõt, hamos, hamasság = *nyitád, halaszóvá, szívbe, semmivé*, 's még is: teend helyett áll: tevend, *füveket, hamisság*. Im itt mennyi í-zés! *élet, žinírül, žíkibe, ineket inekelvín, feliled, žegin, itl'e, kialtik, megjeleninek, arnik, iarnik, žilek, megelígednek, vír, hegíre, tívelgis, díár, íktelen, dírosíg, néze, žígen*, tehát hosszú *é* helyett mindenütt hosszú *í*, mellyen azonban ékezetet az eredeti, nem mutat, valamint a' röviden, pontot nem. E betűnek í-vel cseréjét Latiatuc-ban ig, igg, keggigen = egy, szavainál leljük, de azok nem ide alkalmazhatók; Scerelmes bratymból, žegin, ilezie = *élessze* volna ilyen és lilkiert szóban *ki*. Talán ezekért mondta Gáti, a' mi, XIIIId. lapunkon áll. Azonban *é* helyett *í* Dunántúl is hallható. Inkább egyezik Bertalan pap irata bécsi codexünkkel ilyen szavai által: poreitom, ža, gerla, holval, belendez, vağtalan, venerek, tūğ, hýtsag ('s csak hyság, hiság is), žellet, 's pedig Bertalannál az evange-

liomok fordítása nem a müncheni codexben lévő, hanem attól is elkülönzik: fvkot9, lorgagozo *fragrans*, ionkab, zavednek = *szövetnek*, szavai, ezek a bécsiben másként vagynak, 's itten: AT, ET rag igen sok, mint Latiatuc-ban, Bertalannál igen kevés. Iaz ennek: iyes = ijjes.

Ha nyájas maradna olvasóm társalkodásába vennie még több szóváadászatot is! Talán megnyerem. Biztomban térek hát új összehasonlításokra most meg akár tótos akár tóttlan helyeken 's folytassuk a nyelvyomozó imádkozást I. A PESTI EGYETEM 1506beli CODEXÉBŐL, melly ott így van beírva: *liber precator. et ascetic. partim latin. partim hung. V. e.* Másolata Szalay László I. tag és segédjegyző keze által nálam 1836, azonban a közellévő réggit is megnéztem, hogy lássam hol változik az írás. Kéz benne háromféle. 1.) Bodog zűz a nyának siralmarol emekezet. Inkább é-zó kevés ó-vel, így: zűwenk ees lelkenk, kireel, feeldre, ember és embewr, erem, ezveg, zerethe, ezenkezen = szívünk és lelkünk, kiről, földre, öröm, özvegy, szerető, azonközben. Gyéreb: el9s, nekewm, edesse9os, thewlem, az ew kewnves zemeit. Eléjő benne: monno, így: monnofeelnek. *Írása*: ewlek, ewle, orzagbool, menybewl, tyw, utalatws = élek, üle, tyü, tü v. ti. *Imma* is eléfordul immár helyett, minél azt ejtem ide, lesznek itt általam dunántuliakul kijegyzett szavak, másutt hasonlóan élők, azonban a több, valósággal inkább csak dunántuliak mellett olyakat sem hagyhaték el. 2.) *3enthfe9os* életnek moggya, *61dik levelen*. Kiválik egészen a kötésből. Ez meg inkább ó-zó, 's az ó-k úgy írják benne miként Kinizsyné imádságaiban, e' szerint: t9kelleto9 emb9rnek. És itt megint az: ez9kbel9l, ezen kifejezés között: Mynd ezek kichindedeknek lattatnak lennye de maga mynd ez9kbel9l 9rd9g ighen nag b9n9ket tud zereznie. És másutt: azerth mynd ez9kbel9l megteczezyk. *Szavai*: hewfag, Iras t9rlect9 me9t9r, zerezto9f9k, honnem. Mind amaz é-zót mind ezen ó-zót egy kéz írja, hanem kitetszőleg más más előpéldányból 's megtartotta mindenike' sajátírását, valamint Szalay László. 3.) *Ih9s cristusnak ew halala*. Betűi apróbbak amazokénál, azonban mintha még ugyan azon kéz volna. E' cikkéhez hasonló ó-zést leltem egyik budai pasa magyarságában, mellyről alább; leltem Borsod vármegyei levéltára iratai között. Miskolcz városa 1558beli levelében Kassához pedig azon kívül épen úgy áll: kery volt, azt monga volt. *Id. köt. 138 lap.* valamint itten: mongya volt, megh farrad volt. Még is különösebben, Mátra és Tisza közé vinné ezen cikk' magyarságát *tyw, tiv*-el élése = *ti*. Dunántulról legalább ilyen é's ó-zése veszi el: eerzenye, nem9bel, t9nekt9k, le9le, b9nes, f9leeth, fesuense9g, 9resse9h9t = őrzenie, nemüből, tinektek, leüle, bünös, fület, ürességet. *Ó* betűnek majd 9 majd ew által kijegyzése azonban, olyan másolót is nézet, ki önvidéke kimondásait 's írása nemét hullogatá előpéldányáé közé. Ezért benne *ti* helyett t9 is és *byn*. *Sajátsága*: mynd velagotm9ya = világszerte, egész világon által. *Ragadá* szó áll meg nélkül; *az, a'* neh9l elhagyva. *Szavai*: alnok t9seer, g9yakorfag, sokfag, 9 ioog9yara és ew ioghiara, furat, zenedet, karomlat, nekyk = némellyek.

Írása: gŷmelchnekol, heczor, toruembe, alazatus, arczwl és arczeel, aytonkeed, kemenben = keményebben. *Birsagnop iutva*-hoz valók: fyam elhagwan, wechernie meghlewen, a' bezeed meghwegezwen. *Bécsi's müncheni codex*-beliek: fiaual 93ue, vele 93uen, monno, alsag, bemenett, meg hŷhatatlan, enhom, mi amazokban inhom, pedig Mark evangeliomának XIV. része, mellyből e' *passio* vétetett a' müncheniben álló fordítástól egészen elüt. — El kell most hagynom a' többi szakaszokat, mert elég ennyi, látásra, hogy 1. e' codexekskébe azok úgy vagynak összeszedve, 's egyik kéz ezen, másik más vidéken készült olyan előpéldányokból irt, mellyekbe mindenik író a' maga vidéke ejtésével élt. Lám az utolján lévő predikázió töredékek egészen más kéztől, 6 levelelen, megint é-zók 's hogy elcsap a' helyesírás bennük ezekkel: heerek, herech, hōrōk = örök; eresh, heeresh = erős; almachwal, egeßswlech = almakkal, egyesüljek. Az apáczák', kihez a' beszéd tartatott, szólítatása: týztelende zŷz, zerethe hugom, zerelmes hugom, o thw zenthseges hugaŷm. Ama h-ázása a' Jordánszky codexhez térítene, mindazáltal az ottani hw, itt: ew. Illyen h-ázó a' debreczeni codexnek is egyik szakasza. *L. alább.* 2. Azon ó-zó magyarsággal is, melly *belölt*, *balolt* rejteget, ismét különbéyeg látszik jární. — Horvát István e' codexről szólát, *Tud. Gyűjt.* 1835. VI. k. 119 lap, ezzel végzi: „A' Kézirat Magyar Nyelve inkább közelít a' Magyar Nyelvhez, mintsem a' Palótz Nyelvhez. Azonban itt 's ott előfordul benne a' régi EZŌGBELEWL 'stb.“ Ha már magyar a' kézirat nyelve, nem közelíthet ahhoz. Magyar igen is, csak a' tájejtések különböznek. Csupán palócznyelvű, vévén a' mait, egy sincs ezen kéziratok között. Ugy az egész apáczakolostornak melly számára azok közül, sok, iratott, mind palóczkisasszonyból kell vala összeállani. Ugy azon világi urak 's asszonyok, kiknek házi káplánaik papjaik hasonlóan készítenek egy némelly szent munkát, az akkor csak egyházi literatura mezején, csupán palócznyelvűek voltak. Vidékenként fordulnak elé csak, miként látjuk az olly kiejtéssek, minők a' jámbor palócznép között maig fennmaradtak, hajdan pedig messzebbre kiszállongának. Egyébiránt a' *belől*, *balol* ragot kijegyzeni kezdé a' Guarycodexből Szabó József seproni evang. lyceumbeli professzor 's nagy köszönet neki, világgyujtásaért, hogy a' kezébe jutott codexről 10 levélnyi másolatot küldé Horvát Istvánhoz megismertetés végett, ki azt a' *Tudom. Gyűjt.* 835beli III. d. köt, 99—104 lapjain tevé. „Tudtára, mondja itt, a' magyar nyelvnek ollyan különös tulajdonai, mellyek e' codexben eléjőnek, a' Boldva melléki Halottas Beszéden kívül semmi más Magyar Régiségben nem találtnak“. Ime itt melly sokfelé leljük, mennyi többféle akadunk ezen összehasonlítások utján, mellyek igen vigyázóvá tesznek nem sietnünk a' következtetésben, mert határozottan itélni csak akkor lehet majd, midón valamennyi régiségünk már általnézve leszen. Hamar vala hát Latiatuc-at is többféle tájon irt emlékeink bő megforgatása előtt jász vagy palócz nyelvnek, egyszer gyanítani, másszor meg, már állítani. Révai sem hajlik ha *balol* ragot is lát, hivegetni, hogy *belevl* hajdan így olvastatott volna: *belé-ül*. *Antiquit.* p. 294.

II. A' PESTI EGYETEM 1510—1521 közötti CODEXÉT röviden, például hozom inkább elé: miként szólt abban is mindenik író, saját vidéke ó-zó vagy é-zó nyelvén, vagy ezek közötti középhangzatun. Fejér György ismertette meg vele. Régen beírva így van ott: *Szentekek élete holmi predikatiokkal, in medio operis occurrit An. 1519. VIII. c.* Kilenczféle kezdetem benne, 's így ez is gyűjtemény, még pedig nem évsorban bekötve, mert az esztendőket mutató szakok ekként következnek: *Szent Dorothea élete. Végén:* Ezer. evt. 3az. tyzenneegy ezteendőben. Ezen ezteendőben levn az keregtes had magyar orzagnak evrevk emlekevzety. Kyben vezenek fok nemes vrak az kegyetlen poor hadnagyoknak kegyetlenfegek myat. *Szavai 's írása:* munka, mendenkoron, es nem izamol, ferresnek jegye = sérés. *Szent Margit élete. Inkább é-zó. Végén:* Ezer evt. 3az. tyzen nyole ezteendőben. Ezen ezteendőben guilekevztek az magery vrak es mynden nemeffek baccha, yalamy lezen benne. *Szent Praxedis élete. Végén:* Vegzetem Penteken zent peter martyr napyan. Vr zvetety utan. Ezer evt. 3az. tyzenkylen ezteendőben. Ezen ezteendőben hala meg pereny Imreh. magyer orzagybely nadrispan. *Szent Justina élete. Végén:* Vrnak ezteendőben. Ezer. evt. 3az. tyzenheet ezteendőben. *Szent Lucia élete. Végén:* Vr zuletety vtan. ezer evt. 3az. tyzen evt. ezteendőben. *Könwecézeh* az zent apostoloknak meltofagokrol 1.7.2.1. Peldak. *Végén:* Ezt irtak vrnak ezteendőben Ezer evt. 3az. tüz ezteendőben. *Szent ilona életében* eléjő a' bécsi codexnek egyik sajátibb szava: vallani = *habere*. Egyéb hasonlóság is emlékeztet itt erre, de illy eltérő helyesírással: ugy nem ehneyte meg, minden, vn eeltekben, utolzer, bezedevknek heetfagabol, zyvnek heetfaga, iozagos myelkevedetevkben, mukalkodny, azzonyonk, tevz es az vyz; uchakon, dymevlch, lanch = uczákon, gyümölcs, lánch. Az ebbeli ó-zó szakaszok sem dunántuliak. *Jonkab,* némi versek között áll.

III. A' DEBRECZENI CODEX. Nyilván van, hogy azzá 1753b. Kereszturi Samuel togatus, különben csengerifi' ajándokából lett. Hogy juta ó hozzá, Szatmárba, nem tudatik. Magyarsága XV. és XVI. százszakbelivel vegyes. Némmelly czikknek régibb előpéldányból leiratása észrevehető. Katerina legendaja 1519beli. Többet, kiadtakor. Tiszta másolata Péczeli József r. tag felügyelete után Királyi Károly törvénytannal által 1835 végéről kezemnél. Négyféle beszédejtést sajdítok benne: A.) *Szentoknek életok es pdicacioc.* Előizét illyen szavai 's írása gerjeszthetik: *istentul, elkwl, 3or imog, orczel, masodzer, 3iben es lelögben, hitsag, azonnal = erkölcs, ször ing, arczul, azonnal.* Továbbá: kik vronk hiteet felvettok hiuon kouessok, es megint: idvezitenk = *idvezítőnk.* Sajátibbsága: *mentol elfo, oztörü, orometosen, lám helyett ám, kíztet, mint főnév, noha ETAT raga gyéren.* Írása: *kih eh földön, ipueh ez velagra, kozzülh, nepehuel, napnak fenehel, igekuelh, majd meg: zegekuel, igassagokual, reguel; megint: ahra, ehre, kohfal, nem kelh = igékkel, arra, erre 'stb.* Illyen h-ázás ezen szavakban: *feloleh, veleh = felőle, vele,* 1588ból jó elé a' szepesi k. kamara tanácsosai levelében. *L. IId. kötet*

265d. lap. Latiatuc-kal e' résznek semmi köze. B.) Példák, sz. irási helyek 'stb. Ezen szakasz 229 laptól 326tig apáczkáké volt a' benne előforduló „zerzetes azzonok, cella, kristosnac zereto leania“, megszólításoknál 's ezen egyik befejezésnél fogva: Imag aldót ziz te es azért aki írta Aue Mariat. Itt van: ezbol. *Sajátságai*: hollali nap, keztelen = *készületlen*; erdömheted, erdömtesséc = *érdemelheted, érdemesítessék*; ha megkorulanda3, bucz, erkvcsyhödben = *bölcs, erkölcsödben*; egiessult auag egievl = *egyült*; kabaia = *kábává*. *Bécsi codexhez* viszen benne: vroc es tolvaioik, Kinizsyné imádságaihoz: 30mömnek velaga, atte verödneec eg cshoppenete, azzononk; a' *Guaryhoz*: felkaiass, atte zeretetedert, nagial nagibban; *tihanyihoz*: muka, ketsegnekil, mala3tianekul, hitsag, hit = *hiü, kába*; istentul, istenhöz, ezbol; *nagyszombatihoz*: felem, veszedem, tegedze, hodnem = *félelm, veszedelm, tégyedsze, hogynem*. Írásmódja: bizomb es tekeletesb, zived kemenb az künel, indulhatatlamb az földnel; apostolva = apostollal. Ez gyér. *Dunántulíságai*: ýtet, votal, bizonnaival, tucz, utoso, te rulad, meg hot, felsö helyrol, zobrag = *zobrák*, adzyg = addig. Itt van még: heösagok, naka fel emelven. Félmulttal élése gyakran. CZ.) Foly e' szakasz 327töl 490 lapig. 1.) Isten zilo Marianak ereme mikoron az három kýral'ioik ýmadak az 0 edes zilette, 343d. lapig. Másolat leszen, mert a) nincsenek a' kezdöbetük kiirva, b) nyelve és írása következetlen, majd ó-z majd é-z. Elsö íróját kijegyezheti 434d. lapjáról ezen említés: atyank zent ferencz ... zent bonautura: atyanc. Van benne: ugan ezonrol. *Guarycodexre* figyeltet: nagal fensöbecet; *tihanyira*: fel melföden, mivel abban áll 196d. lapján: olaz melföld, miként a' bécsiben is: melföld, hanem az nemkülönben tizamelléki. Heves földén mondatását bizonyítá kérdésemre Bajza József rendes tag. Egyebei: velagnac heutsagat, syram = *síralm*, talán: sirám; ghenetb a ganel, myndömknél gonozb, tűz és tyüz = *tűz*. Genyet, él Bugát Pál rendes tag szerint Hevesben is, hová *tyüz* int. 2.) Mikoron zent ersebet azzon meglatogata, 344—356. Elébbi okok hitethetnék ezt is másolatnak. Dunántulra is visznek benne: zolgañi, honnem = *szolgálni, hogynem*; muka, dereczel'en = *terécseljen*. Mint a' nagyszombati codexben úgy áll itt: neziecze, gondol'acza = *nézedsze, gondoljadsza*. Emlékeztet a' bécsi codexre is. *Dicséret* és *othon* helyett áll itt: giczeret, hothon. Ez meg mátraí. Mindjárt ez után foly: 3.) G o n a s 356—372. Ebben leljük 358, ideie uolna almatocbalol felserkennetoc kyc feko3t9c. 'S ezen *balol* ilyen nyelvbélyegek között áll: ol bynbeli emborhoz, fölilmulya, hyut nepec, istembe, bynnec soksaga, bymbeli lel9c, megkyn'ebi9l, 9 39meit, bynnekil, es az tyz nekik nem arta, 9 benne nagobban vala istennec mala3ta, tehát jár a' tihanyi 's nagyszombati codex körül. 4.) Az *bin nec ve39 delmer9l* 372—395. *Balol'* honára mutatának itt: honnem, hog' kic 9 tolet9l alnakbac, ammeg 9ont bin, ol emb9r, zereteto3, scerec39n, l9lk9c3ben, ne ag3tatoc helt, bin emb9rt ghenette te39n. Ez utolsó a' Guarycodexnek épen bínról szóló cikkjében is így van: es ghenette le39n. Hanem a' debreczeniben itt is tyuz áll: mi, a' Guaryban, tűz. 5.) Az

penitenciarol 'stb. 396—472. Megint annál tart, ebben: nag'gal incab, 's dunántuliságnál, egyebek. Különösen kijegyzendő: soha onnet *hevon* el nem yoz 430d. l., 's AzokNEC es eg'gyc o' vala 469. lap. Következik: Mi A tyánk 472—490ig, mit idetartozó észrevételekért 's fennebbi hivatkozás miatt szelentek meg. Így van a' másolatban előttem: Mi att'ánk: ky uag' men'ekben zent-töltetsec teneued yöion te: orzagod: Leg'ion te: akaratód mykeppen menben es földön My ken'erönket: naponkedied agg'ad nekönc ma: Es bochafsad my nekönc my uetetinket mykeppen my es boczatonc nekönc uettotteknec: Es ne vigy mikent kesertetben: De zabadoh mikent gonoztol. *Vézet* a' tatrosi, *naponkedied* = et, a' Jordánszky codexet legyinti elé. Pedig azok másmás nyelvűek. Vagy mindenike forgott lesz a' cseribarát leiró kezén, mert, hogy ismeré olyan a' bécsi 's tatrosi vagy müncheni codexet a' bécsihez irt bevezetés XXIII. d. lapja tanú, vagy dunántuli előpéldányból tevé másolatát 's hona *naponkediet* is, a' mi: naponkéntit teszen, belécsusztatá. Illyen elegyítés lelhető majd mindenütt a' B, CZ, E, F alatt itten kisorozottaknál szavak és helyesírás cserélgetései körül, millyen: *mikent* is: minket helyébe. Oktondi volt a' lemásoló. D.) *3ēt katerina legenda* 491—557. Tele van é-zéssel. Gheregország, erdek = ördög, mellyktel, kytel = *tól*; es nag' erembe lenek = *örömbbe levének*. Ezért van itt: magerol, mi a' 400d. lapon: ma'gar, mint ennél ó-zóbb iratban. Így áll az ó-zó Szala vmegyéből fennebbi LI. d. lapon, Magarad 's nem: Magerad. Irása e' legendának: eekepen, teeb, echzer, seeth, yghaz, gye'yte ezve, anhyanak, megfezyvlt istennek, myndaha, bulchyoth. A' leiró tudatlanságát mutatják. Készült elejénte „nem'ynemew yrasbol, kyth pelbarth achyank zedegheteth az ew predicac'oyaban“ tehát ferenczes barát által, ki Abauj, Gömör vagy Nyitra vmegyei lehetett, mert a' II. d. kötetben álló némelly példák odavallják beszéd ejtését. Az érsekujvári codexben „Katherina élete“, hosszabb, jobb helyesírásu, é-nek ó-vel is gyakrabbi elegyítésivel, dunamelléki nyelven. Sem abban sem ebben Latiatuchoz rokonság. Hanem ugyan tár ki, megint a' debreczeninek ezen cikkelye. E.) *3ent Apalin eleti* 559—576. lapig. Meg van ez láttuk, a' pesti egyetem 1508beli codexében is. Abból irták-e ide, vagy mindenike külön előpéldányból másoltatott-e le? ki tudja. Hanem a' kettő' némi különbözetéhez ím egy példa. *Egyetemi codex*: o' innepet míg ele megv'dle es kik acartac illeni megjelönte. *Debreczeni codex másolata*: o' Innepet meg' illee es kik akartak illeni meg ielőnte. Ebből is kiveszem az egyébiránt megegyező idetartozókat. Az 560dik lapon csillan elé: kibelől a hitoth minden megtanulhatta, 565diken: Mel' ymadsag eluegezuen men'belől vellamas zalla, 572diken zozat ipue men'belől, 569diken erébelől. Már ez megint ó-zó. *Geregh* itt így: G'orogoknec elöttek iaro lon, seregiuel o'zue, melly utolsó két szó' szerkezte a' bécsi codexé, valamint e' kicsinyítés: germokle. *Birsagnop utva* nemü benne: ez 30 hallvan, ez csoda latvan, magzat adván. Kinizsnyné imádságait, a' Guary, tihanyi, nagyszombati codexet lebbenti elé illyen szavaival 's írásmódjában: vronc megjelönek v' neki, bennem atte zent iogod, felelmnekil, lac heusag, az v' törue'nek hitfagoc, semmie = *vé*, to-

romba v̄tet or̄izne, gen̄or̄useḡos, ha hyendez, am̄rint, v̄nn̄om̄maga, z̄om̄ok velaga, három horaiglan, neged hora, ambár: óra helyett Jordánszky codexben is *hora* jár. *Sajátságai*: fog seres, f̄o seres = *sérés*, most: fájás; város szerte, en̄o = *enyv*. *No*-val sokszor kezdi periodusát. Félmulttal gyakran él, ik-es igéi el nem vétvék, melly kétféle, átaljában találtatik ezen kiszemezett codexekben. *F.)* *Žent alazatoſsagnac dicsere te* 576—595. *lap*. Meg van ez a' nagyszombatiban is, 91—113. hol épen itt áll a' szaglászott: halottak-*NEC*, azonban a' másolat, *nak-oz*; ekként: halattak*nac* elevenfegot ada. Toll-tévedés-e? vagy az előpéldány sem *nek-ez*? 'S a' debreczeniben meg, áll: ameneczobelo1, a' nszombatiban pedig csak: amen'egzobol. Miként változtatott a' hajdani másoló, hangot, szót, saját vidékéhez képest nézné olvasóm is e' példák-ból. „*Nagyszombati codex*: mind felden menn̄on földon, z̄orgalmazatoflaggal, on̄nommagokat meltatlannac ítelic; Megtekente iften az alazatoſoknac űmadfagat, es megnem v̄tala az o k̄on'orges̄oket: *Debreczeni másolat*: mind földon menn̄on földon, z̄orgalmazatossaggal, v̄nmagokat meltatlambnac; Tekente isten es meg nem v̄tala o k̄on'orges̄oket 'stb.“ *G.)* *Haborusagoth bekeuel ženuedni* 595—602. Mindjárt elején bukkan elé: mind ezobelo1 megzabadíta v̄ket.“ A' nagyszombati codexben hasonlóan leírva e' czikk, hanem itt meg az idézet csak így: mind ezobol megzabadítta v̄ket. Mindeniké hajdanibb iratbalol vagy maisan: iratból készült másolat hát, 's debreczeni codexünk híven megtartá itt az óság szamatját. Mert 597d. lapján ismét így kapjuk: „de a zomac meg ol“. Mind ezobelo1 niluan meg esmerhet̄oc“, a' nagyszombatiban pedig megint már idébbien: de a zomac meg ol. Mind ezobol niluan megelmerhet̄oc. Egyébiránt ez és amaz, egy, helyesírásában, sok ó-zéssel. *H.)* Máté ötöd részére tanítás. Erről a' bécsi codex ügye tartalmában leszen egy kis jegyzés. *I.)* Idvezitenk keñnarol. Ó-zéssel vegyes é-zés. Eléfordul: arcel v̄te, mire versz arcel engomet, 's a' szép „csergeteg“ szó, valamint a' fennebbieken.

Hogy a, o, u, hangzóink után még 1541ben sem volt átaljában neveltséges, e, ö, ü hangzón ragokat ejteni néha és viszont, van ahhoz nyom, ősz Buda' gazok által elesttét felvilágító krónikájában Vranich Antalnak, ki pedig helyesebben megtanula magyarul Faustusnál. *L. Eredeti két magyar krónika, közre bocsátá Podhradzky József* 1833. Kezemhez, olvasható itt a' 61d. lapon; Ezykrol 66. Erdelyak 67. Erdel'bol 68. Kiral'nel 73. Több ilyen hangzócsere is rendeskedik e' búbamélyítő krónikában, azokat Vranich még a' tihanyi codex honából hozván Veszprimből, hol Beriszlónál ki ott püspök 1512—1521ig volt, nevedett, 's még Óbudán sem változtatá látszik magyarságát, míg Statiliusnál 1531ig ottani prépostnál lakott. Vranich' mint egri püspök' leveleiben 1562. *III. köt. Vegyes irat. 174d. l.* efféle már épen nincs, csak *i*-zését tartotta meg 's *val-ozás*át, melly inkább *i*-zéssel jár a' Tisza tekerülte körül, dunántuli említett ó-zó codexink között főként Kinizsynében. Egyszersmind, e' nemzetrom krónikája, nyilást enged hozzá vetnünk; millyen beszédejtés divott János király' udvarában, hol az ifjú Vranich, királyi ti-

toknok volt; és millyent ada által a' hajdanibb királylak átaljában, mire kiszáguhdanunk azért nem lesz eladási eltérés' hitsága, mivel Latiatuc' egyikét nyelvbélyege ott is lebeg. Adat ugyan ahhoz parányi van még, 's csaknem, mint oroszlánál, csupán körmökből itélhetünk. De a' *Registrum proventuum regalium* 1494—95 tartalmában ¹⁾ és ebben: *Fragmentum libri rationarii super erogationibus aulae Ludovici II*di 1526 elészámlált magyar háznép ²⁾, az a' sok apród, több udvari ifjú, magyar nevü tiszt' magyar beszédéből, hogy bizonyos udvaribb divatejtés keletkezett, nem ellenzhető. *Apród, huszár, kochy, patkowerew, sayka, thafota*, szavakat a' latin feljegyző (talán Macedoni László, akkor szerémi püspök) is megtartá 1526b., mert úgy hallotta. Mondható itt igen, szóla mindenik nevelőföldre szerint, honnan udvarba jött. Hanem, fejdelmi udvarok, úgy leljük, fővárosuk népének is ejtik beszédhangjait, s' Árpádéké Székesfejérváratt nyilván azon táj ejtésén szólott. Bornemisza Tamás, budai elébb kalmár azután városi gazdag tanácsnok magyarsága, mellyel dieső Buda lerokkanását írta le ő is 1541b. nem felette ó-zó, nem nagyon é-zó hanem középet tart illy szavaiban: emléközet, embeor, szörzés, szekör, Gerg, kezeth, eromesth, elthe meg = György, között, örömet, ölte meg. *Ow* bwda, nála olyan mint Latiatucban: uolov = való, *kwetseg* v nélkül mint halalál, *fyamoth* és *thwlek* mint: Ádámot, 's *gimilstwl*. 'S ez közös nyelv lehetett, a' fővárosban, mert 1541ig, Buda német részét is megmagyarodottnak nézhetjük ³⁾. Tanácsbelit Bornemisza majd mind magyar nevüt említ. És hogy ide serítsem még, nem sokkal ó-zóbb nyelvűek Musztaffa budai pasának Maximilian 's Isó Rudolf magyar királyokhoz 1772—1778 irt hivatalos levelei, mellyek között 1777 és 1778ben igen figyelmeztető „megiön volt 's mönnek volt lelése“ ⁴⁾. *II. k. Vegyes irat.* 249 és 255. l. 's itt a' bécsi codex előtt LIId. l. 26. Ugyan illyen ó-zó a' „Budaj Birak: Szoch Mihalj fő Byro es Gaspar Deak 's tob efkwttéké Nagyszombathoz Feb: 3: napiā: ő fzerint, de évszám nélkül, *Nagyszombat levéltárában*. Azon, volt budai nyelvből mindazáltal 's az udvarhoz különtájakról jött főurakéból egy kellemesb közép hangzatu díszült elé, már 1527tig. Az akkor Május 7d. Zápolyai részére az ő budai cancellariájában költ, országos tizedszedők esküje ugymint, nem különben a' hódolateskü Isó Ferdinand mellé 1527b. Nov. 5d. *IIId. köt. Vegyes irat. 19d. lap;* mellyekben akként áll: „Ifthennek myndzenthý“ és „ifthenek mynd zenthý“ leszállva még Hunyadi Jánosnak 1446beli kormányzói eskéből, miként *Sce-*

- 1) L. Fortsetzung der Allg. Welthistorie 49ter Th. v. Engel, Halle, 1797. p. 17 A' kiadások „exitus“ mellyekre itt ezézés van, állanak a' 40—126 és 150—181 lapokon.
- 2) L. Monumenta ungrica. Ed. Joh. Christ. Engel, Viennae, MDCCCIX. p. 185—236.
- 3) Kassa magyar polgárainak folyamodásában van az ottani németek ellen 1552—1553: Ahol effeleket Nemzetfeg wgyon, wgy mynt Regenten Bwdan, maftes Nagyzombatban es Koloswarat wgyon. *L. IIId. köt. Vegyes iratok*, 102 lap. *Erkönyo IIIId. köt. Nagygyűlés* 102.
- 4) Magyarsága IIId. Ferdinand hitlevelének Bécsből 1628b. Aug. 15dikéről Murad zultánhoz Konstantinápolba, mellyel a' szónyi mezón 1627ben Sept. 13d. magyarúl is kötött béke 4d. *articulosa* szerint *obligatoriáját* siető követe által megküldötte, azon magyar kir. udv. cancellariánál volt individuumé, kire annak feltételét a' császár és király parancsolatából, a' szónyi egyik békealkudó veszprími püspök 's m. k. udv. cancellar Sennyei István bizta, vagy ezé magáé. *L. a' IIId. köt.*

relmes bratym' végén: „mend w szentii“ legtisztább nyelvet éreztet, hanemha, elsőből „el nem tüközölöm“ emeből pedig „eskezem, kedeeg, 's ereymvel“ találatnak, a' mai ironyelvből már kirivónak. Sőt a' megérintett Hunyadi- eskü még ez előtt 80 évvel már csint mutat az udvari cancellaria nyelvében, ha csakugyan 1564 utáni másolója régi épségét bántatlanul hagyá, *Tudomány- tár* 1834. II. köt. 229—231. l. Hanem, hitetheti az, hogy abban úgy kihagy- vák még: *fel, bé, meg* igehatározók, *az, a'* mutatónévmások miképen *Latiatuc*-ban. 'S ok látva már, miért illik ide az egykori magyar udvari nyelv- nek is megérintése, a' részvevőből, magából fejed most önként e' kérdés: van-e illy hasonszellem az Isó Lajos idejebeli hűségi 's birói esküben 1342— 1351, mellyet természet szerint ismét az akkori udvar cancellariája adott ki. Ugy lévőben, miként azt Mosóczi Zakariás 1584ben nyomatá le, *Latiatuc* nyelvével im ezek rokonok: *Istennec mind szenti* te erted vgy *imadgyanac*, buós = hűvös-ben kihagyva *v*; támadjon szó mellől elmaradott *fel*; *az, a'* nin- csen főnév előtt, *val-ozás, vel-ezés* nélkül áll: segetfeggel, tanachal, ezekcel, mint *Latiatuc*-ban: zömtökkel. És ha törlesztve nem volna némi színe az 1342—1351 közöttinek, ha épen eredeti leírásában vagy legalább hívebb ha- sonmásban birnök, még inkább lenne fokunk itt is nézni: 1.) hogy e' „beszéd és könyörgés“ nem csak 1171b. iratott legelőszér, hanem úgy tuda 1171re leg- alább sz. István' korából, ámbár változattal leszállani, valamint 1171től fogva, 1446tig a' Hunyadi- esküben lelhető, szellemi nyoma. Mihez enged u. m. vet- ni? *vogmuc, ifemucut, uimaggomuc*-nál a' dőlt betűű ragok' és *iorguffon, ke- giggen* szavaknak már a' *Guarycodex*-ben nem találása? holott abban még, több helyen van: *balol belől*. Ahhoz, hogy 1171nél két százszakkal is elébbi még azon *muc* ragozat, 's az 1171beli másoló úgy vevé az említettekét által miként a' *Guarycodex, bólból* mellett még amazokat is, miként az 1500 eleiek néhol tevék, mert 1171beli leírónk is már későbbi fejlődés' becsuztatását mutatja *uromc* szavával, minek hajdan, következetesen *uromuc*-nak kelle lenni. 'S hogy *uimaggomuc* szónál hasonlóan az ő idejében már: *uimagguc* divását akará követ- ni, ebből látszik: irá először: *uimagguc*, azután pedig megtekintette lesz előtte volt eredetijét vagy másolati szabványát 's tevé ahhoz képest: *uimaggomuc*¹⁾. *L. a' hasonmást.* 2.) *Latiatuc* nyelve főbb osztályé 's vidékről pedig olyanról való mellytől és mellyről udvarba is bévétetett ejtése. Ugyan is akár a' hosszab- bat, gazdagok, a' rövidebbet szegények felett mondottnak vegyük, akár azt mondjuk, hogy e' megkülönböztetést arról felvenni épen nem lehet; azon kebe- lesebb egyházi, ki új ösvényt akara tuda verni magyarul akkor irttával, érté hasonlóan, miként kell átaljánosítani nyelvét, hogy minden karbeli halott fe- lett megszólítás és könyörgés elmondathassék. Illyen, kiemelkedvén nem csak alnépiségből, hanem latinul annyit a' mennyit értett paptársai sorából is, több

1) Épen ebből tetszik ki, hogy *vogmuc*, nem *vogiunc*-ul olvasandó, miként pedig már Sándor István is hitte. *Sokféle*, III. d. dar. 81. d. lap, 's irá, hogy: *ifemucut* helyébe Praynak, kellett volna má- solni: *iscuncut* = ösönket.

főhelyen megfordult egyházi tisztében, választá tehát előbbkelő rendnek divatosabb nyelvét, melly korhoz képest is, lélektani oknál fogvást, valamivel mindig diszesebb volt, és az. „De, olvastta zengzetlen! *l. Észrevételek 9—10 lap.* Már az első író nem ahhoz képest rakogatta le betűit szavaihoz, mint a' hogy azokat némi tisztább ejtéssel kimondotta. Uolov, bordug, ordania, iorben szavainál v oda csuztatása által ó betű' ékezetét, 's még azon, alig lehelt hangot, melly, Dunántul, u-t akarna ott éreztetni kevesenné, gondolta kifejezni. Hasonló, törekedése *vrl*-nál, hogy ebben megint a' dunántuli oll = *olly*, hang hozatnék elé. És utánnazá e' vakogó leírást még az 1171beli jó pap is, ki nagyon buzgó keresztyén lehetett már, de következetes lebetűzéshez még ő sem értett. Meddig volt, csak az irnitudás maga, bámulatos ritkaság! Pedig bizonyosan ennek sem volt kimondásában a' maitól nagyon eltérés. Példa világítson. Milly tisztán beszél Hegyalján némelly falusbíró, milly kellemmel az erdélyi alsóbb karbeli leány is! De tegye fel némellyike, papirosra beszédét. Összehányva leljük írásbeli járatlansága miatt a' szót, az élő ajkon értelmesen hangzottat. Eléggé fogjuk ezt látni e' nyelvemlékek II d. kötetében, mikép irták le főbbek is még 1500 és 1560 között közéletben jól kimondott szavaikat. Ezekét épen úgy ki kell tisztítanunk tapogatásaikból, miként Latiatuc-at, 's akkor ezt mondjuk: hisz' e' nyelv mostani divatosabb hangoztatása korántsem hajlott el annyira hajdanijától, miként más európaiak.

Mellyik tájon már, Latiatuc' eredete! Betűcserét, országszerte találánk, miből nyilvános, hogy *nak* és *nek*, *ban* és *ben*, *ot* és *at* 's átaljában hangzóink felcserélve mondatának, miként keletinyelv tulajdona, hanem, úgy látszik, 1400 elejéig ez, elelmaradozott. Bécsi codexünkben már gyéren. Négy-öt helyen kelle csak írva lenni ezerek esküjének, egyikét millió által hallott egyházi munkának, nyereségre vagy veszteségre kifejlett maibb hangszorral a' XIII d. százszak derekáig 's a' hamarszokó fület már úgy nem bántá, miként halálnec nem a' dedösökét 's ükökéit. Ezért lep meg bennünket már a' Mátyás iskoláji után inkább irogatott 1500nak elején csak elvétve 's főkép dunántuli kéziratokban. *Ot* és *at* szenvedőrag csere azonban közösebb fennmaradásu. Dunai 's tiszai részeinken egyformán találtuk továbbá *v* nyugttát, úgy ezen szavakat és hang 's kifejezési alakot: *miloszt*, *vendöl*, *gimilcs*, *hevon*, *imádjának érette*, *uronk*, *homus*, *iog*, *ű* = *ó*, 's *tul tól túl* tavolító ragnak ugyan azon egy iratban vegyítését; *yoncab* Sárosban is eléjő 1545. II d. köt. 59. l. Észrevők miként vala mindenfelé a' féligmulttal gyakran élés, több helyen *uk*, *ük* birtokrag; betűkiugratás e' szó szerint: *angelcut*, a' bécsi codexben elég, *LIV d. lap 33 d.*; lelénk egymástól távol vidékekben példákat *birságnap jutvá*-hoz, *at et*-hez. Latiatuc-nak tehát más különösb nyelvbélyegei mécselnek homályban előttünk. Ezek: 1.) hangoztatása inkább ó-zó mint é-zó, hanem elegyedését mutatja: ketnie = kötnie szava. 'S az dunántuliság is. Csakhogy ottani kéziratokban minden, nem: menden áll. E' mendenezés bécsi codexbeli, mellynek felső dunántuliasan ó-z ilyen írása: *votto*, *elotto*, *vlo*, *nemö*, de nincs benne az alsóbb részi: *embör*, *fényös*, *bennök*; egyéb-

íránt az ahhoz tartozó tatrosi másolat v. müncheni codex Mark' evangelioma XVd. részében hasonlóan mutat: balol-t, így: a' falubalol III. köt. 119d. lap. Vagy úgy lehete hajdan átaljános: minden, miként *pedig* helyett *kedeg* volt, vagy akként irtak *minden* helyébe *mendent*, miként felebb *ser*-nek láttuk: *sir*-t; és lehet minden, már csak későbbi lemásolótól. 2.) *Yfa, ifa*; 3.) *világbele*, *nyugalmabeti*; 4.) *timnucebelevl*. *Balol belőltre* példát eleget hoztam elé 's honnan? inkább ő-ző mintsem é-ző, vagy legalább nagyon elegyült kéziratokból. *Világbele* ragozást nem találtam még sehólról azokban, hanemha Bertalan paptól *bel menne* sugározhatna ide, minő Jordánszky codexben is fordul elé. De, beszélgetés között hallék olytant. Midőn ugymint készséggel teljesíté Fejér György kir. tanácsos, egyetemi könyvtárnagy ezen vizsgálathoz tartozó munkák iránti kerestemet, melly nyájasságát, mivel 1831 óta ottan dolgozásaim alatt mindig folytató, hálával illik említenem, közlém véleményemet: miért hajlom dunántulinak sajdítani *Latiatuc* nyelvét. Fejér György azt felelé, hogy Szalában az ő szülőföldén, Sümeg és Keszthely között fekvő Zsid és Vita helységekben most is így mondják, *szobába* ment, *pinczébe* ment helyett: *szobababele* *pinczebele* ment. 'S dívik ott: „szóbabele szól.“ Az állíthatna ingatlan pontra tehát bennünket, ha *ysa* nem különben csak dunántulról fejlenék elé. Mihelyt azonban olyan codex is mutatná ezeket még a' későbbben megnézendők között, mellyet kétségtelenül más résznek irt fia, elhatározásunk lebegőbbé leszen. Addig arra lehet fordítva szemünk. Ki tudja? nem azon magyar néprész pusztult helyére kellett-e Baranya Tolna Fejér' vidékein külföldi gyarmatot szállítani, melly között *isa* élt, midőn *Latiatuc*, Sz. István idejében még, Pécs, Pécsvárad, Szalavár, Veszprim, egyházlakában készülhetett. Hol a' „*laz*“ ma? Tapolcsán körülről Nyitrában. *Fejér codex*, Tom. II. p. 82. Hol a' Bácság' magyarai? a' temesvári magyar beszédéjtés? Még inkább felgerjedhetünk a' pécsi, szalaapátii szombathelyi káptalanok és alsó dunántuli régi nemzetségek levéltárainak szorgos megvizsgálására, hogy a' hézag, talán, pótolva legyen. Hanem, az első irat nyelvbélyegeinek 1171beli elfogadhatása hol már? Fogjuk fel most végtére összesen az egészet. Ó-ző helyre ím e' szavai visznek: szömtökkal, vagymük, terömté, isemököt, eendöl, ördög, lön, vermöt, bönét, előtt, mönnyi, timnöcz, tömetjük, önöttei, közikön, felől, bennetök. É-zések benne csak ezek: ember, nem embör; érette, nem érötte; helhezze, nem helhözze, 's az eléhozott ketnie, nem kötnie. Í-zés csupán: gimils, ildet, íle3ze, mert ezekben: kegiggen, ígg, kegilmet, lelicert, lilkiert, inkább ë? helyett áll az í. Szegin pedig közös. Én ha még tovább keresném, Budára 's vidékére is fordítanék figyelmet. Lassan és lassan pótolhatók a' hiányok.

A' minőket Révai fejtegetéseiben a' nyelv' titkaiba mindig mélyebbatás lele, megérintgette többre szabadítás intésével Csató Pál I. tag, a' magyar akadémiának nyelvtudományi legelső kérdésére jött koszorúfeleletében. Ugyan olyanában ajánl Nagy János I. tag, eltérést, személyragok birtokosítására nézve szebb hangzat kedveért, mit Révai ellen felette sok élt példa is

fog díszeltetni gyűjteményünkben. *Nyelvtudom. pályamunkák. Kiadja a' m. t. társaság. I. k. 1834.* A' Révai 's védőtanítványai' azon két elmaradásából eredett nyilatkozások sikerét, felfogá a' nyelv' meddig 's miként szabados bővítetéseit ótalmazva Czuczor r. tag. *Tudománytár 1834. II. k. 3—30. l.*; azt pedig, hogy az írás ne csak szorosan nyelvtanos legyen, hanem abban szép görödület is kellemkedjék, Guzmics r. tag, a' *Tudománytár 1835. III. k. 4—17 l.*

Az írásmódban párosulást ohajtó ezen két föség csirái, valóan e' legösibb nyelvmaradványunkból integetödznek. Nem estem volna neki annyira, ha felöle csak ezt lehetne mondani: „ilyen is volt egykor a' magyar nyelv“, miként a' legrégibb francia, angol, német beszédelekröl kell, hasznuk azoknak édes kicsiny. E' mienk nagyon okszerű. Nem tudja valaki régi meglétét egy szónak, pótlásán aggódik tehát, 's ha gyökböl érti az eredeztetést, épen azon megvultat fogja eléalkotni. Phoenix. Hanem a' mi szabálytartó töredékünk érdekes azért is, mert nála kezdetik az elinduló pont. Pillantást attól a' bécsi codexig 1437—1441. A' nyelv, tulajdon körében itt már dúsul, természetisége mosolyít, mennyivel tisztultabb leírása! kellemesebb kiejtése, és tömötségében milly erő, és gazdagulhatásához mennyi elerejedzés! Gyümölcsözetre terjedendö olyan élöfa, mellynek, a' müncheni codexként „imar o agai meggërmededölnec es leueli lendnec . . . mert rokon vagon a' nar, . . . mert nem mulic èl è nemzèt.“ Alakula lépcsö általa, mérhetni haladást. Nyomokon, a' hosszanta közbejött sülyesztökön átlebbenve fogja fel hiszem az onnani előintést a' mai csinos prosairó, szellemesedik az újabb költö úgy általjátszani mindennemü régiségeinkből a' hasznavehetöt, miként a' hajdanna darabosan foglalt drágakövét szemigézöbben keríti köröl az ékszer müvésze.

Ennyi az én megkísértésem. Terjedelmesb levék mintsem hívem, de másként lelék holmit, fejtenem kellett. Akarám ez ügyet továbbra is vinem. Addig magyarázgassuk, mig minden rejtettnek erére jutunk. Egyikünk ezt, másikunk amazt, világíthatja fel talán elfogadhatóbban. Végre tisztában leszünk. A' következő lapon kezdödö „Toldalék“ már olly kifejtést közöl az egész codexröl, mellyet Pray, Koller, gr. Batthyáni, Révai még elhagyának. Pedig főképen a' misekönyvnek szakonkénti megismertetése azért vala nagyon kívánatos, mert annak apröbb részleteiböl fesledez előnkbe, vallyon kizárólag volt-e valamelly szerzeté? vagy azzal más egyház, valamint egyesület is élhetett, és így Latiatuc nyelvének hol keresése millyen körre terjedhet; végre, tartalmai minö régiségének mutatnák nyomait. Érdekel fogja nézni ezekért minden rendü olvasó, itten, tudós írójától, ki azt, akkor kezdé készíteni, midön tavaszi együtt sétálásunkkor, az F ívnek már lenyomása után, ujonnan ohajtám, hogy e' misekönyv belsejét, ahhoz tökéletesen értönek kell még valaha, érintett vizsgálat kedveért elérteszteni.

Botlásomnak egész e' kötetben, mi, ennyi összeállítás között, munkába melegedés alatt ne talán történt 's hült szem előtt hamarabb kitünik, megigazítása, ha tudományszeretettel szívesen adatik, úgy fogadom.

Budán, Junius 20d. 1838.

DÖBRENTAI GÁBOR.

T O L D A L É K.

A' PESTI MUZÉUMI CODEX RÉSZLETES TAGLALATJA, KÖZBEN VETETT ÉSZREVÉTELEKKEL.

A⁹ becses régiségeket, kivált ha a' nemzeti műveltségnek, vagy pedig a' honi nyelvnek maradványai, nagy szorgalommal gyűjtögeti, méltó figyelemre veszi, 's különös tiszteletben tartja az, a' kinek megtudják hatni kebelét a' nemzet érdekei. Annál fontosabbak pedig előtte az ilyen drága kincsek, minél ritkábbak 's kevesebb számmal jutottak az utókorra.

E' részben ugyan, sok háborgó viszontaggal küzdött nemzetünk kipótolhatatlan veszteséget szenvedett, de ama veszedelmek tengere között is fenn maradt egy nagy becsű *egyházi nemzeti régiségünk*, mellyben különféle jeles tárgyakkal együtt, *magyar nyelvünknek* legrégebb maradványát találjuk. — Értjük azon codexet, melly *Sacramentarium Boldvense*, és *Missale Pisoniense* cím alatt ismeretes, minthogy ez előtt a' pozsoni nemes káptalan könyvtárában a' *liturgiái kéziratok* között LXII. szám alatt őriztetett: most pedig szeretve tisztelt Felsőség Nádorunk nemzeti régiségeinkhez viseltető határtalan buzgóságából *országos könyvtárunknak* egyik legjelesebb díszé.

Nem került el ugyan ezen becses magyar régiség ama nagy érdemű tudós hazafiak figyelmét, kik azt több oldalról, de leginkább a' honi nyelv tekintetében igen is fontosnak itélték; mint több rendű velős munkálataikból kitetszik. Legujantabban pedig a' „Régi magyar nyelvemlékek“ lelkes és fáradhatatlan szerkesztője Döbrentei Gábor vevé vizsgálat alá, ki midőn codexünknek több eddig nem ismért minőségeit előtűntetvén új nézeteit előtűntetné, 's némelly benne előforduló bonyolodott nehézségekről velünk értekeznek, arra bírt bennünket, hogy halmozott foglalatosságink között is szabadabb pillantatainkban codexünk részletes taglalatjával örömet foglalatostokodnánk. Mert valamint egyéb tárgyak csak az egyes fénysugarok összepontosítása által világosítatnak fel: úgy az ősz régiségeket fedező sűrű homályt is, csak részletes taglalat szélesztheti el¹⁾.

Illy szempontból indulván ki codexünk minden részeinek, mint annyi vonszó tárgyainak megvizsgálására terjeszkedünk, hogy ez után ne csak nyelvtudományi tekintetből ismertessék: hanem történeti, 's magyar egyházi fontos régiségei szinte különös figyelmet gerjessenek. Ne derülne bár teljes fény még annak mivoltára fejtegetéseink által, némelly homály azonban valamennyire talán eloszlathatik, vagy legalább más, még nyomosabb vizsgálathoz vezérfonalat kaphat addig is, mig további vizsgálatinkat folytathatjuk.

Általános Észrevételek.

Codexünk előleges megismértetésére ezek vezethetik a' figyelmes vizsgálót:

a) Már első tekintetre is észre vehetni, hogy nem egy időben, sem nem folyton folyva iratott; mert valamint az írásban látható kézvonásoknak szembe tűnő a' külön-

¹⁾ Valóban, ha valamely régi épület omladékain magyar felírásra akadnánk, nem elégednénk meg csak nyelv tekinteti fejtegetésével: hanem mint a' Palmyra, Herculanium, Pompéji 'stb. romjai között vándorló régiségbűvára minden legkisebb tárgyat is figyelemre méltat 's éles szemekkel megvizsgál; mi is az ilyen meglepő régi magyar felírásnál, akaratunk ellen is efféle 's hasonló kérdésekre fakadnánk: vallyon mire szolgálhattott egykor ezen mohos dűledékekben fennmaradt régi épület? mi korbéliek lakták? 's kik jelelték meg e' régi maradványt a' nemzet szavaival?

sége: úgy az íróhártya is benne sokféle. Ezeknél fogva az egyes czikkelyekből az egész gyűjtemény iratása évét 's mivoltát elhatározni nem lehet.

b) Codexünknek száz hetven két levélre terjedő íróhártája némely részben hajdani antiphonálék, lectionáriumok, gradualék 's cantionalék tiszta részeinek kisebb negyed rétre szeldelt maradványai; mellyek szélein a' régibb kötésnek jelei most is láthatók: sőt némely levelek szélein még azon kötölékek is csüggenek, mellyekkel a' régibb antiphonálék, lectionáriumok 'stb. kötve valának. Ezekre figyelmeztetik a' vizsgálót az imitt amott ályuggatott 's rendetlen vágású levelek is; nem különben a' régibb írású helyek, a' minőket *Rescriptus Codex*-ben találunk, mellyeket könyvünknek írói vagy tisztára törülgettek, 's újra használtak, vagy egészen meghagytak. Ilyen régibb lectionáriumok, cantionalék 'stb. maradványaira, taglalás közben figyelmeztetjük olvasónkat.

c) Mivel codexünk némely egyes szakaszai rendetlenül kötettek be, 's több helyen szét szórva 's ide oda vetve állanak, ezen fogyatkozása miatt a' vizsgálatot nem szoríthatjuk a' benne lévő rendsorhoz.

d) Meg kell különböztetnünk codexünk eredeti tartalmát is a' tiszta széleire 's oldalvást irt későbbi egyes jegyzetektől: mert ezek nem tartoznak az eredeti foglalathoz, 's ha el nem választatnak, alaptalan következtetésekre adhatnak okot ¹⁾.

e) Mind a' mellett is, hogy codexünkben különféle az irat; az eredeti' foglalatja azonban nagyobb részt csinos, könnyen olvasható betűkkel, jó fekete tintával és nagy szorgalommal vagyon írva: melly tiszta írás az akkoriban nálunk divatozott csinosodásra emlékezteti a' vizsgálót.

De térjünk már codexünk egyes szakaszaira, hogy azokból az olvasó hívebben megismerhesse az egészet, mellynek e' renden következnek vizsgálat alá vett részei:

Első szak. A' cánonok vagy is egyházi rendszabályok. Ezek külön voltak valahol, 's régibb szakaszát teszik e' gyűjteménynek. Mindjárt rajtok kezdetik az össze vissza hányás; mert közikbe olly tárgyak vetvék, mellyeknek a' cánonok után kellett volna kötetniük. Nem ismeretlenek ugyan, mert egy része már törvénykönyvünkben *Kálmán III. decretumában* előfordul, 's némelyikét *Sámboki János* is *Bonfin Antal* historiájának az 1568d. évi basileai kiadásában közre bocsátotta. Bővebben *Péterffy Károly* adta ki *in Conciliis Hungar. Inchoffer* jegyzékeivel, de némelyekben nála változás áll, miként *Pray* Diatribéjéből ²⁾ kiviláglik. E' cánonokat kiírta *Koller* is. Kivonatot ada belőlök *Szvorényi Synopsis Synodor. Hung.* Legujabban közre bocsátattak *Batthyáni* gyűjteményében *Le-*

¹⁾ Néhai nagy érdemű *Koller József* a' kalendárium előtt a' 14k. levélen olvasható, de sokkal későbbi kézzel írott régi jövendölésből akará codexünk iratása évét meghatározni: *Hist. Episcopat. V. Eccl. Tom. I. p. 415.* ezek a' sorai: *Elevationem S. Ladislai in adnotationibus alia quidem manu, nihilominus saeculo XIII. haud recentiori, Codici nostro insertis geminis locis ac an. 1192. referri deprehendo. — Statuo igitur Kalendarium, et per hoc Missalem Codicem Posoniensem non ante an. 1192. exaratum fuisse. Sed neque serius credo fuisse exaratum, quam anno 1210. nam ante Kalendarium leguntur: Et fuerint anni cumpleti mille ducenti et decies enim post partum virginis alme. — 'S ezekből azt hozá ki, hogy codexünk 1210k. évnél későbbben nem íratott. Hasonló későbbi jegyzet mindjárt a' következő lap oldalára írott: *Hec est vita regum ungarorum* chronikon is, mellyből *Koller* szinte támaszokokat hozott ki; de ezeket 's hasonló későbbi beiratokat nem vehetjük zsinór mértékül annak eldöntésére: hogy melly éven innen, vagy mellyen túl íratott légyen misekönyvünk?*

²⁾ Diatribe in Dissert. hist. criticam de S. Ladislao Rege fundatore Episcopatus Varadinensis ab Antonio Gánóczy conscriptam Poson. et Cassov. 1777. in 4.

gum Ecclesiast. Tom. II. 1827. Két különböző zsinatái gyanánt hozatnak itt elé, *Seraphinus* érsek idejéből: *Péterffy* és *Szvorényi* pedig *Synopsis critico-historica Decretorum Synodali.* 1807, czimű könyvében azokat *Lőrincz* érsek által tartott zsinatokéinak tulajdonítja. Gróf *Batthyáni* összehasonlította őket *Kaprinai* másolatával is, melyet ez a' cs. kir. udv. könyvtárban lévő leiratból készített. Ugyan *Batthyáni* tudós jegyzetekkel világosította fel *cánonainkat*; mindazáltal még újabb vizsgálatot kívánnak mind értelmük bővebb kifejezésére, mind pedig azért: vallyon *Seraphinus* vagy *Lőrincz* alatti zsinatok rendszabályai-e? vallyon egyen, vagy különbözőn hozattak-e? *Batthyáni* legfőbb oka két zsinathoz, a' mint látszik, csak az volt, minthogy az első rendű *cánonok* közé más tárgyú töredékek vagynak kötve, mint felebb említők. Hanem igazabban kétféleségük, szabályainak összehasonlításából fejlik elé.

E' *cánonok* egyike ezt rendeli: *Ut ordo divinatorum officiorum vel ieiuniorum secundum libellum, quem collaudavimus, ab omnibus teneatur* ¹⁾. Codexünk illy czimű szakaszában: *Incipit Libellus in ordine romano* szinte találatnak az isteni szolgálat szertartásáról, és a' bójtökről rendelkező szabályok, 's ezek adtak alkalmat *Batthyáni*nak, hogy a' codexünkben az „*Incipit Libellus in ordine romano*“ czím alatt feltűnő rendszabályokat, idézett mnnkája *II.* kötetete 130—196d. lapjain a' *cánonokból* össze szerkesztetett két zsinat között egészen kiadná, de codexünk rendétől eltávozott, vélvén, hogy szerkesztésében hiba esett ²⁾: Mire nézve ezeket a' „*Libellus in ordine romano*“ felírást viselő rendszabályokat a' *Pamelius* által *in bibliotheca patrum lugdunensi* nyilvánított *micrologushoz* ³⁾ alkalmaztatta, felvilágosítván azokat *Trungai Radulphus* és *Durandus Rationariumából* vett jegyzetekkel, 's más illy tárgyú könyvekből merített észrevételekkel. De a' mi fő a' dologban, vallyon a' *cánonokban* érintett „*Ordo officiorum et ieiuniorum*“ ugyan az e? melyet codexünk alább „*Libellus in ordine romano*“ czím alatt említ, bizonyítlanul hagyá, holott ez lett volna az eldöntendő kérdés. Az is említést érdemel, hogy ez a' *Libellus* a' mi codexünkben szerte szét hányatott részekből áll; mert a' codex 3d. levelén kezdett eleje csak a' 12d. levelig tart, az itt félbe szakadt része pedig folytatólag az *Agenda mortuorum* után jó elé, a' hol tíz levélre terjed; de ott is az utolsó levél rendetlenül kötetett a' *Libellus* elébe.

A' hátrább kötött *cánonok* levele tulsó felét azon áldások foglalják el, melyek karácson 's vízkereszt innepekre rendelt szent leczkék olvasásakor mondatnak. Itt egy vers, 's az után áll feljegyezve: melyik hétre esendők a' kántor bójtjei? mikép lehet az év öt fő határnapjait: *Capitalium terminorum anni* feltalálni? 's követi ezt a' napkör jegyeinek bib-

¹⁾ Szvorényi érintett könyvében e' *cánonokra* illyen észrevételt tett: *Intellige hic indiculum, qui hodie Directorii nomine venit, in quo missarum et ceterorum in quavis dioecesi rituum sacrorum methodus est adnotata. De a' kérdésbe vett ordo divinatorum officiorum et jejuniorum nagyon különbözik az úgy nevezett Directorium-tól.*

²⁾ Mert 159d. lapján a' 22d. cikkelyhez ezt veté: „*codicem nostrum tanta cum oscitantia librarius compegit, ut hoc caput illico sequatur, aliud de agno paschali, nos Pamelii ordinem tenemus.*“

³⁾ *Micrologus* (vagy *micrologus*) *de ecclesiasticis observationibus* czím alatt több liturgiai rendszabályok gyűjteménye értetik: de ezen gyűjteménynek első szerkesztője felől különfélek az egyházi tudósok véleményei. Fennmaradt pedig e' *micrologus* czimű liturgiai gyűjtemény nem csak kéziratokban, hanem nyomtatásban is többek által kiadatott, de legjelesebben *Pamelius Jakab*, és *Hittorp Menyhért* által. *L. Fabricii Bibl. Latin. Tom. V. Lib. XII. p. 78.* és *Michaëlis Denisii Codices MS. Theol. Bibl. Palat. Vindob. latin. 1795. Vol. I. P. III. col. 2,849.*

liai történetekből magyarázata¹⁾; mellyhez még azon a' levélen más későbbi kéz ezeket toldozgatta: Dies in quibus non ex eas, non causas quaeras, non plantas, non animalia domites, non metes, non vindemias, non sanguinem minuas; quia nocent. Infans si natus fuerit, mala morte morietur. — Miknek előre bocsátása után több efféle szerencsétlen nap van emlékeztetésül kijelölve. Ezek után ismét egy más kéz apró betűkkel irogatta be az *arany szám* kitalálása rendszerét; oldalvást pedig megint későbbi kéz némelly imádságokat jegyezgetett fel.

A' 17d. levél innensőjén legrégibb ének jegyekkel azon *Praefatio* áll, melly a' *nagyszombat* napi szertartáskor mondatik; ez talán oda volt már írva, 's azért kezdetett a' tulsó tisztán maradt lapon a' kalendárium, mellyet *Koller* is idézett könyvében kiadott, de nem minden hiány nélkül.

Másod szak. A' kalendárium. Codexünk kalendáriumában sok olly fontos tárgyakra akadunk, mellyek felvilágosítást érdemelnek. Közülök csak ezeket jeleltük ki:

a) Különös benne, hogy a' hónapok napjai (ide nem értvén a' vasárnapi és heti betűket) végig mind betűzöttek, mint a' sz. *Hieronymus* kalendárioma; 's azon IX. századbeli kalendáriumhoz hasonló, mellyet *d'Achery: Veterum scriptorum spicilegium* nevű munkája Xd. kötetének 230. l. 's következő lapjain megismertetett: ezen az egyen kívül, ámbár több régi kalendáriumba tekintettünk, de illy módon végig betűzött hónapokat egyben sem találtunk; melly ritkaság kalendáriumunk régiségére mutat.

b) Az is hajdan korának jele: hogy valamint a' legrégibb kalendáriumokban, mellyek a' *Martyrologiumokból*, vagy is azoknak lajstromából készültek, kik a' keresztyén hitért szenvedtenek: úgy a' miénkben is nem csak a' Szentek dicsőítése napjait, hanem szenvedésük helyeit is feltaláljuk; jelesen XVIII. kal. Febr. azaz: Január. 14dikére: *Felicitis Confessoris in Pincis* ²⁾. II. Idus Febr. azaz: Februarius 14dikére: *Rome Zotic.* — X. Kal. April. azaz Martius 23dikára: *In Britannia S. Albini.*

c) Egyéb ritkaságain kívül óságának ez is főbélyege: némelly innepek régibb nevezettel kerülnek elé, mint: *III. Non. Febr. Ypapanti dni* ³⁾ *Purificatio S. M.* ⁴⁾.

d) Mivel a' hagyományok szerint, Krisztus urunk Martius 25dikén szenvedett, VI. kal. Aprilis: 's halottaiból Martius 27dikén, VIII. kal. Aprilis támadt fel, a' mint sz. *Ágoston De Trinitate* írja: Sicut a maioribus traditum suscipiens, Ecclesiae custodit auctoritas, VIII. Kal. April. conceptus traditur, quo et passus; és *Beda: De ratione temporum, Capit. 45.* Quod octavo Kal. Aprilis crucifixus, VI. Kal. earundem die resurrexerit, multorum latinorum Doctorum ecclesiasticorum constat sententia vulgatum. Ennekokáért a' régi kalendáriumokban a' *Resurrectio Domini* változatlanul mindig Martius 27dikére esik, akár mellyik esztendőről

¹⁾ Mellyből csak ezeket említjük meg: Signū aqrū qre. Quia Johs bapt. in iordane dnm baptizauit. Signū piscis. qre. Quia Jonas ppha fuit in uent. ceti t̄b' dieb' et t̄b' noctib'.

²⁾ A' gyűjteményünkben levő *Budai Chroniconnak* mássa III dik *Endre* királyunk halálát épen erre a' napra teszi: *Interim Anno dñi millesimo tricentesimo primo, in festo sancti Felicitis in pincis idem Rex Andreas in castro buden. requieuit i dño. et sepultus est in ecclesia sancti Johannis euangeliste apud fratres minores.*

³⁾ *Obuiatio Simonis Mariae*, avagy az *Egybetalálkozásnak innepe*; mert a' mint *Durandus Rationale Divinor. Offior.* fejtegeti: Ypapanti, i. e. Obuiatio, quoniam in illa solennitate Anna prophetissa et Simeon obuiaverunt B. Mariae Virgini venienti filium suum in templum offerre.

⁴⁾ *Gyertya szentelő Boldogasszony napja*, melly a' magyar akadémiánál lévő müncheni codexben található 1466ki magyar kalendáriumban: *Žűz maria tiztolatta*-nak nevezetik.

szóljanak; a' mit már *Pilgram is Calend. aevi medii pag.* 248. említ: *Resurrectio Domini 27. Mart. Commemoratio*, úgy mond, non vero festum illud sollemnissimum, quod sub Paschatis nomine semper erat mobile. — E' régi hagyományt is szóba kellett hoznunk; mert azt vélhetnénk, hogy kalendáriomunk olly esztendőben iratott, mellyben a' *husvét Martius 27kére* esett ¹⁾, de ezen vélemény a' felebb érintett okoknál fogva alaptalan.

e) Abból is szembetünő kalendáriomunk régisége, hogy több szentek neveik, kik XIII-dik század közepe felé irattak a' megdicsőültek lajstromába, 's már akkor köz tiszteletben tartattak: későbbi kézzel vannak bejegyezve; jelesen Máj. 23kára: *Translacio S. Dominici Confessoris*. Aug. 4-re: *S. Dominici Confess. de ordine Predicatorum*. Oct. 4-re: *Beatissimi Francisci Confess.* Nov. 19-re: *S. Elysabet*. De nem csak régi, hanem

f) Honi is a' mi kalendáriomunk, kitetszik ez védszenteink innepeinek különös figyelemmel történt bele írásából, kik e' renden következnek: April 24-re: *Adalberti e. et mar.* Május 30. *Translacio dexteræ S. Stephani Regis*. Junius 27. *Eleuacio S. Ladislai Regis*. Augustus 15. *Transitus S. Stephani*. Augustus 20. *Translacio S. Stephani*. September 2. *Deposicio S. Henrici confess.* Sept. 24. *Passio et Deposicio S. Gerardi*. Oct. 11. *Invenio Corporis S. Stephani Regis*. Nov. 5. *Eleuacio Henrici ducis et confessoris*.

g) Szorgalmasan feljegyeztettek kalendáriomunkban az *embolismusok, lunatiók, incensiones lunæ, claves quadragesimæ, loci concurrentes, solstitia et æquinoclia graecorum et latinorum*, a' napkör jegyei, az évszakok kezdetei *Hypocrates* után, mint: *ver oritur, hyems oritur* 'sat. De az *Indictiókat*, mellyek más kalendáriomokban megvannak, benne nem találjuk, a' mi annál feltünőbb, minél bizonyosabb, hogy ezek királyaink okleveleiben is eléjőnek. S. Stephani et Regum subsequentium saec. XI. et XII. diplomata complura indictionem habent pro nota temporis; mondja *Schwartner*, *Diplomaticájában* a' második kiadás 316d. lapján: de ez a' szokás XII. század végével már egészen elavult, 's a' mint *Schwartner* írja, csak: In publicorum Notariorum instrumentis haec tempus notandi ratio longissime obtinuit. Az *Indictionak IIIId. Béla* király okleveleiben már semmi nyoma; így talán kalendáriomunk is olly időtájban készült, midőn az *Indictio* nem volt már szokásban.

h) Ollyan jegyzetekkel is foglalatoskodott, kalendáriomunk írója, mellyek más kalendáriomokban nem egy könnyen fordulnak elé, mint p. o. *Id. Febr. Hic* (hac die) *infernus factus*. — *II. Id. April. rupti sunt fontes abyssi*, azaz: hogy e' napon vette kezdetét a' vizözön. *IV. Kal. Aug. Umbra absumitur in moerore*. — *Non. Decembr. Delfini exortus*. Ezekon kívül

i) Egy későbbi kéz minden hónapra ²⁾ egészségi szabályokat is gondosan feljegyeztett. Januariusban ezekre tanította olvasóit: *Mense Januario nullo modo sanguinem mi-*

¹⁾ Nem látszik, hogy ezt észre vette volna *Koller*, midőn idézett könyvében a' 415dik levélre *codexünk* iratása évről ezeket jegyezte: *Dies Paschæ in nostro est VI. Kal. April. in quem diem incidit Pascha annis 1076. 1155. 1160. 1239. 1250. 1323. 1334. 1345. sed haec nota per multos annos vagatur, et non est certum, an in Calendario ad eum diem, quo intra annum scripti Codicis Pascha incidit, assignetur; nam in Calendariis alterius Missalis membranacei Posoniensis inter Liturg. N. LII. an. 1377. scripti, et impressorum Strigoniensium An. 1484. et 1501. Quinque-Ecclesiensis An. 1499. dies Resurrectionis Domini perinde ad VI. Kal. April. affigitur, licet in alium diem reipsa inciderit.*

²⁾ Ezek előtt, a' napok 's hold feljegyzései után különféle versek, és idővetések állanak, mint p. o. Augustusra: *Augustus mensem leo frigidus igne perurit* 'stb.

nuas, et electuarium accipias, mane de vino globos tres bibe, potionem accipe, gingiper bibe et reum ponticum ad solutionem. Juliusra pedig illyeket javasolt: Mense Julio cotidie de aqua frigida calicem bibe ieiunus, cervisiam nec vinum bibas, lac coctum et calidum bibe, lactucas et salivam bibe, quia cerebrum humores producit 'sat.

k) Említést érdemel az is, hogy már codexünk első írója is többféle halálozatosokat feljegyeztetett, mint: *II. Kal. Maii* Θ *Joseph clericus.* — *VIII. Idus Decembris* Θ *Pater Nezda* Θ *dis;* — mellyeket azután a' későbbi kéz nem csak a' *Nezdaiak* kimulása beírásával, hanem mások halála feljegyzésével is megszaportított, mint ezekből kitetszik: *III. Non. Jan. Θ Ypolitus.* *XVI. Kalen. Febr. Θ Nezda Magister* ¹⁾. *XII. Kal. Febr. Simon Θ .* *XI. Kal. Febr. Egidius cum matre.* *Non. Febr. Elisabet Θ .* *II. Idus Febr. hic obiit Domina pauz XII. Kal. Mart. obiit Symeon Abbas.* — *III. Idus Mart. obiit Ponetus Prepositus VI. Idus Θ mater Nezda.* *VIII. Kal. Nov. Θ folc filius Ipoliti VII. Kal. Dec. hic obiit Eustachius praedicator.* *XVII. Kal. Jan. Θ Domina mater Decani Andree.* A' régiek, tudnillik a' szorosabb összeköttetésben lévő ismerőseik és jóltévőik halálát a' kalendáriomokba iktatták, 's ez a' szokás olly annyira divatozott, hogy a' régi kalendáriomok egész *Necrologiumokká* váltak. Ennek bizonyosságául csak azokat az ó kalendáriomokat említjük, mellyeket *Gerbert* és *Binterim* közlöttek ²⁾. Illyen halálozások béjegyzései noha több kézzel, 's nem egy időben, de azonegy helyen is megtörténhettek.

1.) Végtére, valamint más régibb kalendáriomokban közöslég holmi történeteket is olvasunk, ezenként a' mienk sem szükölködik minden hisztóriai adat nélkül: *XVIII. Klus Decembr. Consecrata est \tilde{n} eccla \tilde{a} Taxen.* — Feltűnő, hogy azon szentegyháznak is erre az időre esik felszenteltetése napja, mellyet a' husvétmutató táblán egy későbbi kéz eme sorokban emleget. Anno ab incarnatione dni M. CC. XXVIII. XVIII. Kal. Decembris consecrata est h. eccla in honore beate Marie virginis a venerabili Jacobo Nitrien. epo.

De kalendáriomunkról léssen még alább szó értekezésünknek azon szakaszában, mellyben a' misekönyvet bővebb vizsgálat alá vesszük; minek okáért azokra megyünk által, mellyek a' kalendáriom után következnek, úgymint:

A' quadragesima, husvét, pünköst, 's a' heted számai; mellyek Krisztus születése napjától *bőjt első vasárnapig*, Krisztus születésétől *husvétig*, 's *pünköstől her. szent János* napjáig terjednek. Jó ezek után a' *cyclos dionysianus*, arany szám, *claves terminorum septuagesimae*, *claves regulares*, *item, qui iunguntur cum concurrentibus*, *item lunarum, qui iunguntur cum epactis: végtére, regulares ad lunam inveniendam.* — Azért jegyeztettek pedig ezek a' régibb kalendáriomokba, mivel a' kalendáriom nem egy esztendőre, hanem határtalan időre szólott, 's a' *rubrikák* a' husvét és ettől függő innepek kiszámításához szükségesek voltak; ennek okáért az illyen idővető *rubrikák* kalendáriommal együtt minden régibb misekönyvek előtt található; de nem olly nagy kiterjedéssel, mint e' mi codexünkben.

Harmad szak. Codexünk 24k. levelén veszi kezdetét ama két egész levélre sem terjedő rövid *krónika*, mellynek közben írott holmi más tárgyak után a' 31k. levelén szakad vége. Egész kiterjedésében olvashatni *Koller Józsefnek Historia Episcopatus Quin-*

¹⁾ *Koller* ezt a' nevet *Nazvának* olvasta.

²⁾ Ámbár az újabb időkben az illyen halálozásoknak kalendáriomba íratása többé nem divatozott, azon 1501k évi kalendáriomban mindazáltal, mellyet *Pray* Syntagájában *de Sigillis Regum et Reginar. Hung.* a' 158k. lapon kiadott, *Nagy Lajos* királyunk halála is megemlítetik: *III. Id. Sept. Obitus Lodovici regis an. M. CCC. LXXII.*

que-Ecclesiensis című munkája I. kötetében, a' 402—405. 406. és 411—413k. lapokon. Nem csak ősz régisége miatt, minthogy ennél régibb chronikonunk mind eddig sem találtott: de nyomos foglalatira nézve is nagy érdekű és becses magyar történeti maradvány ez; mert sok olly fontos adatok vannak benne feljegyezve, mellyeket másutt nem találunk. Kezdeté 997k. évtől, mint Sz. *Albert* püspök halála esztendőjétől 1115kig — folytatása pedig 1203kig terjed, 's ezen a' szavakon „*Monasterium S. Johannis comburitur iuxta bolduam situm*“ végződik ¹⁾. Többek közül érdekes és oktató benne ez az 1097k. évi jegyzet: „*Colomanus rex coronatur, et frater eius Almus diadema (igy) induitur.*“ mert csak ebből tudjuk, hogy vezéreink (duces), kik hazánk harmad részén uralkodának, **I. Geiza** király koronájával szinte megkoronáztattak. Megemlítendő benne 1100k. évre „*Cupanus episcopus interficitur a Cunis*“ történet is; mert *Cupanus* neve a' püspökök sorában, tudunkra, eddig nem áll. Így kíván még felvilágosítást *Cumperdinus* név, mellyről másutt nyom nincs mostanáig, 's itt is csak ennyi 1186nál: „*Cumperdinus Comes interficitur.*“ — **I. Geiza** királyt *Magnus*-nak, *Salamont* pedig *Samsomnak* nevezi; az első a' diplomákban is *Magnus*-nak nevezetik. Kár, hogy az 1184hez jegyezve volt adattól megfoszta bennünket egy későbbi kéz, melly amarra „*De natura infantium*“; ez után pedig azt írta: hány darab csontja, hány ere van az embernek? 'S az ezt mutató végső lapon homályosabbanis tűnnek elé a' betűk, az egész írás halavány.

Ezt a' nemzetünk történetei legrégebbi maradványát annyira becsülé *Pray György*, hogy a' történetek idejét jobbadán utána határozá meg; adatait is nem kis mértékben használta, a' mint észrevehetni a' munkáiban felhozott efféle idézéseiből: „*Missale seculi XIII. — Chronicon MS. — Chronicon breve* — melly nevezetek alatt mindenkor a' code-xünkben lévő krónikát érti. De mind a' mellett is, hogy eddig ez a' legrégebbi krónikánk; azért még sem mondhatjuk eredetinek, hanem csak másolatnak, úgymint a' melly valami régebbi kéziratból, 's nem egy időben vetetett fel codexünkbe; mert csak a' 997kén kezdett, és 1145kig folytatott jegyzetek az első kézé; innen fogva 1203ig ²⁾ már egy más későbbi kéz vonásai észrevehetők, mint ezt nem csak az írás módjának különsége, hanem azon körülállás is igazolja, hogy a' későbbi író az 1145k évnél mindjárt a' következő lapon, egyszerre az 1156ra ugrik, 's így 11. esztendőt számban sem vett; melly hézag adatok hiányából nem történhetett; mert a' folyton folyó esztendőknél sem talátnak mindenütt jegyzetek, jelesen 1001től. 1018ig. — 1019től. 1023ig. 1060től. 1068ig. 1084től. 1096ig. 1118től. 1126ig. 1128től. 1142ig. — 'S ezen oknál fogva krónikánk kora bizonytalan, azt sem határozhatni meg, hogy hol 's melly tájon készült? mikor 's ki által másoltatt le? mert noha igen rövid, mindazáltal az író több kolostornak említi hol egyházi napját ³⁾ (*Dedicatio*) hol pedig viszontagságait ⁴⁾, a' nélkül azonban, hogy

¹⁾ Utána 1204. 1205. 1206. 1208. 1208. 1209. et 1300. minden jegyzetek nélkül állanak.

²⁾ L. a' felebbi jegyzéket. — ³⁾ Mint 1019re „*dedicatur ecclesia S. Adriani Martiris*“ melly alatt a' szalavári apátság templomát érti. és 1038ra „*Dedicatum est monasterium S. Benedicti*“ tudnillik a' pécsváradi 1143-ra „*Regnante gloriosissimo Rege Geiza dedicatum est monasterium in eiploe (Széplak Abaujvármegyében) in honore S. Marie a venerabili episcopo martyrio.*“ — A' monasterium itten is csak szentegyházat jelent, mint nemcsak *Du Cange* Glossariuma tanítja, hanem azon zsinatnak írományaiból is, melly Sz. László dicsőítése (canonisatio) alkalmával N. Váradon 1192 tartatott, 's mellyeket *Batthyáni LL. EE. Tom. II. p. 284—285.* kiadott, kiviláglik, a' mit már maga *Batthyáni* is észre vett. — ⁴⁾ Különösen 1203ra: „*Monasterium S. Johannis comburitur iuxta bolduam situm.*“ Minekutánna krónikánk nemcsak ezen boldvai kolostornak, hanem

egy kolostor, vagy egyes hely történeteinek feljegyzésével foglalatostkodnék, valamint a' régi krónikák írói cselekedni szoktak.

A' későbbi kéz ott folytathatta krónikánkat, a' hol kalendáriomunk használtatott; mert itt ott némely kisebb fontosságú történetek felhozásában megegyez a' kalendáriommal, mint a' 1199d. és 1200d. évi: *Buda sacerdos obiit*, és *Daniel presbyter ordinatur* jegyzetekben, mellyeket a' kalendáriomba is beszúrt egy későbbi, de talán azon egy kéz, folytatta a' krónikát: mivel *Buda* és *Daniel* nevek kiírásában nagy hasonlatosság mutatkozik, a' vonások igen azok lehetnek, mellyeket a' krónika folytatásában látunk, csakhogy ezek a' kalendáriomban halaványabb tintával irattak be.

Negyed szak. A' két husvétmutató tábla. Az elébb álló 1151-től egész 1300-ig terjed. Feltűnő benne, hogy 1151nél kezdve 1182-ig csak a' *septuagesima* és *husvét innep betűi* jegyeztettek fel: de már innen túl, azaz 1182diktől egész 1281ig nem csak a' *septuagesima* és *husvét innep betűi*, hanem ezeknek veres festékkel beírott *napjai* is folyton folyva következnek; 1282-től kezdve mindazáltal egészen 1297ig ismét csak a' *septuagesima* fordul elé; az 1298. 1299. és 1300k. évekhez efféle jegyzékek nem tétettek.

A' hátrább kötött *husvétmutató tábla* ugyan csak az 1171k. éven kezdődik; de megemlítendő, hogy azon szentek nevei is eleitől fogva egész 1238ig bele soroztattak, kik innepére a' *septuagesima* és *husvét* esett; ezekre nézve tehát az utóbbi *husvétmutató* teljesebb az elsőnél¹⁾. De a' *septuagesima*'s *husvét* napja bele írásából még azok nézete is helyesnek látszik, kik e' második *husvétmutatót* hamarabb használtottnak vélik. Mellesleg érintjük: hogy a' régi misekönyvek elébe nem csak *kalendáriom*, hanem *husvétmutató* is köttetett; de mivel egy misekönyv előtt csak egy *husvétmutató tábla* állhatott; ez több nyomos kérdésre ad okot, mellyekről majd alább. Továbbá, a' két *husvétmutató* tábla oldalaira a' későbbi kéz által tett jegyzetek csak erre a' gondolatra hozhatják a' vizsgálot, hogy azok, mivel a' *husvétmutató* táblákon az esztendők folyton folyva következnek, a' nevezetesebb esetek beírására is használtattak; ennél fogva történt, hogy két különös későbbi kéz az 1192dik évnél mind a' két *husvétmutató* táblába, emlékezet okáért, *Sz. László* királyunk dicsőítése (canonisatio) évét is feljegyezte. Tudván tehát ezen jegyzet okát is, nem következik, misekönyvünknek dicső *László* királyunk szentek közé vétele előtt iratása; 's a' misekönyv hasonlóan ezután is készülhetett.

Az is megemlítendő, hogy a' szökőév (annus bissextilis) mind a' két *husvétmutató táblán* *B.* betűvel gondosan feljegyeztetett; ott áll ez az 1192k. évnél is, mint szökőévnél. — Azon *B.* betű tehát a' *husvétmutatón*, mellynek elébe a' későbbi kéz *Elevacio S. Ladislai*-t tette, nem *Beatus*, hanem *Bissextilis* jelentésű: következőleg a' két együtt álló *B.* és *S.* betűket arra nem magyarázhatjuk, mintha az író az utóbbi (*S.*) *Sancti* szóval az előbbi (*B.*) *Beatus* hibás nevezetet akarta volna megigazítani; mert a' *B.* betű nem is a' későbbi kéz' vonása: 's így a' jegyzékiró maga magát megsem igazíthatta.

többeknek is, úgy mint a' pécsváradi, széplaki, szalavári apátságok történeteit is említi; azért a' boldvai kolostor elégséinek jegyzetéből nem következik, hogy krónikánk eredetét Boldva vizénél keressük: vagy hogy az egész codexet *Batthyánival*, *boldvai Sacramentariumnak* nevezzük; mert ha krónikánknak efféle jegyzetei után indulnánk, akkor codexünket hasonlólag széplakinak, pécsváradinak, és szalavárinak is mondhatnók.

¹⁾ Koller, gyakran említett könyvében csak az első adta ki, a' másodikból pedig csak némely kivonatokat közlött.

Ugyan ezen az elebb kötött husvétmutató tábla végén Krisztus születését illető 's a' többtől különböző betűkkel és későbbi kézzel írott imádságok, és a' szentírásból vett leczkék töredékei állanak. Következő lapon van: *Ratio sphaerae pythagore philosophi, quam Apulejus philosophus descripsit.* 'S ez után későbbi kéztől azon imádságokat leljük, mellyekkel a' zarándokok megáldattak, táskájok és botjok megszenteltetett. Majd szóról szóra jönnek ezek elé más egyházi régi könyvekben is.

A' tulsó levélen pedig ezek olvashatók: *Versus angelici de embolismis concurrentibus ad quartam decimam lunam paschatis determinandam*, e' jegyzettel: *Hos terminos dedit angelus Domini Sancto Bachomio ad decimam quartam lunam inveniendam.* Befejezi ezt az embolismusok mivoltát tárgyazó rövid értekezés. Az ezután kötött *husvétmutató tábla* utolsó lapjának tulsóján a' sz. mise rövid magyarázata végezetével következő tárgyú, halaványabb tintával 's későbbi kézzel írott kérdések és feleletek fordulnak elé: *Quid annus? Auriga mundi? Quis ducit eam? Nox et dies, calor et frigus, auriga eius sol et luna. Quot habet palatia? Duodecim. Quod praetores? aries, taurus etc. Quis te ducet in altum? Curiositas* 'stb. Effélék után jó a' felebb említett krónika folytatása.

Ötöd szak. *Praeparatio ad missam.* Codexünk e' szakasza előtt ezeket olvassuk: *Incipit ordo, quomodo presbyter se ad missam debeat praeparare, quisquis preclare cupies missam celebrare, sic prius orabis, post haec missam celebrabis.* Itten, első helyet e' kezdetű imádság foglal: *Non de meritorum meorum qualitate conscius etc.* A' következő lapon öt zsoltár van, mellyek a' sz. mise előtt most is mondatnak. Jó egy rövid litania, mellyben az egyes szentek nevei nincsenek besorozva. Kiadta ezt már Pray *Diatribé* című munkájában ezen imádsággal: *Rogo te domine* együtt innen. A' litania rövid ugyan, de más mise előkészületi könyörgések: *Praeparatio ad missam* között nem találtuk. Az említett *Rogo te Domine etc.* imádság is ritkábban jó elé más *praeparatiók* szakaszai között. Ezen könyörgés ama nevezetes *missa latina* példányában, mellyet *Illyricus Flaccius* bocsáta bözre, a' *praeparationak* egészen a' végén áll, midőn a' főpap már az innepélyes egyházi ruhába öltözött, ezen felirással: „*Postquam infulatus fuerit, dicat hanc orationem: Rogo te altissime.*“ De e' helyen is némelly változással. Az említett *Rogo te Domine* könyörgésen kívül, *praeparationkban* még több imádság is taláztatik, mellyekre illy nemű több régi *praeparatiókban* nem akadunk. Az említett imádságokra illy czímzettel: *Confessio ante altare* következik egy hosszú *Confiteor* (közgyónás) különféle vétkek elészámlálásával. E' *Confiteor* azonban nem tartozik a' *praeparatiohoz*, miként a' felírás maga már mutatja; hanem a' leíró hibából tevő; mert *Confiteor* a' szent mise kezdetekor az oltárnál mondatik. 'S úgy azon imádságnak sem itt volna, szorosabb tekintetben véve, helye, melly *Confiteor* után illy czímmel jó: *Oratio bona*, kezdeté pedig: *Succurre mihi domine.* Követik ezt az innepélyes misemondó öltözetek felvételére rendelt könyörgések, mellyek előtt ezen felírás áll: *Cum exiit vestes, dicatur haec oratio.* Ezen imádság pedig ugyan az, melly mostanában is az innepélyes misebeli szent öltözetek felvételekor: *Cum exiitur cappa pontificans* mondatik. De a' mi *praeparationkban* nem a' *cappáról*, hanem más mindennapi közönséges öltözetekről van említés, valamint ez csak a' *Flaccius Illyricus* *missa latina* példányában kerül elé. Az után jó: *Ad pectinem.* Aufer Domine a corde meo — et corpore meo omnia superflua atque nociva, et reple me septiformi gratia Spiritus Sancti. Ezen könyörgés sajátja misekönyvünknek, melly az eddig ismert és nyilvánított *praeparatiókban* sem taláztatik;

de fésű használata az isteni szolgálat előtt másutt is divatozott; világosan bizonyítja ezt *Durandus Rationale divinorum officiorum*, Strassburg 1501¹⁾. Ez után áll: *Dum lavat manus*, *Dum tergit manus*. Da Domine virtutem manibus meis ad tergendam omnem maculam²⁾. Most jó: *Dum induitur tunica*: Indue me domine etc. *Dum humerale imponit, dicat*: Obumbra domine caput meum umbraculo sanctae fidei, et pelle a me nubila ignorantiae³⁾. *Dum involvit humerale, ad albam* két imádság. A' második: Omnipotens sempiterna deus, te suppliciter exoro, ut fraude omnium fuscatorum exutus, albaque veste indutus te sequi merear ad regna, ubi vera sunt gaudia⁴⁾. Erre jó: *Ad cingulum*: Praecinge etc. *Dum appendit balteum cingulo*: ezt mondja: Accinge gladium tuum domine super femur potentissime, ut viriliter possim contra inimicos meos dimicare⁵⁾. Ezután jönnek: könyörgés: *ad manipulum, ad stolam* kettő, és pedig ezen felírás alatt: *Dum innectit stolam cingulo*, ezen könyörgés: Disrumpe domine vincula omnium peccatorum meorum. Megvan e' könyörgés *Flaccius Illyricus praeparatiójában* is. Most más könyörgések sora jó illy felírásokkal: *ad crucem, ad chirothecam, ad annulum: dum induit se dalmatica, ad casulam* kettő, *ad cydram*⁶⁾, mellynél az imádság eleje így van: Pone, domine galeam salutis in capite meo ad superandas et expugnandas omnes diabolicas catervas. Ez után *ad baculum*. Ennek kezdete: Da domine baculum iustitiae virgam directionis, virgam regni tui, ut te feriente, quos debeo, feriam, et te parcente, quibus convenit, parcam. Ezen imádságban, fenytéket irgalommal egyesítő főpapot látunk, püspöki pálczával, mint egyházi kormány jelével. 'S hogy eléadott *praeparatiók* főpap által mondott innepélyes miséhez tartozott, az elészámlált püspöki öltözetek és diszjelek bizonyítják; azért jönnek elé az említett könyörgésekben e' szavak is: Deus universitatis conditor, commendo tibi, quos ad regendum mihi commisisti. 'S még pedig annál is inkább, mivel régiebb időkben apátoknak püspöki jeleket viselniük nem vala megengedve, miként ezt codexünkben eléjövő *canon* is bizonyítja, 's csak némelly királyi kolostorok, mint p. o. a' pannonhalmi, pécsváradi, Garan szentbenedeki nyertek arra különösen engedelmet. Ki tehát e' *praeparatiót* 's vele a' misekönyvet valamelly kolostornak tulajdonítaná, megmutatni azt kellene néki, hogy azon kolostornak az ilyen püspöki diszjelek viselésére engedelve volt.

¹⁾ Ezen szertartás miatt ajándékoztattak fésűk is a' sz. egyházak számára. L. *Du Cange Glossarium*; és a' *Camaliaci chroniconban Stephanottnál* Tom. III. Tabulae eburnae ad ornamentum altaris, pectines item eburnei quatuor. — ²⁾ Ezen imádság azon *Praeparatio*, mellyet *Bona, Chizius* kardinal kéziratából adott ki, csak e' különbséggel: *ad mappam*. — ³⁾ Ez is látható a' *Bona* által közrebocsátott *Praeparatióban*. — ⁴⁾ Ez csak az említett *Flaccius Illyricus* missa latinájában kerürelé. — ⁵⁾ *Balteum* szót némellyek egy értelemben veszik *cingulum* és *zona* szavakkal. Így *Macri*. De a' mi *praeparatiók* ezen értelmet el nem fogadja; mert itten *balteum* a' *cingulustól* világosan megkülönböztetik. *Balteum* értelme azonban *Du Cangenál* többféle: Ornamentum, mondja, dependens a cingulo, vel cingulus militaris legionis summam I. VI. DC. ex quo numero ipsi sint, unde non tantum quo cingitur, sed etiam quo arma dependent *baltens* dicitur. *Du Cange* ezen magyarázatán kívül, *balteum* jelenthetett püspöki olyan diszletet is, melly a' *Cingulusról* innepélyes mise alkalmával régiebb időkben függött. *Balteus* eléjő in missa pontificali Cameracensi, ordo, quando pontifex induitur ad missam, hanem a' mi *Praeparatiók*ban lévő értelemtől különbözöen. Az itten álló: *Accinge gladium tuum* imádság helyett van ott: *Rogo te altissime Sabaoth pater sancte, ut lumbos meos balteo amoris digneris ambire etc.* melly: *Rogo* te szóval kezdődő imádság, ha megvan is hasonlóan a' mi *Praeparatiók*ban, csakugyan más helyen van, miként felebb említők. A' *balthesuról* emlékezik *Anonymus* is in *vita Paschalis* II. Ponf. rom., *Deinde in patriarchale ascendentes-palatium, ad duas curules devenit. Hic baltheo succingitur cum septem exinde pendentibus clavibus etc.* — ⁶⁾ *Cydra* vagy *Cydaris*, püspöki süveg legrégiebb nevezete, miként *Fabricius*, deák szótárában bizonyítja. *Guilelmus* is, *Rationale officiorum* munkájában ezt jegyzi meg: *Mitra*, pro *Cydari*. Egy értelemben vétethetik hát itt is *Cydra*, *Mitra* és *Infula* szavakkal. E' felírást *ad Cydram* más *Praeparatiók*ban nem találtuk.

Átaljában pedig mind e' *praeparatio* mind a' misekönyv érdekes részeinek nevezetessége és fontossága tekintetéből bátran állíthatjuk, hogy még a' leghiresebb liturgia írók is, mint *Bona* kardinál, *Mabillon*, *Menardus*, *Pamelius*, *Martene*, *Gerbert* apát 's a' mostani *Binterim*, ha codexünket ismerik, különös figyelemre méltatták volna.

Hatod szak. Ordo missae et canon missae. A' *praeparatio* után *ordo missae* ¹⁾ (miserend) következik. Ezen osztály több érdekes részt foglal magában, mellyek a' régibb misekönyvekkel 's az újabb szertartásokkal összehasonlítás, és nyomosabb megvizsgálást kívánnak. Ide soroztatott összefüggés nélkül, Krisztus urunk kínszevedését, halálát és feltámadását jelentő nem mester kézzel írott öt rajz, mellyek más misekönyvekben nem ezen szakaszban, hanem a' *canon* előtt állanak. A' rajzokra pedig más *lectionáriumokból*, és *antiphonákból* kiszegdelt íróhártvány fordítottak, mellyeken különféle, nem a' rajzokat magyarázó célirányos íráások láthatók. Jelesen az első rajzon felül a' kettészelt hártvány, melly a' könyvnek 40dik levele, két sorba ezek olvastatnak: A principio per quatuor hebdomadas usque septembris etc. Tulsó oldalára pedig, mellyen Krisztus urunk széken ülve karjait kiterjeszti és sebeire mutogat, a' mellette álló angyal pedig keresztét kínszenvedéseinek többi jeleivel együtt tartja, szerencsés születésért mondandó könyörgés iratott. Utána meg amaz ismeretes nagyszombat napi ének: *Exultat iam angelica turba coelorum etc.* az akkori hangjegyekkel következik. Ezek, mint, sem a' rajzokhoz, sem pedig misekönyvünk említett osztályához nem tartozók, észrevételinket támogatják, azaz: codexünkben régi cantionálék és *lectionáriumok* cikkei maradtak.

A' *miserendet* (*ordo missae*) egy közönséges *praefatio* követi, mert az egyes innepeken mondandó *praefatiók* nem ide iktattak, mint más misekönyvekben találjuk; hanem vegyest állanak az egyes innepek könyörgései között. A' *praefatio* után sz. Jakab leveléből, és sz. Maté evangeliumából vett két szent leczke helyeztetett. Ez sem tárgya misekönyvünk jelen osztályának: hanem régi *lectionáriumból* tartatott meg; de a' tulsó részére írott *Canon Missae* már későbbi kéz' maradványa.

A' *Canon Missae* előtt veres betűkkel ezek vannak írva: Clemens Alexandrinus quondam magister composuit primus canonem istum. Erre hivatkozik *Schier Xystus* ²⁾ azon töredékében, mellyet kéziratiból *Rosnak Márton* szerzetes társa: *Dissertatio de Regiae Budensis*

¹⁾ Codexünknek *Ordo* és *Canon Missae* osztályából némely kivonatokat már *Pray* kiadott *Dissertatio de Sacra Dextera Divi Stephani* című könyvének a' 44—47. lapjain.

²⁾ *Schier Xystus* sz. Ágoston rendének igen nevezetes tagja, és több munka fíradhatatlan szerzője *Bruckban* Lajta vize mellett 1727. Julius 19. született. Oskoláit Pozsonban végezte; minekokaért, hogy forró köszönetének állandó jele maradna, az itt virágozott hajdani academia történeteit „*Memoria Academiae Istropolitana seu Posoniensis*. Vien. 1774. in 4.º” című munkájában örök emlékezetben hagyta. Bécsben 1745. April 25. lépett a' szerzetbe. Szerzetes társai a' bécsi könyvtár gondviselőjévé tették, melly hivatalában számos könyvet készített. Meg említenők: *De duobus sermonibus Augustini primum Zagradiensis dein Lucerini episcopi*. Vien. 1765. in 4. *Dissertatio de Regiae Budensis Bibliothecae Mathiae Corvini ortu, lapsu, interitu et reliquiis*. Vien. 1766. in 4. *Georgius Lodomerii A. Episcopi Strigon. successor*. Vien. 1768. in 4. *De Maria Porphyrogenita sponsa, Anna et Maria coniugibus Reginae Belae III. Hung. Regis*. Vien. 1770. in 4. *Buda sacra sub priscis Hung. Regibus*. Vien. 1774. in 4. *Memoria antiquae Provinciae Hung. Augustinianae*. Vien. 1776. in 4. *Reginae Hungariae primae stirpis*. Vien. 1776. in 4. E' két utolsó, holta után látott napfényt, mert már 1772. Martius 15. életének 42k. esztendejében megholt. Béke e' fíradhatatlan külföldi szerzetesnek, ki hazánk 's egyházi történeteink felvilágosításában illy buzgón fáradozott.

Bibliothecae Mathiae Corvini ortu, lapsu, interitu et reliquiis edit. alter. cum Mantissa Vien. 1799. in 8. cím alatt kiadott. Hogy *Schier* mind misekönyvünket, mint pedig codexünket jól ismerte és megvizsgálta, érintett könyvének töredékében a' 89dik lapon az 5dik szám alatt maga említi. Igy hangzanak sorai: Beatus Rhenanus Rer. Germ. Lib. III. p. 108. (ed. Basil. 1581. fol.) ait: Sic Ungaricus sermo nostra aetate primum scribi coepit. Id fortassis de raritate intelligi potest; vidi enim in codice membranaceo Capituli Poson. sub an. M. CC. scripto sermonem Hungaricum scriptum in funeribus dicendum. Nagy igazságot védelmezett itt *Schier*, mert a' felhozott magyar beszéd alatt a' *Latiatic feleym* temetési beszédet érti. Ezeket sem halgathattuk el; mert *Pray György Diatribe* nevű munkájából azt lehetne sajdítani, mintha tudós *Schierrel*¹⁾ misekönyvünknek csak némelly kivonatai közöltettek volna, pedig kérdés: ő ismerte-e hamarabb misekönyvünket, vagy *Schier*? A' sz. mise végével hálaadások, zsoltárok és könyörgések találtatnak; közben vetve pedig sz. áldozat előtti és utáni imádságok *con-fiteorral*, 's boldog halálért mondandó könyörgéssel. Mind ezek szorosabb értelemben me-gint nem ide tartoznak; de még kevesebb összefüggésben áll az ezeket *consecratio coeme-terii* felírás alatt követő *cxinterem megszentelésére* rendelt töredék imádság, melly egy egész levélre terjed, de betűi az előbbieneknél sokkal nagyobbak 's halaványabb színűek. Ezen töredék is csak annak tanuja, hogy codexünknek némelly lapjai nem jutottak a' ma-gok helyére. Lehetetlen volt tudniük az ilyen rendetlenségnek meg nem történni, mi-nekutána codexünk több darabból, és későbbi jegyzetekből toldatott össze.

Hatod szak. Proprium missarum de tempore. Egyházi időbeli misek a' követ-kező lapon kezdődnek 's régiség bélyegét viselik magokon; mert kezdetük nem ad-vent első vasárnapjára, hanem karácson bójtjére avagy vigyázatára esik. Ezen időve-tés csálhatatlan jele annak, miként a' legrégibb hajdankor az egyházi esztendő nem adventen, hanem nagykarácsonyon kezdette²⁾. Ezt hitelesíti *Mabillonius de Liturgia Gallicana, Paris 1729.* a' 337d. lapon, és *Gerbert* schwarzwaldi sz. Balás kolostorának apátja: *Vetus Liturgia Alemannica 1776. II. köt.* a' 835-d l. De misekönyvünk osztályá-nak jelen foglalatja azon tekintetből is nevezetes, mert sokkal rövidebb és kevesebb lapra terjed, mint sem a' mostani misekönyvekben találjuk; mert az *epistolák* és *evangé-liumok* nincsenek meg benne; ezekre a' hajdani szokás különös *lectionáriumokat* és *evan-geliáriumokat* fordított, minekokaért a' régi egyházikönyvek lajstromában az efféle *lec-tionáriumok* és *evangeliumáriumok* is felhozatnak³⁾. 'S e' sajátsága ősz régiségére mutat.

A' benne foglalt szent misebeli könyörgések pedig csaknem azok, mellyeket újabb időkben is mond az anyaszentegyház; némelly innepi szertartások azonban különböz-nek a' mostaniaktól. Mi csak e' következőket idézzük:

a) *Hamvazó szerdára* megemlítendő az *ordo in capite ieiunii*⁴⁾, melly ezeket rendeli: *Feria quarta*⁵⁾ in capite ieiunii ante missam discalceent se fratres ad processionem, et in-

¹⁾ *Pray* Diatribe p. 218. a' felebb említett litániákat közölvén: „*Idem hic prorsus codex est, úgy mond, ex quo piae memoriae Nysto Schier rariores aliquot Missae communicatae sunt.*“

²⁾ *Schwartner Márton* szerint Introductio in Rem Diplom. praecipue Hungar. edit. secund. Bud. 1802. §. 200. p. 311—313. eldóeink szinte nagy karácsonyon kezdték az újesztendőt.

³⁾ *L. Szeorényi* Amoenit. Hist. Eccl. Hung. Nr. I. Fasc. II. de veteri Ecclesiar. Hungar. ornam. p. 58—59. Sőt némelly Altaristák csak arra köteleztettek, hogy a' sz. mise alatt a' leczkéket és evangéliumokat olvassák fel. *L. Batthyáni* LL. EE. Tom. III. Statuta Capituli Varadinensis 1370. Rubr. XXXIX. — ⁴⁾ A' *hamvazó szerdának* ezen felírását is: *Caput ieiunii* csak a' legrégibb mi-sekönyvekben és liturgiákban találjuk. — ⁵⁾ *Schwarz Gottfried*: Initia Religionis Christianae

trantes ad ecclesiam, ibique facta oratione, incipiant antiphonam. — A' *discalceent se fratres ad processionem* igékből következtethetné valaki, hogy misekönyvünk sz. Benedek rendét tartó szerzeteseké volt; ha ezen szavakat magokra veszi, 's azokat misekönyvünk egyéb helyeivel össze nem veti. De ezekről alább többet.

b) Nyomos a' *bőjt másodvasárnap*i könyörgésnek eme régi felírása is: *Dominica vacat*, mellynek homályát a' felebb említett *Rationale divinorum officiorum* könyvből széleszthetni el, hol a' VIk. könyvnek egyik czikkelyében a' *Dominica secunda quadragesimae* ekként fejtetik meg: *Haec secunda dominica intitulatur dominica vacat propterea, quod caret proprio officio.* Ez ismét misekönyvünk ősz régiségének egyik fontosabb jele.

c) A' *bőjt 4dik vasárnap*ra következő szerda pedig ilyen jelentéssel fordul elé: *Leguntur duae lectiones ad missam, et dicitur: Flectamus genua propter scrutinium.* Hasonló *scrutinium* találtatik a' *nagyhéli* szerdára rendelt szertartásban is, melly *scrutinium* a' keresztelendőket illette, 's megvizsgálásukra szabott rendtartás volt; mert *nagybőjtön* által több ízben ugyan, de nevezetesen *bőjt 4k. vasárnap*ra következett szerda rendeltetett a' *ca-thechuménusok* oktatására, a' mikor szoros vizsgálat alá vette őket az anyaszentegyház. Hogy ez valóban így volt, kitetszik *Durandusból*. Melly a' régibbidőkben gyakoroltatott hajdani szertartás a' figyelmes vizsgálót misekönyvünknek régi korára emlékezteti.

d) A' *virág vasárnap*i isteni szolgálat: *Ordo in ramis palmarum* cím alatt jó elé, mellyet csak a' régibb misekönyvekben és sacramentáriumokban találunk; az újabbakban *Dominica palmarum* felírás olvastatik. A' szertartás pedig e' renden ment véghez: a' keresztjárás ¹⁾ (*Processio*) előtt a' nép szentelt vízzel áldatott meg: *prins aspergat aqua benedicta, ut mos est in omnibus diebus dominicis*, mellyre könyörgés következett; utánna olvassuk: *Et ita exeuntes de choro, pergant ordinatim ad locum destinatum.* — Az: *exeuntes de choro* szavakat kizárólag nem vehetjük egyedül csak szerzetesekre, névszerint pedig sz. Benedekesekre; mert misekönyvünkben található *barkák* (*Palmarum*) megszentelése igen különbözik azon szertartásnak rendétől, melly a' sz. Benedekeseknél, és más szerzetes gyülekezetekben divatozott; ezeknek régi szokását föntartotta *Martene Edmund* ²⁾. *De antiquis monachorum usibus Libri V.* című munkájában a' 357k. 's következő lapokon, a' hol *Abbas* és *Prior* említetnek, kikről azonban misekönyv. ezen osztálya mélyen halgat.

A' *barkák* megszentelésére kijelelt helyre énekszóval és könyörgések között ment a' keresztjárás, 's oda jutván: *circumstante clero et populo* szenteltettek meg a' *barkák*. Már ha misekönyvünk szerzetesek számára készült volna, azok itt *fratres* nem pedig *clerus* név alatt jelennének meg; mint *Martene* munkájában találjuk. A' *barkák* megszentelése több könyörgés, és *Móses* IIk. könyvéből vett leczkék olvasása kö-

inter Hungaros Ecclesiae orientali adserta című értekezésében a' 70dik lapon írja: *Jejunium quadragesimale Hungari moribus Graecorum statim post dominicam Quinquagesimae die lunae auspiciantur, die martis, sequentibusque diebus ad ferias usque paschatis continuandum. Latini contra, feria demum quarta post dominicam Quinquagesimae, i. e. die mercurii inchoant, quem ideo caput Quadragesimae vocarunt. De ezen állítását mintha eleink a' görög szertartás szerint a' 40 napi bőjtöt már hetfőn kezdték volna, megczáfolja misekönyvünk; mert idézett helyen a' nagybőjt eleje világosan nem hétfőre hanem szerdára tüzetik ki.*

¹⁾ Sz. Margit életirója, és Telegdy Miklós a' *processiót* keresztjárásra magyarázza.

²⁾ A' benedekesek sz. *Maurusról* nevezett társulatának tagja, született 1645. † 1739b. Jun. 20d. bő tudománya, és az egyházi régiségek felvilágosításában szerzett érdemei dicsőíték emlékét: *Tous ces ouvrages sont des trésors d'érudition.* L. Dictionnaire Historique à Liège 1797. Tom. VI.

zött ment véghez; ezek után misekönyvünkben ilyen utasítást olvasunk: *Hac finita, incipiat versum pontifex*. Ha ezen utasítás csakugyan szerzetes rendnek szólana, e' helyen apátot, nem pedig főpapot nevezne meg. A' versek éneklése után továbbá rendeli misekönyvünk: *Tum legatur evangelium: Cum appropinguasset etc.* Az evangéliom felolvasására pedig: *Illo perlecto, fiat sermo ad populum de evangelio* (vajha, ezen alkalommal tartatni szokott beszédpéldányt is leírta volna misekönyvünknek szorgalmatos írója) *fnito sermone, canatur antiphona: Ante sex dies paschae*. Ezekre könyörgések jönnek, utánok pedig egy figyelemre méltó *Praefatio* következik, melly a' *barkák* jelenkori megáldásánál mondatni szokott *Praefatiótól* igen különböző, 's ugyan az, mellyet sz. Ambrus milanói püspök liturgiájából közlött *Gerbert Márton: Monumenta veteris liturgiae alemannicae P. I. p. 64—65.* — Megszenteltetvén a' *barkák*, a' kereszttjárók: *clerus et populus* vissza indultak; ez a' hely pedig város volt; mert misekönyvünkben nyilván: *intrans civitatem* ígéket olvassuk.

e) A' nagycsötörtöki isteni szolgálat előtt, ezeket említi misekönyvünk: *In coena domini hora tertia sonet campana ad missam, et ad ceteras horas, et dimittentur usque ad missam magni Sabbati, quas tunc sonabunt ad eundem cantum, scilicet: Gloria in excelsis Deo*. Ezek után az azonnapi szertartást adja elé; de az *olaj megszentelését* csak egy szóval sem érinti. Mivel pedig olly régiebb misekönyvek, mellyek azon időkben kizárólag a' székesegyházakban használtattak, az *olaj megszenteltetése* rendét is magokban foglalják, mint *Martene: de antiquis ecclesiae ritibus* nevű munkájában Tom. II. felhozott misekönyvek kivonatai bizonyítják; erre nézve misekönyvünk, ha valóban valamelly székesegyházhoz kizárólag tartozott, bővebb megfejtést kíván, miért hagyatott ki épen ez a' szertartás rende misekönyvünkben?

f) A' *nagypénteki* szertartás szinte megemlítendő, mert annak igazolására szolgál, hogy misekönyvünk kizárólag nem szerzetesi maradvány. E' renden kezdetett pedig: *Ordo in Parasceve: Hora sexta convenient omnes ecclesiastici ('s nem fratres) in ecclesiam, salutiferam salutare crucem, et praeparent se presbyteri et ceteri, quantum opus sit ad ministrandum ad missam, cum cantoribus et reliquis ministris, vestibus quadragesimalibus induti, scilicet: planetis fuscis, non nudis pedibus, non enim licet presbyterum, aut diaconum, vel acolytum ad altare ministrare nudis pedibus*. De épen jelen rendelése misekönyvünknek: hogy az említett egyházi személyek *mezítláb* ne jelenjenek meg az oltárnál, nyilvánítja azt, miként misekönyvünk, nem kizárólag szerzetes rend használatára készített; mert a' szerzetesek épen *nagypénteken: a prima usque ad vespas* tartották *mezítláb* az isteni szolgálatot, és csak akkor jelenhettek meg valami könnyű lábbeliben, ha *nagypénteken* valamely dermesztő hideg volt, mellyet ki nem állhattak. De még illy eset sem menté meg őket egészen köteleességüktől, mert az ilyen ok alatt nyert kegyelmet más üdvösséges cselekedetek gyakorlásával tartoztak kipótolni, *Martene Edmundnak* tanutétele szerint, kinek idézett munkájában Tom. I. p. 410. ezek a' sorai: *Ad primam nudis omnes pedibus conveniebant ex communi et universali monasteriorum nostrorum consuetudine; quod absolute praescribunt Dunstanus in Concordia, Udalricus Lib. I. Cap. XIII. Consuetudines Germaniae Floriacenses, Divionenses, Dionysianae, Compendienses, et Lyricenses. Vetus ordinarium Corbejense, et S. Petri supra Divan, Liber Usuum Cisterciensium cap. XXI. et Beccensium; sub conditione vero Lafrancus, consuetudo S. Germani a Pratis, atque S. Vincentii Laudunensis; et recens Corbejensis monasterii Rituale, scilicet: nisi pro nimia frigoris asperitate misericordia conce-*

datur; sive, ut loquuntur Laudunenses Consuetudines: nisi sit frigus horridum; neque enim pro quovis frigore calceos retinebant, quo casu officio tantum, inquit Lafrancus, intererunt nudis pedibus; et pro hac gratia, ait Rituale Corbejense: quilibet tenetur dicere septem psalmos, sive in pium aliquem usum permutabitur ex consv. Laudun. et sic remanebant nudi usque ad vespas; tunc enim factis orationibus trinis, lotos aqua calida pedes calceabant, ac vespas cantabant.

Mellesleg említjük: hogy ez napon olvastatott fel, a' mai bevett szokás szerint Krisztus kínszenvedése is (passio) sz. János evangéliumából, melly azonban misekönyvünkben csak töredék, mivel az evangéliumokra, a' mint már érintettük, különös lectionáriumok és evangéliumariumok használtattak. Az evangélium felolvasása után rendeli misekönyvünk: Evangelio finito, vadat presbyter, et dicat orationes, sicut in libro continentur. E' könyv pedig a' mi misekönyvünk. A' presbyter nevet csak azért hoztuk elé, hogy ebből is codexünk birtokosaira figyelmeztessük olvasóinkat; mert Martene szerint nagypénteken a' szerzetes gyülekezetekben mindenkor, az apát tartotta az isteni szolgálatot, mellyre, ugyan ötet hivatala kötelezte. Az érintett nagypénteki könyörgések épen azok, mellyeket jelennen is mond az anyaszentegyház: Oremus dilectissimi etc. Utánok ilyen rendszabás áll: Duo presbyteri stantes incipiant: Popule meus etc. Diaconi vero baiuli Reliquiarum: αγιος ο Θεος. Chorus respondeat: Sanctus Deus. Item presbyteri: Eduxi te etc. Tunc presbyter accipiat casulam de cruce, dicat alta voce: Ecce lignum crucis, Dein prosternant se in terram adorare (tisztelni) crucem, cantantes has orationes: Domine JESU etc. Melly imádságok Gerbert Márton által Monumenta veteris liturgiae alemannicae P. II. p. 86. kiadott könyörgésekkel egészen megegyeznek. Ezek után ilyen rendelés következik: Salutata autem Cruce, tum a sacerdote, quam ab antistite et a ceteris, veniat sacerdos festivis indutus ornamentis, ante sanctum altare et expectet ibi, quousque Corpus Domini ab Archidiacono deferatur. Archidiaconus autem, et cum eo duo clerici, vel tres vadant ad locum¹⁾, ubi pridie Corpus Domini servabatur. Et osculato altari, Corpus Domini et Calicem sine sancto vino et aqua mixta, de manu Archidiaconi accipiat. Minthogy a' nagypénteki szertartás rende antistest és archidiaconust is említ; misekönyvünknek ezen cikkelye valamelly székesegyháznak nyomára vezethetne, ha belőle még több ilyen fény sugar világana ki. — Ezen nagypénteki szertartás pedig (ordo in Parasceve) ugyan az, mellyet Gerbert többször idézett munkájában P. II. p. 202—203 a' bécsi császári könyvtár keziratából azon különbséggel bocsátott közre, hogy abban antistes helyett világosan Dominus Episcopust olvasunk. Lássuk a' uagyszombat napi szertartást:

g) Melly: Ordo in Sancto Sabbato czimben foglaltatik, 's e' renden kerül elé: Sabbati die ornetur ecclesia omnibus ornamentis et utensilibus suis, hora septima conveniat omnis clericus in ecclesia, et ponet se vestimentis solemnibus, diaconi dalmaticis, subdiaconi sericeis albis, paratisque omnibus, expectent iussum Pontificis ('s nem abbatis) in ordines suo in choro.

Az isteni szolgálat pedig az új tűznek (novi ignis) megszentelésén kezdetet, mint most; nem is sokban különbözik a' többi misekönyvekben található szertartásoktól. Itt csak ez megemlítendő: az új tűz' megszentelése után az egész várasban eloltatott a' tűz 's helyette a' megszentelt tüzet osztották el a' lakosok között.

¹⁾ Az ilyen szentségtartó helyek, mellyekben a' szentség rejtetett, tornyos, vagy szobor alkatuak, és mesterségesen faragottak; a' minőket a' kassai székes egyházban, és az eperjesi, bártfai és kisszébeni plébánia templomokban láthatni.

Ez után misekönyvünk a' *husvétí gyertya*' (cereus paschalis) megszenteltetése rendét terjeszti elé, mellyet az ismeretes: *Exultat iam angelica turba coelorum* ének, Praefatio és könyörgések között a' *Diaconus* vitt véghez, ő ragasztá a' gyertyába is az öt tömjén darabot. Szembetűnő, hogy az itt megnevezett: *Exultat iam angelica turba coelorum* ének, 's a' *Praefatio* minden hangjegyek nélkül állanak, noha eléneklésük rendeltetik; 's a' hol senki sem keresné, a' hangjegyet: *Exultat iam angelica turba coelorum* a' rajzok második lapjára íratott: a' *Praefatio* pedig ama levél innesső részére jutott, mellynek tulsó oldalán a' kalendáriom kezdődik; azért is ezen *Praefatio* vége, hely nem léte miatt félbe szakasztva maradt, 's innen az író ama tárgyra megyen által, mellyet már előre bocsátott; mert a' gyertya megszenteltetésére rendelt szertartás után megint ezeket ismétli: *Hoc expleto, per universas domus extinguatur ignis, et incendatur de novo et benedicto igne; deinde sacerdos induatur cappa.*

A' *husvétigyertya*' megáldásával, a' *keresztvíz* megszentelése szertartását hozza föl misekönyvünk. Elnem mellőzhetjük itt ezt a' rendszabályt: *Interim autem, dum lectiones leguntur, presbyteri catechisant infantes.* — Az *infantes* alatt nem kisdedeket, hanem keresztelendőket értett az ősz hajdankor, mint e' következőkből kitetszik: *Post missam, ante, quam accipiant infantes corpus et sanguineum Domini, dicatur super eos oratio.*

A' *nagyszombat* napi szertartásban sem említetik *abbas*, hanem *pontifex*: *Interim pontifex intret in consecrationem fontis (keresztkút) et fiat benedictio.*

h) Különös figyelmünket voná magára e' szakaszban a' *Feltámadás* is, melly misekönyvünk utasítása szerint ezen épülő szertartásban állott: *Ad matutinas, dicatur: Domine labia mea aperies etc. Deus in adiutorium meum intende, postea Invitatorium, tum, Exultemus etc. Ego sum — Beatus vir — decantantes cum crucibus et cereis et turribulis et thymiamatis omnes simul perveniant ad sepulchrum. Diacones autem duo, angelico habitu ibidem sedentes, istum intonant versiculum: Quem quaeritis in sepulchro Christicolae! Illi autem cum turribulo cum thymiamata: JESUM Nazarenum. Et iterum: Venite et videte locum; tollentes posita linteamina, revertantur ad chorum, cantando: Surrexit Dominus de sepulchro. Tunc incipiat presbyter: Te Deum laudamus. Sequitur versus: Surrexit Dominus, vere de sepulchro, — post haec: Deus in adiutorium; et sequuntur matutinales Laudes — finitis Laudibus et Psalmis neque capitulum, neque hymnus dicatur, sed tantum generaliter dicatur: Haec dies. Confitemini Domino. Ad Pascha nostrum, sequitur versus: Surrexit Christus et illuxit populo suo. Tunc evangelium: Et valde mane una sabbatorum etc. Psalmus: Benedictus; post haec oratio: Deus qui hodierna die etc. postea canatur: Benedicamus Domino, dein fiat sermo a sacerdote ad populum; postea detur pax populis. — Ezek következőjében tehát a' *feltámadás* szertartásához tartozott hajdan: a' néphez szent beszéd intéztetése: melly szokás már többé nem divatozik, valamint a' két *Diaconus* akkori tiszte sem.*

i) A' *husvétí* napi szertartás, mellyről e' renden értekezik misekönyvünk: *Hora tertia omnes clerici ('s nem fratres) solemnibus vestimentis sint parati; et imprimis fiat exercismus (benedictio) aquae — post haec presbyter accipiens de ipsa aqua, et spargat super altare ita dicendo: Vidi aquam. finita oratione, incipiat Cantor: Cum Rex gloriae — et sic veniant canentes usque ad Sanctum Margaretham, et ita dicatur antiphona: O quam preciosa est — post haec oratio: Deus, qui paschale nobis remedium contu-*

listi, intercedente Beata Margaretha populum tuum coelesti dono proseguere, ut inde in perpetuum gaudeat, unde nunc temporaliter exultat. — *In redeundo contentur versus*: Salve festā dies; *fnitit versibus, canatur antiphona*: Sedit angelus — *et sic veniant ad ecclesiam orantes ante altare sanctae Crucis, et canatur versus*: Crucifixum Dominum laudemus, — *finito versu, intrantes chorum, dicant*: Nolite metuere, *et alii duo ante altare prosequantur istum versum*: Recordamini, quomodo praedixit — Alleluja — *tunc dicatur haec oratio*: Suscipe preces nostras, et per resurrectionem filii tui Domini nostri JESU Christi a cunctis malis liberemur, intercedente Beata Maria semper Virgine, ac Beato Joanne baptista muro custodiae tuae hoc sanctum ovile circumda, ut omni adversitate depulsa, hoc semper domicilium sit incolunitatis et pacis. — *Missa vero agatur in ordine suo*. Ezek arra tanítanak: miként a' sz. mise előtt, a' népnek szentelt víz megáldásával keresztjárás tartatott ¹⁾ az egyházon kívül sz. *Margithoz*, melly vissza jövet *Szentkereszt* oltáránál állapodott meg, 's innen a' főoltárhoz érvén *Boldogasszony* és *ker. szent János* oltalmáért esedezett; mert misekönyvünk olly szentegyházé volt, melly *Boldogasszony* és *ker. sz. János* pártfogása alatt szenteltetett fel, miről alább. Említendő még misekönyvünkéből, miként *husvét napján* nem csak a' husvétbárány, kenyér, tojások: hanem szalonna, sajt és madár hús is megáldatott. Figyelmet gerjeszt e' részben az is, hogy *husvét* hetében a' keresztkúthoz (ad fontem baptismatis) naponként egyházi járdalat tartatott, és misekönyvünkben nem csak a' *husvét* utáni első hanem a' következő öt *vasárnap* is: *Dominica in albis* neveztetik.

k) Az áldozó csötörtök vígyázatára (vigilia) rendelt *Praefatiókról* ilyen észrevételt olvasunk: *Praefatio quotidiana; pascha enim finitum est: Ascensio nondum est*, melly jegyzék liturgiai tekintetben azért érdekes: mert az érintett sz. misére nem a' hnsvéti, hanem a' mindennapi közönséges *Praefatiót* leljük kijelelve.

l) Abban is különbözik a' mostani rendtartástól misekönyvünk, mert benne *Pünköszt vígyázatára* négy sz. leczkét annyi különös imádsággal találunk, de ezen leczkék és könyörgések számára nézve *Martene Edmund* állítása szerint *De antiqua Ecclesiae Disciplina in Divinis celebrandis officiis. Lugduni 1706. az 540—541k. lapokon*, különbség divatozott. Ez után rendeli misekönyvünk: *Fiat processio ad fontem, ubique expleto baptisterio* ²⁾, *redeant ad chorum cum processione cantando litaniam; sed hoc secundum Canonicos; secundum vero ordinem monachorum, finitit lectionibus, et orationibus dicatur litania*. Mivel az itt említett szertartások közül azokról szól elébb misekönyvünk, mellyek a' káptalanbeli egyházakban divatoztak: a' szerzetes egyházak ezen napi szertartását pedig csak melleleg és utána téve érinti; azért misekönyvünk ezen szakasza nem volt kizárólag szerzeteseké, hanem káptalanbeli egyesületekének is tulajdoníthatjuk.

¹⁾ Midőn a' szentelt víz megáldásával keresztjárás tartatott, szokásban volt, a' hiveknek vagy oltároknál, vagy kápolnáknál megállapodása; ezért az ilyen sz. helyek *statióknak* nevezettek. Így a' *zágrábi* székesegyházban efféle *statiók* helyei voltak: sz. *Mihály*, sz. *László*, sz. *Ersébet* és sz. *Ferencz* oltáraik, I. Cantuale processionum ex veteri Zagrabienis Basilicae divi Stephani Regis consuetudine institutum. Vien. 1751. in 4. — Összehasonlítván ezen régi szokással a' mi misekönyvünkben eléforduló husvét innepnapi szertartás rendét, ki világlik, hogy ez olly szentegyházban használtatott, mellyben sz. *Margit* kápolnája, és sz. *kereszt* oltára léteztek, s' azok *statiók* állomások gyanánt szolgáltak.

²⁾ A' *baptisterium* nem csak a' keresztkútat jelenti, hanem magát a' sz. keresztiséget is. *Joannes de Janua: Baptisterium dicitur tam pro baptisinate, quam pro loco*. Vita S. Eusebii Vercellensis. Dum sacrum in mense Martio celebraretur pascha, in cuius vigilia papa memoratus sacra perageret, et sacratissimum celebraret baptisterium.

m) Valamint *husvétnapján*, azonképen *pünkösztör* is a' víz megszentelése után keresztjárás tartatott, melly alkalomra misekönyvünkben ezen könyörgés találtatik: *Deus, qui sacramento festivitatis hodiernae universam ecclesiam in omni gente et natione sanctificas; intercedente Beato N. in totam mundi latitudinem Spiritus Sancti dona diffunde.* — Nem kerülheté el figyelmünket ezen környülállás, hogy ámbár, *pünköszt* napján is, valamint *husvét* innepén a' népnek szentelt vízzel megáldása közben egyházi járat tartatott; itt azonban sem a' *statiók* ki nem jelentetnek, sem azon szentek, kiknek oltáraihoz, vagy kápolnájukba a' processio vezetett, sem végre ama védszent, kinek közbenjárásáért a' hívek különösen esedeztek meg nem nevezetik.

n) Méltó, nagyobb felvilágosítás okaért azt is megemlítenünk, hogy noha *Kálmán* királynak I. törvénykönyve a' LXXIIk. fejezetben nyilván parancsolja: *Officium de Sancta Trinitate post octavas Pentecostes celebretur*: misekönyvünkbe mindazáltal *pünköszt* nyolczadja után sz. *Háromság* innepére rendelt sz. mise nem foglaltatott: a' mi annak jele, hogy misekönyvünk ama *római szertartás* rendéhez alkalmaztatott¹⁾ mellyről a' felebb érintett *libellus in ordine romano* emlékezik. A' sz. *háromság* miséjét azon misekönyvben sem találjuk, mellyet *Hunyadi Matyás* király XVk. században hártára igen csinosan, aranyozásokkal 's különféle festék ékesgetésekkel íratott, 's melly a' budai könyvtárnak többi maradványival együtt a' bécsi cs. kir. udvar könyvtárába jutott. L. *Michaelis Denisii Codices MS. theologici Bibliothecae Palatinae Vindob. latin. col. 2976. 2977.*

Nyolczadszak. Proprium Missarum de sanctis. Szentek tiszteletére rendelt sz. misék osztálya. Ezen osztály csak abban távozik el a' mostani sz. misék rendétől, mennyiben az egyes szentek tiszteletére besorozott sz. misebeli könyörgések nem sz. *András apostol* innepén, hanem sz. *Sylvester* pápa napján kezdetnek, és sz. *Tamás apostolén* végződnek.

a) *Boldogasszonynak* csak négy innepe említetik, mellyekre a' kirendelt misebeli könyörgések is megvagyának, úgy mint: *Gyertyaszentelő* és *Gyümölcsőltő*; *Nagy Boldogasszony* és *Kisasszony* napjára. December 8dikára eső szűz szent *fogantatása* innepén mondandó könyörgéseket későbbi kéz írta a' misekönyv széleire. *Sarlós Boldogasszony* napjára pedig (Visitatio B. M. V.) *bemutatása* innepére (Praesentatio) *eljegyzése* (Desponsatio) *hét fájdalma* (Septem dolorum) 's más napjaira rendelt könyörgések nem találtak.

Gyertyaszentelő Boldogasszony napi szertartásokból megemlítendő: a' népnek szentelt vízzel megáldása után eme rendszabályt olvassuk: *Schola cantorum exeunte de choro dicat: Postquam impleti sunt dies, etc. — illo expleto, sequuntur cetera usque ad certum locum* — Ez után ismét könyörgés: *Famulorum tuorum, quaesumus, Domine delictis ignosce etc. — qua finita, benedicatur novus ignis*; mert némelly szentegyházakban e' napon a' tűz megszentelése is divatozott L. *Martene* de antiqua ecclesiae disciplina p. 126.

A' tűznek megszentelésével, több könyörgés, antiphona, és praefatio elmondása között a' *gyertyák* szenteltetésének meg 's ilyen szertartással osztattak el: *Interim, dum ista antiphona cantatur: Custos ecclesiae distribuat candelas fratribus: maior vero magister pueris.* — Itt ugyan megint *fratres* említetnek; de azért nem akadozhatni ezen a' kifejezésen semmit is; mert elmellőzvéen most azt, hogy *Martene* Edmundnak sokszor idézett

¹⁾ L. *Rátz András* becses munkáját: *Liturgika, v. a' római keresztény anyaszentegyház szertartásainak magyarázata* Esztergom 1823.

munkájában a' püspöki és érseki egyházak számára írott misekönyvekben a' káptalanbeliek szinte *fratres*-eknek neveztetnek: hazánkban is a' kanonokok azonkép kerülnek elé *fratres* nevezet alatt; jelesen *Martyrius* esztergami érsek, káptalanának tagjait 1156. évről szóló adománylevelében ¹⁾ nyilván *fratres* néven illeti: *Ego Martyrius — in praefata — Strigoniensi ecclesia in honorem beatue — virginis Mariae altare construxi, constructumque consecravi, ad cuius servitium constitui chorum fratrum quotidie convenire debere. Kiket értett légyen itt fratres* alatt, következő szavaiban fejt meg: *Considerans supradictae ecclesiae canonicos usque ad mea tempora coena caruisse — in beneficium coenae — septuaginta villarum decimas — contuli.* Ezek nyilvánítják, hogy *fratres* nevezetből misekönyvünknek szerzetes eredetét nem következtethetjük.

A' megszentelt gyertyák elosztása után keresztjárás tartatott; de már itt misekönyvünk azon helyet, hová a' processio vezetett, meg nem nevezi, hanem csak ezen jegyzékre utasít: *Ad processionem canatur: B. gaude Maria. Y. Gabrielem archangelum, tunc accedant duo presbyteri, et tollant capsam cum Reliquiis, incipiente sacerdote: cf. senex puerum portabat, et tunc redeant inde, sequatur y? quod clerus vatum — quibus finitis ad introitum ecclesiae dicat sacerdos.* Ez után egy könyörgés: *Da, quaesumus Domine etc. — melly után: Intrantes ad Crucem incipiat: Cum inducerent etc. — Benedicite etc. — et ita alta voce cantando cf. accedat in choro. etc. Intrantes ad Crucem, talán itt is a' sz. kereszt oltárát érti, mellyről már a' husvéti szertartás eléterjesztésében szözlöttünk. — Keresztjárás után kezdetett a' sz. mise; melly alatt egész bemutatásig (Offertorium) kézben tartattak a' megszentelt gyertyák: *Pulsatis signis omnibus, missa celebretur, tenentibus omnibus candelas, a sacerdote et levita usque offertorium; et tunc post hostiam offerant: ea candela antea sacerdotis ponatur supra candelabrum, et ibi per totam missam audeat; qua finita custos ecclesiae eam extinguat. — Martene* gyakran idézett könyvében: *Ex Ordinario Lemovicensi, et Petro Amelio, cerei accensi adusque finem missae manibus gestandi sunt. At vero ex ordinario S. Martialis ad offertorium sacerdoti celebranti sunt offerendi. — Ezen utolsó szertartással misekönyvünk is megegyez.**

b) Az apostolok dicsőítése napjain mondott sz. misék is a' maiak.

c) Valamint codexünk kalendáriumában, úgy szinte misekönyvünkben *ker. sz. Jánosnak* három innepét találjuk, úgymint *születése* innepét nyolczadával, *fejevétele*, és *fogantatása* napját. ²⁾ De, hogy misekönyvünkben *ker. sz. Jánosnak* három innepére rendelt sz. misebeli könyörgések vannak, és *születése* napja *nyolczadával* innepeltetett, nem következik misekönyvünknek valamely szerzetes rendhez, nevezetesen pedig szent Benedekéhez tartozottsága; mert ámbár *Martene* tanubizonysága szerint, *ker. sz. János* a' szerzetesek, és különösen a' benedekesek különös tiszteletének tárgya volt, *születése* napját innepélyesen megtartották: mind ezek azonban még sem valósítják azt, hogy misekönyvünk sz. Benedek rendszabályát követőké volt; mert *ker. sz. Jánost* legrégebbi idők óta az egész kereszténység megkülönböztetett tisztelettel illette, miként *Binterim* eme munkájában: *Die vorzüglichsten Denkwürdigkeiten der christkatholischen Kirche V. B. I.*

¹⁾ LL. Eccl. Tom. II. p. 244—245.

²⁾ *Pray*, felebb említett helyén *ker. sz. János fogantatása* napjára rendelt misét a' ritkábbak közé számítja; ez ugyan a' mostani misekönyvekben nem találatik, de a' régiekben megvagyon.

Th. Mainz, 1829. S. 373. Dr. Augusti János bonni professor pedig: *Denkwürdigkeiten aus der christlichen Archaeologie III. B. S. 152* eléadja.

d) Magyar védszenteink tiszteletére rendelt szent misebeli könyörgések. E' rész nagy mértékben érdekes, és valamint a' *kalendárium* saját tartalmából tünteti ki magyar eredetét, úgy szinte *misekönyvünknek* magyar szentegyház részére iratását e' benne foglalt honi védszenteink tiszteletére írott misebeli imádságokból következtethetjük. Ezekről ugyan több sz. misét találunk itt, de csak a' következőket említjük meg:

1.) A' keresztyén hitet nálunk terjesztett sz. *Albert* (S. Adalbertus) püspököt és vértanút. Az innepére rendelt sz. misebeli könyörgések némüleg különböznek a' mostaniaktól. Nevezetes, hogy az *esztergami* fő székesegyházban nem csak April 23kán, de November 6kán is tiszteltetett sz. *Albert* vértanu és püspök emléke, ezen az utóbbi napon tudnillik; *Translatio S. Adalberti*, mint ezt a' *Pray* által nyilvánított kalendáriumok bizonyítják; azonban szent tetemei általtételére rendelt innepének sem kalendáriumunkban sem *misekönyvünkben* nem akadunk nyomára.

2.) Dicső sz. *István* királyunknak és nemzetünk apostolának, több innepnapot szentelt az eldödi magyar anyaszentegyház, jelesen a' kalendárium és a' *misekönyv* utasítása szerint Augustus 15dikét *boldog kimulása* (Transitus S. Stephani) 's azon hó 20dikát sz. *tetemeinek felemelése* (Translatio S. Stephani) emlékére. Ezen utolsó üldönnepét *vigília* (vigyázat) előzémeg, melly most nincs már szokásban. Harmadik innepe sz. *tetemeinek feltalálása* emlékére szenteltetett, de a' melly nem Május 30dikán, mint most, hanem October 11dikén tartatott: mert valamint a' kalendárium: *Inuencio Corporis S. Stephani Regis* napját October 11-kére teszi, úgy szinte a' *misekönyvben* ezen napra: *Inuencio Corporis S. Stephani Regis* felírás alatt *misekönyörgéseket* találunk. Azonban, noha a' kalendárium *szent tetemei feltalálása* napjában egészen megegyez a' *misekönyvvel*: a' kalendárium mindazáltal Május 30kára *Felix papa* és *Kantus* után, de *rubrica* nélkül, még: *Translatio dexteræ S. Stephani Regis* innepét is említi; mellynek *misekönyvünkben* nyoma nincsen¹⁾: mert eleinte sz. *joga* többi *ereklyéivel* együtt sz. *tetemeinek feltalálása* napján tiszteltetett. Ezen eldödi szokás a' közelebbi századokban változást szenvedett.

3.) Sz. *Imre herceget* mind a' kalendárium, mind pedig a' *misekönyv* *Henricusnak* nevezi²⁾. A' kalendárium, két innepéről emlékezik: Sept. 2kán, melly *boldog halála* napja volt, 's azért: *Deposicio* felírás alatt jö elé: 's Nov. 5dikén nagy veres betűkkel: *Henrici Ducis et Confessoris*. De *misekönyvünkben* Sept. 2kára nincsenek *misebeli könyörgések*, hanem csak Nov. 5kére; melly napra különféle 's több imádságok találatnak: egyike a' levél szélére iratott. Közülök e' kezdetüt: *Deus, qui florentem* 'stb. kiadta *Pray* idézett könyve 72—73dik lapjain.

4.) Dicső sz. *László* király napja is különös innep volt a' régiéknél; mert innepe napján két sz. mise mondatott³⁾. Abból, hogy a' *misebeli könyörgésekben* (sanctus) *szent*

¹⁾ *Pray: Dissertatio de sacra Dextera divi Stephani* című munkájában, és *Kolarics Joakhim: in supplemento ad Dissertationem de sacra Dextera divi Stephani* felírású könyvében a' 74d. lapon sz. *Istvan* király jogának Május 30kán tiszteletét ezért támogathatták csak XIV és XVd. századbeli missálékból és breviáriumbokból.

²⁾ L. *Pray* *Dissertationes de Sanctis Salamone Rege, et Emerico Duce Hung. Poson. 1774 in 4. p. 41.*

³⁾ Régi időkben a' fő innepekre két sz. mise mondása rendeltetett, 's ez által különböztettek meg a' közönséges innepektől.

helyett *boldognak* (beatus) neveztetik, semmi oknál fogva sem következtethetni, hogy a' tiszteletére írott misekönyörgések, már dicsőítetése (canonisatio) előtt készültek volna; mert a' *beatus* és *sanctus* nevezetek hasonértelmet jelentettek, minekokaért sz. *István* királyunkat mái napig is a' misekönyörgésekben csak *boldog* nem pedig *szent* névvel tiszteljük; azért ezen kifejezés szerint, meg nem állhat ama vélemény, mintha misekönyvünk, mivel sz. *László* király benne csak *boldog* és nem *szent* nevezettel illetetik, még a' szentek közé vétele előtt szerkeztetett volna; mert a' dicsőítetése előtt folyt perből, melyet *Katonának* idézett könyvében és *Batthyáninál*. L. Eccl. Tom. II. olvashatni, bizonyos, hogy élete szentségéről némellyek kételkedtek; következőleg illy állapotban előre, tiszteletére mondandó imádságokat semmi esetre sem készíthettek. Azért sokkal bizonyosabbnak tartjuk, a' misekönyvben elé forduló könyörgéseknek csak dicsőítetése után, iratását. Közülök az elsőt említjük meg: *Deus, qui B. Ladislaum Regem nostrum et Confessorem tuum, miro miserationis modo, delinquentem ad veniam, et iustum transtulisti ad gloriam; praestu, quantum: ut, quem Rectorem habuimus in terris, eum modo protectorem habeamus in coelis.* Mert *Pray Dissert. de S. Ladislao p. 16.* és *Katona Histor. Crit. Regum Hung. Tom. IV. p. 394 et sqq.* ezen imádságból következette, mintha sz. *László* király *Salamon* életében vétkesen vállalta volna fel a' fejedelemséget; de alaptalan vélekedésüket megczáfolja ez a' második misében található könyörgés: *Deus, qui B. Ladislao Regi et Confessori tuo, post terrenae dignitatis fastigium, aeternitatis lauream contulisti; concede propitius: ut, qui eius merita venerantur in terris, ipsi quoque in gloria consocientur in coelis,* — mivel a': *post terrenae dignitatis fastigium, aeternitatis lauream contulisti* szavak épen ellenkezőt jelentenek. A' *delinquentem ad veniam transtulisti* igéken tehát azon emberi gyarlóságokat kell értenünk, melyektől ez életben még az isten szentei sem egészen menttek.

5.) *Védsszenteink* között tiszteltettek hajdan sz. *András* és *Benedek* vértanuk és zarándokok is. Feltűnő itt, neveiknek egy későbbi kéz által a' kalendáriumba iratása, 's azért misekönyvünkben *Julius* 17kére, a' mikorra emlékezetük esik, nem találunk tiszteletükre rendelt misekönyörgéseket: melly annál nagyobb figyelmet gerjesztő, minél bizonyosabb, hogy sz. *Elek* innepét is későbbi kéz jegyzé azon napra a' kalendáriumba; mindazáltal a' misekönyvben még is megvannak az innepére készített miseimádságok.

6.) Sz. *Gellért* püspök innepe pedig: *Passio*, vagy a' mint egy későbbi kéz felébe írta: *Deposicio S. Gerardi* cím alatt *Sept. 24*dik napjára esik kalendáriomunkban; holott az ő emlékezetét *September 25*kén tartja az anyaszentegyház. A' misekönyörgések ugyan azok, melyek mostani misekönyvekben találtnak.

7.) *Honi védsszenteink* sorában sz. *Márton* is. Mind a' kalendáriom, mind a' misekönyvben két innepét leljük, *Julius* 4kén: *Translacio S. Martini*, és *Nov. 11*kén veres festéssel: *Martini Episcopi*. *November 11*dikére rendelt sz. mise könyörgések, egyet kivéven, különböznek a' mostani római misekönyvben levőktől. Ezen innepnek, misekönyvünk szerint, nyolczadját is tartották a' régiek.

e) A' kalendáriom 's a' misekönyv utasítása szerint; elődeink sz. *Benedek*, sz. *Zsigmond*, sz. *Kristóf*, sz. *Lőrincz*¹⁾ és sz. *Egyed* apát napját is meginnepelték. De külö-

¹⁾ Hogy régi elődeink sz. *Lőrincz* már XII. században nem csak *vigiliával*, hanem üdő innepel is tisztelték, misekönyvünkben, az értekezés írója, ki a' Sümegen talált emlékeztető kereszt régiségét az 1822dik évi *Egyházi Értekezések és Tudósítások III. kötetében* az 136dik lapon fej-

nős említést érdemel *sz. Benedek* két innepnapja: *Conversio* és *Translatio S. Benedicti cum Octava*; az *Martius* 21kén, ez pedig *Julius* 11kén. E' két innepéből mindazáltal azon következtést, mintha misekönyvünk kizárólag benedekesek számára íratott volna, ki nem hozhatjuk; mert a' *Translatio*, vagy *Revelacio S. Benedicti* innepet még némely székesegyházakban is megtartották; ezek közül a' *Pray* által kiadott kalendárium szerint, az esztergami és a' *brixiai*, valamint ezen utolsó székesegyháznak kalendáriumából kiteszik, melly egy régi misekönyv másolatából jutott gyűjteményünkbe. Azonban, ha misekönyvünk csak ugyan benedekesek használatára készült volna, ezen esetre *sz. Benedek, patriarcha*, vagy pedig *legislator noster* mellékneve fordulna elé benne, mellyel szerzetes fiai mint alapítójukat tisztelni szokták. Továbbá azon szentekről is emlékeznek misekönyvünk, kiket a' benedekesek különösen tiszteltek, vagy a' kik ezen szerzetből irattak a' szentek lajstromába, mint *sz. Maurus* 'stb. Ezeket tehát tekintethe vévén, misekönyvünk nem lehetett kizárólag *sz. Benedek* rendén lévőké.

f) Jelen cikkelyben azon szentek tiszteletére is lelünk misebéli könyörgéseket, jelesen: *Osvaldus, Magnus, Lambertus, Rudbertus, Leodegarus, Gerego, Gallus, Briticus, Waldburga, Ottmarus, Willibaldus, Prefectus*, kiket mostani misekönyvekben nem találtunk; de a' régibb német országi, francia és belgai szentegyházakéban megvagyának.

g) Ellenben olly szentek miséji is elékerülnek, kikről a' régibb misekönyvek sem emlékeznek, mint: *De sancto sepulchro, Heliae prophetae, Abrahami, Isaaci, Jacobi, Lazari, Luitruvis* és *Willehardi*.

h) Találunk benne későbbi kézzel beírott *sz. miséket* is, nevezetesen: *Albani, Wolfgangi, Christinae* ¹⁾ *Josephi Aegyptiaci*. A' kalendáriumban pedig nem *Josephi Aegyptiaci* hanem *Josephi in Bethlehem feljegyzés* találtatik. Ez tehát fennebbi észrevételünk újabb bizonyossága, t. i. a' kalendárium elejétől fogva nem volt a' misekönyvvel együtt. 'S annál inkább nem

i) Mivel ámbár *sz. Dombos, sz. Ferencz, sz. Erzsébet* nevét későbbi kéz feljegyzette a' kalendáriumba, de *sz. Ferenczét* kivévén, sem ezen szentek, sem pedig *sz. Norbert, sz. Bernard* innepeire misekönyörgések még későbbi kézzel sem soroztattak be.

Kilenczed szak. Commune Sanctorum et Missae votivae. A' szentek közönséges miséi és a' fogadási misék. A' fogadási misék száma sokkal nagyobb, mint sem mostani misekönyvekben. Megemlítendő itt: a) *Missa de sacramentis dominicis*. Ezeket még a' régibb misekönyvekben is gyéren találjuk; minekokaért *Pray* figyelmét sem kerülék el. b) A' hét köznapjaira (de Ferialibus) cím alatti *sz. misék*, mellyeket *Alcuinus* vagy *Albinus* szerzett ²⁾. c) *Az élőkért 's a' holtakért (missa communis, missa generalis, missa pro vivis et defunctis, missa pro salute vivorum, et requie defunctorum)* nem egy, hanem hét jó elő misekönyvünkben. Egyike *sz. Ágostonnak* tulajdonítatik; más ketteje pedig azért figyelmet gerjesztő, mert a' benne elé forduló könyörgésekben *ker. sz. Jánosnak* megfejtést kívánó társulatja (congregatio et familia S. Johannis baptistae) említetik ³⁾ 's e' könyör-

tegeté, bebizonyíthatta volna; de nem ismervén misekönyvünket, csak a' XVII. századi esztergami missáléra hivatkozik. — ¹⁾ Ámbár *sz. miséje* eredetileg is be írva. — ²⁾ L. codexünkben a' *Libellus in ordine romano* 61k. cikknek szavait. — ³⁾ Ámbár ezekből az idetartozó kifejezések fennebb a' XVd. és XLVd. lapon már olvashatók, itt azonban, mind a' két misekönyörgés egészen terjesztetik elé, mivel a' főkérdés körülöttök forog. A' szerkesztő. Első ez: *Pietate tua, quaesumus Domine, nostrorum solve vincula omnium peccatorum, et intercedente B. V. Maria cum*

gések különféle véleményre 's kérdésre adtak okot. *Mabillon* is a' fennebb idézett *Illyrici Flacii missa latina*-ját a' *Hornbachii sz. Péterről* nevezett monostorénak lenni vélte, mivel azon miseben: *suscipe S. Trinitas hanc oblationem, quam pro seniore nostro, et cuncta congregatione S. Petri offero* igéket olvasta. Kit azonban *Honoratus S. Maria* igazított utba: *Animadversiones in Regulas et Usum Critices* című munkájának IIIk. részében a' 98k. lapon megjegyvezvén: hogy *Familia* a' congregatio nevezet alatt nem mindig szerzetes társulat, hanem az isteni szolgálaton megjelenő hivek gyülekezete is értetik: *In omnibus liturgiis, mond, in quibus emergit nomen congregationis, nihil aliud significat, nisi coetum virorum, qui officijs ecclesiasticis publicis adstant.* — Idézett helyén a' legrégebb liturgiákból még ezen könyörgéseket is közölvén: *Recordare Domine Congregationis nostrae — Orate pro hac ecclesia et nostra Congregatione, quae in ea est. — Benedic Domine congregationi nostrae, — Vos quoque o Congregatio redempta, popule sancte, qui adfuistis hodie.* Mi is *Honoratus a S. Maria* itéletét annál alaposabbnak tartjuk, minél több régi misekönyvet összehasonlítván azt találtuk, hogy a' régiek *Familia* és *Congregatio* alatt valóban az isteni szolgálaton megjelenő hivek gyülekezetét értették, 's ezen nézetet igazolja maga a' Canon Missae is, mellyben im' e' könyörgés mondatik: *Hanc igitur oblationem servitutis nostrae, sed et cunctae familiae tuae, quaesumus Domine, ut placatus accipias etc.* Az illyen gyülekezet pedig (congregatio et familia) azon védszentről nevezteték, kinek tiszteletére azon sz. egyház szenteltetett, mellyben a' hivek egybe gyülekeztek; mint ez kitetszik a' *szalczburgi* misekönyvben található imádságból, hol a' 206d. lapon: *Pro Familia cuiuslibet Patroni ecclesiae* felírásnál ez olvastatik: *Defende, quaesumus, Domine, B. Maria Virgine intercedente istam ab omni adversitate Congregationem; et Familiam tibi toto corde prostratam, ab hostium, propitius tuere clementer insidiis.*

Midőn tehát a' két misekönyörgésekben nyilván *ker. sz. János* társulatáról (familia et congregatio) történik emlékezet, ebből már a' fennebb tett észrevételeknél fogva magyarázhatjuk, hogy azon sz. egyháznak mellyben misekönyvünk használtott, *ker. sz. János* volt védszentje, de ezt az alább említendő áldások között eléjövő ezen könyörgés is bizonyítja: *In introitu ecclesiae via sanctorum omnium, Domine JESU Christe,*

omnibus sanctis, domnum apostolicum, episcopos, et abbates, et omnem gradum ecclesiasticum, reges, principes, famulos et famulas tuas, atque loca nostra, una cum congregatione et familia S. Johannis Baptistae in omni sanctitate custodi, omnesque affinitate, fraternitate, familiaritate et confessione nobis unitos, et omnes christianos a vitiis purga et virtutibus illustra, pacem et salutem nobis tribue, hostes visibiles et invisibiles remove, aëris temperiem indulge, fruges terrae concede, carnalia desideria repelle, infirmis nostris sanitatem restitue, iter agentibus prosperitatem concede, inimicis nostris et discordantibus veram fraternitatem largire, incredulos converte, errantes corrige, symoniacam haeresim et omnes haereses et scismata in ecclesia catholica destrue, omnibus fidelibus vivis atque defunctis in terra viventium vitam aeternam pariter et requiem concede. A' másik pedig illyen: *Suscipe clementissime Pater, omnipotens aeternae Deus supplicationes, quas ego tibi peccatos praesumo offerre in honorem domini nostri JESU Christi, B. Mariae semper virginis, matris domini nostri JESU Christi, et omnium supernorum civium, patriarcharum, prophetarum, apostolorum, martyrum, confessorum ac virginum tuarum pro pace et sanitate populorum tuorum, et pro aëris temperie et fructibus terrae, et stabilitate ecclesiae, et ordine sanctorum, et sanitate regis et episcoporum atque abbatum, ac pro cuncta Congregatione S. Johannis Baptistae ac Familia, et pro me misero famulo tuo, et pro omnibus viventibus famulis atque famulabus tuis vivis atque defunctis fidelibus tuis, et quibus propter nomen tuum bona fecerunt, et in nomine tuo peccata confessi fuerunt; et concede propitius: ut intercedentibus omnibus sanctis tuis, ante conspectum divinae Maiestatis tuae misericordiam consequamur.*

qui ad te venientibus claritatis aeternae gaudia contulisti; aditum templi istius, Spiritus Sancti luce perfunde, qui locum istum in honorem S. Mariae, sanctique Johannis baptistae consecrasti etc. — Azért tehát, mivel két misekönyörgésben *ker. sz. Jánosnak* hasonló gyülekezétere akadunk, abból nem következtethetjük, mintha misekönyvünk olly kolostoré lett volna, melly *ker. sz. János* tiszteletére alapítatott: Ezen kifejezés: *atque loca nostra* sem jelent itt monostorokat; hanem *sz. egyházat*, hozzá tartozó kápolnákat, más egyházi épületeket 's a' keresztyén hivek lakhelyeit is; mert ezek szinte *loca fidelium, loca venerabilia* nevezettek; mint ez nem csak *Du Cange Glossarium*ából, hanem a' misekönyvünkben elékerülő könyörgésnek eme szavaiból is, mellyekkel a' víz megáldatott: *virtutem tuae benedictionis infunde — ut quidquid in domibus, vel in locis fidelium haec unda resperserit, careat omni immunditia etc.*

d) Ámbár pedig az élőkért, és holtakért mondott könyörgésekben a' társulatért (*pro familia et congregatione*) esedezések foglaltatnak, de még ezeken kívül három mise különösen találtatik misekönyvünkben *pro Congregatione*, ezek közül egyikében ezen könyörgés jó elő: *Familiam hujus sancti Caenobii quaesumus domine intercedente b. Benedicto Confessore tuo perpetuo gubernamoderamine, ut adsit nobis in securitate cautela, et inter aspera fortitudo*, de ezen könyörgés azonban ki nem vivja: hogy misekönyvünk kizárólag szent Benedekeseké volt, mert ezen esetben feleslegesek valának e' misekönyvben előforduló többi könyörgések *pro Congregatione*. Ehhez járul még: ámbár misekönyvünkben más könyörgések is találtatnak *pro familia et Congregatione* ezekben szent Benedek közbenjárása nem kéri. — Igy a' keresztjáró héti *in litania majori* misekönyörgések egyikében: *Mentem familiae tuae quaesumus Domine intercedente b. Petro apostolo tuo, et munere compunctionis aperi et largitate pietatis tuae exaudi.* A' fogadási misekönyörgések között ezen imádságot olvassuk: *familiam nostram quaesumus Domine intercedente beata Dei genetricie Maria, et omnibus sanctis perpetuo gubernamoderamine, ut adsit nobis in securitate cautela, et inter aspera fortitudo.* Ha misekönyvünk kizárólag *sz. Benedekeseké* lenne, ezen utóbbi könyörgésben, *sz. Benedek* neve nyilván említetnék.

e) Codexünkben lévő cónonok parancsolják: *Ex autoritate apostoli pro regis nostri salute et regni ejus stabilitate in omnibus cotidie ecclesiis orandum censemus, et districtim praecipimus.* Ennél fogva nem csak a' *sz. mise* cónonában a' királyért *pro rege nostro* emlékezet tétetett, hanem a' fogadási misék között találunk *pro rege 's pro rege tempore belli*, így mind béke mind háboru idején az eldödi magyar anyaszentegyház is esedett *sz. misében* fejedelme boldog uralkodásaért és győzelméért.

f) Az *egybekelendők* boldogságaért (*pro sponso et sponsa*) mondandó szent misében, különös figyelmet érdemel a' Praefatio, melly a' könyörgések és áldások közé soroztatott. Ezeken kívül e' szakaszban, a' fogadási miséknek egész gyűjteménye találtatik. Belőlük csak ezek czimeit érintjük meg: *Missa contra judices male agentes; pro temptatione sinodi seu colloqui; missa ad idola prohibenda; missa de furto; pro peste animalium; missa qui vexatione (hüdeglelés) vexatur.*

Tized *szak. Missa in Agenda mortuorum.* Ezen osztály első lapja, apró de kitűnő csinos betűkkel iratott misekönyvünkbe; az itt látszó irás vonalak nagyobb részt azok, mellyek a' felebb érintett *embolismusok* mívoltát tárgyazó rövid értekezésben észrevehetők, de már a' következő 11 lapra terjedő folytatásban egészen más kéz mutatkozik.

E' halotti misék szakasza¹⁾ (*Missa in Agenda Mortuorum*) halottakért mondandó közönséges misén kezdődik, mellynek ez az eleje: *Si enim credimus etc.* jó utána *Missa in die III° vel VII° et XXX°. et in anniversario.* Ez után a' halott temetése napjára rendelt mise fordul elé, mellynek az előbbi előtt kellene állani. Két könyörgés itt azért feltűnő, mert illyekre még a' régibb misekönyvekben sem akadunk. Ezek után soroztattak be egyes halottakért mondandó könyörgések, jelesen: *Pro episcopo* és *Pro episcopis*. Egyeznek ezek a' szalczburgi, passzauai és eysteti misekönyvekben elé jövő efféle imádságokkal. Következnek e' könyörgések: *Pro Abbate, pro sacerdotibus, pro uno defuncto* két imádság, 's az utóbbiban a' halottért egy sz. martirnak közbenjárása kéretik²⁾. Ezek után irattak: *Pro his, qui loca sancta aedi ficarunt. Pro femina et pluribus feminabus. Pro poenitentiam desiderante, pro elemosinariis* mondandó misék. *In anniversario* két mise: *Pro pluribus defunctis* szinte kettő. — Ezek után jó: *Pro patre et matre. Pro fratribus nostrae congregationis*; ezt a' halotti könyörgést a' mostani római misekönyvekben: *Pro defunctis fratribus, propinquis et benefactoribus* cím alatt találjuk. — Ennek végével: *Pro familiaribus, pro sepultis in coemeterio, pro omnibus fidelibus defunctis, Missa communis.* Ezek után foglalnak, helyet a' halotti misében felolvásandó szentleczkék. — 'S e' szakaszt a' halottakért mondandó misekönyörgések (*missa generalis pro defunctis*) fejezik be.

Tizenegyed szak. Különbéféle helyek megáldására tünnek ebben elé könyörgések: *in sacrario, in cimiterio, in domo, in capitulo, in dormitorio, in refectorio, in caminata*³⁾, *in coquina, in cellario, in orto*⁴⁾, *in lurdario.* — Ezen áldások, első tekintetre ugyan valamelly szerzetes házat látszanak illetni, 's arra mutatni, hogy misekönyvünknek jelen szakasza valóban szerzetes eredetű; azonban ez nem rendíthetetlen állítás, miután tudjuk, hogy régi időkben nem csak a' szerzetesek, hanem a' rendszabályos, 's a' székesegyházi kanonokok is közönségesen egy fedél alatt laktak; mint ez a' codexünkben előforduló *canonikon*⁵⁾ kívül más több egyházi régibb emlékekből is kiviláglik. Következnek: *Ad portam ecclesiae dicatur haec oratio: Due JESU Christe etc.* — ez után: *In introitu ecclesiae incipiat cantor: Iniquitates nostras etc.* ezt nyomban éri ez a' könyörgés⁶⁾, mellyről már

¹⁾ *Agenda mortuorum Du Conge* magyarázata szerint: *Officium, vel Missa pro defunctis.* Ennek bebizonyítására felhozott több rendbeli támasz okai közül csak ezeket említjük: *Regino de ecclesiastica disciplina cap. 89. Similiter ordinem et preces in Exequiis atque Agendis mortuorum. — Gervasius Tilleberiensis MSS. parte 3. de Otis imperial. cap. 18. —* Meg egyez támogatványával a' *secundum chorum et ritum Eystetensis ecclesiae* ismeretes misekönyv is, mellyben a' halotti misék épen azon igéken kezdődnek, mint misekönyvünkben, csak hogy abban: *In Agenda mortuorum* helyett, nyilván: *Officium pro fidelibus defunctis* felírást olvassuk. De ama régibb liturgiái kéziratokban lévő halotti misék, mellyek a' bécsi cs. kir. udvar könyvtárát ékesítik 's mellyeket *Denis* dicsért munkájában említ, szinte: *Missa in Agenda mortuorum* czímmel diszelgenek.

²⁾ Ez illyen: *Beati martyris tui N. quaesumus Domine, intercessione nos protege, et animam famuli tui N. sanctorum tuorum iunge consortiis. —* Ha ezen könyörgésben a' sz. martir megneveztetnék, misekönyvünkre új fényűgár csillámlana; mert neve után azon helyre juthatnánk, hol az, közhasználatra kézben forgott.

³⁾ *Caminata* lakhelyet jelent, mellyben kemencezre van.

⁴⁾ Az *orto* hibás felírást helyett *horreo* szavat kell olvasnunk, mint ezen könyörgésből kitetszik: *Omnipotens et misericors Deus, qui benedixisti Yoseph, aream Gedeonis, et quod maius est, iactata terrae semina surgere facis cum femore (így: foenore helyett) messis: te humiliter quaesumus, ut, sicut ad petitionem famuli tui non defuit viduae farina: ita ad nostrae pravitatis suffragia, huic orreo famulorum tuorum, non desit benedictionis tuae abundantia.*

⁵⁾ Mellyeknek egyik cikkelye illyen felírásu: *De vita et victu canonicorum.*

⁶⁾ *Via Sanctorum omnium, Domine JESU Christe, qui ad te venientibus claritatis aeternae gaudia contulisti; aditum templi istius Spiritus Sancti luce profunde, qui locum istius in honorem Sanctae Mariae, Sanctique Johannis baptistae consecrasti; praesta, quaesumus: ut omnes huc in-*

ker. sz. János társulatáról szólunkkor emlékeztünk. Ez után ismét áldásokat találunk, utánok irva pedig eme rendszabályt: *Nemo ecclesiam aedificet ante, quam civitatis episcopus illuc veniat et publice Crucem figat* 'stb. 's a' szentegyház felszenteltetésének rende végénél találattik a' temetési és halotti áhitatosságok szertartása. Ez egyik becsesebb szakasza codexünknek, mert benne találjuk nemzeti nyelvünk legrégebb maradványát. — Azonban töredékesen kezdődik, mivel a' sz. egyház felszenteltetésére rendelt könyörgések után, minden előjegyzék és felírás nélkül mindjárt ezen rendelkezés hozatik fel: *Hic accedat sacerdos ad corpus et adspergat aqua benedicta*. Ezen kifejezés arra mutat, hogy már ezen szavak előtt: *Hic accedat sacerdos* etc. valami más bocsátatott előre. Töredékesen kezdett halotti szertartás vagy agenda rendszabályai illy módon terjesztetnek elé codexünkben. *Hic accedat sacerdos ad corpus et adspergat aqua benedicta, et incenset incenso, et in fine, dum dicit: Et ne nos inducas in tentationem. Respondeant omnes: Sed libera nos a malo. v. a porta inferi — Dominus vobiscum.* — Követi ezeket e' két könyörgés; *Deus vitae dator* etc. — és: *Deus humanarum animarum aeternus amator* etc. ¹⁾. — Utánok illyen rendelkezés adatik: *Mox incipiat cantor: Subvenite Sancti Dei, occurrere angeli domini* etc. ²⁾, *et ita cantando, pulsantibus omnibus signis, cadaver portetur ante altare S. N.* ³⁾, *et omnis conventus versa facie stet ad orientem* ⁴⁾. *Finito responsorio dominus abbas dicat hunc versum: A porta inferi* etc. ez után ismét könyörgés: *Deus veniae largitor et humanae salutis amator, quaesumus clementiam tuam, nostrae congregationis fratrem, qui ex hoc seculo transivit, B. Maria semper virgine intercedente, cum omnibus sanctis suis, ad perpetuae beatitudinis consortium pervenire concedat,* — 's ezen utasítás: *Postea incipiant Responsorium: Heu mi Domine! quia peccavi nimis. — Hora autem sepeliendi duo fratres stantes ante altare, dicant: Kir. X. E.*

Nem tagadhatjuk ugyan, hogy a' halotti szertartásnak ezen töredéke valóban szerzetes eltakarítást tárgyaz: de ebből sem következtethető még, hogy az egész Agenda egyedül valamely szerzetes rendnek szertartása volna; következőleg, hogy a' *Latiatue feleym* temetési beszéd szinte szerzetes felett tartott beszédnek fennmaradt példánya; mert már azokban, mellyek ezek után jönnek misekönyvünkben, sem *abbasok*, sem *fratresek*, sem *convent* többé nem említetnék, holott, ha az egész agenda valamely szerzetes renchez tartozott volna, ezen kifejezéseknek ott is elé kellene fordulniok. — Innen tehát agendánknek csak általános szerkeztetése világlik ki, 's ezen állításunkat az is igazolja, hogy agendánkban mind a' két nemért mondandó 's olly nemű könyörgésekre akadunk, mellyek *Martene Edmund* által közre bocsátott Agendák szerint, a' székes és egyéb parochialis sz. egyházak számára szerkeztettek. A' temetés rendét ekkép adja elő Agendánk: *Sacerdos indutus alba, manipulo, stola, stet iuxta feretrum et dicat: Oremus. Non intres in iudicium cum servo tuo Domine* etc. ⁵⁾ erre jó a' *Responsorium: Heu mi Domine!* 'sat. utána eme könyörgés. *Fac, quaesumus, hanc cum servo tuo misericordiam* etc. ⁶⁾. Ha ezen

trocedentes obtineant veniam pro delictis; quatenus per te, et per intercessionem Sanctae Mariae, Sancti Johannis baptistae, nec non omnium Sanctorum, mereantur aulam paradisi ingredi.

¹⁾ L. *Martene* de antiquis eccl. ritibus Tom. III. p. 598 és 613.

²⁾ Ugyan ott a' 610dik lapon.

³⁾ S. N. betűk alatt azon szentnek neve értetik, kinek oltára élébe a' halott vitetett. Itt a' dicsóult Szent neve ki nem tétetik; mit annál inkább sajnálhatni, mivel e' szent neve azon sz. egyházhoz vezethetne, mellyben jelen halotti agendánk használtatott.

⁴⁾ Az elődi keresztyének szokásaként.

⁵⁾ *Martene* Tom. III. p. 612. hol ezeket a' szalczburgi székesegyház missálejából közli.

⁶⁾ Ugyan ott az 597 és 613d. lapokon a' szalczburgi székesegyház agendájából.

könyörgés szerzeteseket illetne, *cum servo tuo helyett, cum fratre congregationis nostrae*, kifejezés kerülne elé. — A' *responsorium* után: *Peccantem me cotidie etc.* ismét könyörgés: *Inclina Domine aurem tuam etc.*¹⁾, mellynek elmondására a' testnek sirba vitele következett: *Hic elevetur corpus, et ducatur ad sepulchrum, et dicatur: In paradisum deducant te angeli etc.* — ez után: *In exitu Israel de Aegypto etc.* — és: *Aperite portas etc.* megint könyörgés: *Deus, qui fundasti terram etc.*²⁾, és a' szertartás folytatása: *Hic prius aspergat sepulchrum aqua benedicta, et incenset incenso, et postea corpus mittatur intus, et dicatur: Ingrediatur in locum tabernaculi etc.* ismét könyörgés: *Obsecramus misericordiam tuam Omnipotens Deus, qui hominem ad imaginem tuam creasti etc.*³⁾, Végtére: *Hic aspergatur corpus aqua benedicta, et incensetur incenso, et cooperiatur desuper humo, et dicatur: Haec requies mea, in seculum seculi hic habitabo, quoniam elegi eam.* — Ezután: *Memento Domine etc.* és *Deus apud quem mortuorum spiritus vivunt etc.*⁴⁾ 's miután a' testet sirba tették: *Hic fiat sermo ad populum.* — Az eléterjesztett halottas szertartásnak rende szerint tehát, akkor tartott a' pap a' néphez beszédet, midőn már a' test sírban volt; 's e' helyen kellene a' *Latiatic feleym* temetési beszédnek is állania. De ennek elmondásával sem szakadt még vége a' temetési szertartásnak, mert: *Hic fiat sermo ad populum* után, *Agendánkban* emez utasítás áll: *Deinde sacerdos tribus vicibus in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti proiciat terram, et dicat: De terra psalmasti me, et in carne induisti me etc.* Erre pedig eme könyörgést rendeli: *Oremus fratres charissimi pro spiritu chari(ae) nostri(ae), que(a)m Dominus de laqueo huius seculi vocare dignatus est, cuius corpusculum hodie sepulturae traditur, ut eu(a)m pietas Domini immensa in sinum Abrahae, Isaac et Jacob collocare dignetur: ut cum dies iudicii advenerit, inter sanctos et electos suos eu(a)m in parte dextra collocandu(a)m resuscitari faciat.* — Ezen imádság egészen elkerülte tudós Révai Miklósunk figyelmét, 's azért azt *Antiquit. Litérat. Hungar.* című munkájában a' 41—42. lapokon a' *nürnbergi sz. Katalin monostorához* tartozott könyvből közölte; azonban eléjő ezen imádság *Martene Edmund* idézett munkájában is, nem különben a' *Floriaki sz. Denis, sz. Victor, szalczburgi, gemnicziani, Nivionaisis* kolostorok és szentegyházak *Agendáiban*, sőt még a' *szyrus apami* székes-szentegyházában is találtatik. Melly világszerte az egész keresztyénségben halotti szertartás alkalmával mondott imádság, saját eredetije a' misekönyvünkbe iratott *szermes bratym* könyörgésnek, valamint az összehasonlításból mindjárt első tekintetre kitetszik.

Ezen imádságot tehát valami más rövidebb temetési beszédnek tekinteni nem lehet, valamint a' *Latiatic feleym* beszédnek sem folytatása; mert *szermes bratym* attól egészen különös, 's a' néphez intézett temetési beszéd után mondott könyörgés, mint azt az eléadott halotti szertartás rende is bizonyítja. A' pap tudniillik akkor tartotta *Latiatic feleym* beszédét, midőn már sírban volt a' test: a' *fratres charissimi*, vagy is *szermes bratym* könyörgés pedig következett, minekutána a' sirba háromszor földet hintvén a' fennebbi *Responsoriumokat* elmondotta.

¹⁾ Csak ugyan *Martene Edmund*nál a' 617d. lapon.

²⁾ Ismét ott a' 634d. lapon egy XII. századbéli kéziratból.

³⁾ Ezt is ott találjuk a' 617d. lapon.

⁴⁾ *Martene* az 597d. lapon a' *Floriacense*, 's a' 617d. lapon pedig a' *szalczburgi Agenda* után.

Ezen könyörgésre folytatólag: *Non intres in iudicium cum servo tuo etc.* fordul elé ezen imádsággal: *Deus, qui iustis supplicationibus etc.*¹⁾, és *Debitum humani corporis sepeliendi etc.*²⁾, *quo finito, sacerdos pronunciet: Pater noster etc. Tibi Domine commendamus animam famuli (ae) tui (ae) etc.* 'S a' temetési szertartás a' czinteremben nyugvókért mondott imádságon végződött.

Ezután *Agendánkban* egyes kimult hivek temetése napjára rendelt szertartást (*ordo in depositione cuiuslibet defuncti*) találunk, melly a' felhozott *Responsoriumok* és könyörgések elmondásából áll, 's az illető holt sírjánál tartatott; azért rendeli *Agendánk: Dum redeunt* (a' czinteremből) *ad ecclesiam cantetur: Miserere mei Deus etc. et dicatur oratio: Exauditor omnium Deus etc.* De ezen czikkelynek nem itt, hanem másutt volna helye.

Ennek végével *Agendánk* megint egy más halotti szertartással foglalatoskodik: *Cum exeunt obviam alicuius defuncti cum processione, dicant hos psalmos: Miserere mei Deus. etc. quibus finitis, incipiat sacerdos: Subvenite sancti etc., et aspergat corpus aqua benedicta, et incensetur incenso, et dicatur oratio: Inclina Domine etc.*³⁾. *Dein portetur corpus ad ecclesiam cantando: Libera me Domine etc., et pulsantur omnia signa, postea dicat sacerdos: A porta inferi etc. Omnipotens sempiterna Deus, cui nunquam sine spe etc. Si femina erit, haec oratio dicatur: Quaesumus Domine, pro tua pietate etc.*

Az egész *Agendának* pedig a' halottak évnapiján tartandó szertartáson (*In anniversario mortuorum*) szakad vége: *Dum exeunt cum processione ad sepulchrum alicuius defuncti, cantent hunc psalmum: Miserere mei Deus etc. sequatur: Libera tum oratio: Piae recordationis affectu fratres charissimi commemorationem faciamus cari(ae) nostri(ae), que(a)m de temptationibus huius seculi assumpsit etc.*⁴⁾ Az egyes holtért elmondott könyörgések után a' többi hivekért egyetemben mondandó imádságok következnek. 'S noha ezeken végződnek a' halotti szertartások, *Agendánkban* mindazáltal még ez a' három könyörgés is megvagygon; *Temeritatis quidem est, Domine etc.* 1.) *Suscipe Domine animam famuli tui etc.* 2.) *Suscipe Domine servum tuum etc.* 3.) mellyek után jó: *Sermo super sepulchrum: Latiatuc feleym 's ehhez ragasztva: Scerelmes bratym.* Utána: *Hic faciat sacerdos sermonem populo.* De temetési magyar beszéd helyett, halálról való két latin elmélkedésre akadunk; az első így kezdődik: *Optime nostis fratres charissimi:* melly azonban nem eredetije a' *Latiatuc feleym* temetési beszédnek, hanem csak némi példánya; 's azért, mivel magyar beszédünk nagyobb eszme felfogással készült, ezen tekintetből inkább eredeti szerkeztetésnek tarthatjuk, mintsem fordításnak. *Praynak* pedig ama vélekedésére, mellyként *Latiatuc feleym* beszédet halotti esztendőnapra készültnek tartaná, az adhatott alkalmat, mivel e' temetési beszéd az *Agenda* utolsó czikkelyében az: *In anniversariis mortuorum* veres című felírás után áll. Hanem ezen véleményét már *Révai Miklós* aaptalannak tartotta, 's nem ok nélkül, mivel a' felhozottakból észrevehetni: miként a' *Latiatuc feleym* temetési beszéd nem a' maga helyére iratott; valamint azon könyörgések sem, mellyek előtte soroztattak e' szakaszba, mivel ezek szín-

¹⁾ Martene az 598. 618 's a' 626d. lapon.

²⁾ Ugyan ott az 599 és 618d. lapokon.

³⁾ Martene az 597 és 617d. lapokon.

⁴⁾ Martene a' 607. és 617d. lapokon.

te nem halottiév szertartásra, hanem, a' mint *Martene* írja, temetés napjára rendelt imádságok.

Tudván 's megjegyezvén ezeket, codexünk taglatájából ezeken kívül még az is kiviláglík: hogy nem minden szakaszai a' magok helyén soroztattak belé. Állításunkat igazolják az: *Agenda mortuorum* után következő szabályok is, mellyek boldogságos szűz *Mária*, *pünköst*, sz. *Háromság* 's több más innepek megülése rendével foglalatoskodnak; holott ezek: *Libellus in ordine romano* felirással codexünk *XIIId. szakaszához tartoznak*, melly a' *Latiatic feleym* után mindjárt a' második lapon kezdődik, 's a' mellynek egy része: *De ieiunio autumnali* cím alatt a' codex elébe kötöttet; mint már felebb mondtuk, midőn a': *Libellus in ordine romano* tartalmáról értekezvén *Batthyáninak* LL. Eccl. munkája *IIId. kötetére*, mellyben a' *Libellus in ordine romano* kiadva találtatik, hivatkozánk. A' mi pedig ezekre az *innepi rendszabályokra* következik, az egy különös misekönyv töredéke és codexünknek *XIIIId. szakasza*. Ebben sz. *Albert*, *Florian*, *Majolus*, *Maxentius*, *Kilianus*, *Alexius*, *Christophorus*, *Nazarius*, *Germanus*, *Radegundis*, *vigilia S. Mariae*, *Arnulfus*, *Genesius*, *Cyprianus*, *Justina*, *Domnus*, *Quintinus*, *Vitalis* és *Agriкола*, *Willibrordus*, *Anianus*, *Gergely pápa*, *Columbanus*, *Barbara* tiszteletükre mondandó misekönyörgéseket találunk, 's egy közbe vetett *Lázár* feltámasztatásáról értekező, de egészen más kézzel feljegyzett elmékedést. Mellyre ismét *minden szentek*, *Severus*, *Severinus*, *Wolfgangus* miséjük, és egy más: *Pro Congregatione*¹⁾ mondandó mise következnek. E' mise töredékről meg kell jegyeznünk: a) Ez egészen különbözik a' teljesebb misekönyvtől, mert betűi nem csak nagyobbak és vastagabbak, hanem b) Több olly szent misét is találunk benne, mellyeket a' teljesebb misekönyvben nem lelünk; 's az ebben elékerülő az amabban lévőtől különböznek, mint p. o. a' sz. *Albert* tiszteletére rendelt misekönyörgések. cz) Hogy némelly szentek nevei, kik tiszteletére ezen töredék misekönyvben könyörgéseket olvasunk a' kalendáriumba veres festékekkel jegyeztettek bé, mint sz. *Majolus* clugny-i apáté és *Domnus* martir. Mi ugyan arra mutathatna, hogy a' töredékes misekönyv a' kalendáriommal egy helyen használtatott. De elhalgatván mind a' kettőben előforduló irás vonalak különőségét, nem lehet észre nem vennünk, hogy nem mind egyik szent' nevét találjuk feljegyezve a' kalendáriomban, kik ről ezen misekönyv töredéke emlékezik.

Codexünk végső részébe *Ezechiel* prófétából, *Bölcsesség* könyvéből, sz. *János* és sz. *Márk* evangeliomaikból vett sz. leczkék, és sz. *Hieronymus* magyarázatainak némelly töredékei irattak. Utának találjuk emez ismert, 's a' római misekönyvekben most is található három könyörgést, de más kézzel beírva, mellyek közül az elsőnek ez a' kezdete: *A cunctis nos, quaesumus mentis et corporis defende periculis, etc.* A' könyörgések előtt: „*Has orationes composuit apostolicus (a' pápa) et dicit saepius*“ jegyzetet olvassuk. Itt ugyan e' könyörgéseket szerző *IIIId. Incze* pápa mint *Burinus* írja²⁾,

¹⁾ Deus, qui famulos tuos in hoc loco degentes sub sancta professione de tempestatibus huius seculi eripuisti, et ad portum monasterii et quietis venire fecisti; concede: ut hic in perpetuum de auxilio tuo serventur.

²⁾ L. *Burii*: Romanorum Pontificum brevis notitia. August. Vindelicor. 1727. in 8. pag. 182. hol ezek találtatnak: *Jussitque Innocentius recitari in Quadragesima Psalmos poenitentiales; et dicitur composuisse Orationem: A cunctis etc.*

meg nem neveztetik, mert a' beiró vele egykorú volt, azért is fejezé ki ekkép magát: *et has orationes dominus apostolicus saepius dicit*. Mivel pedig *III*dik Incze pápa 1198—1217-tig kormányozta az anyaszentegyházat, ezen könyörgések beírása is azon időszakban történt.

'S a' végső levél tulsó oldalán a' boldogságos szűz *Mária* tiszteletére hangjegyekkel iratott ezen ének áll: *Clemens et benigna, ingi laude digna* etc. Utána pedig sz. *Egyed* dicséretéről szóló *sequentia*: *Sonent hymni Deo digni In hac die tam insigni — Clangore tubae ductili Ad haec festa patris tanti Voce psallat incessanti Tam plebs, quam clerus humilis Nam quod erit tam praeclarum, Quam ob virum Deo carum Sancti patris Aegidii*. Következnek ezekre sz. *Egyed* csudatélelei, 's ezen ének: *Sidus dulce Confessorum Tua prece nos iustorum Fac consortes in etere*. De itt félbe szakad az ének, 's a' feljegyzett *sequentia* a' következő lapra írott folytatására vezeti az olvasót, melly folytatás azonban codexünkben nem található, noha a' codex be-kötése előtt talán megvolt. Ezen *sequentia*, más régibb misekönyvekben nem jó elé, ám-bár a' régibb *sequentiaknak* egész gyűjteményét, mellyet az 1517d. évi: *secundum chorum et ritum eystetensis ecclesiae* misekönyvben találtunk, szorgalmasan átnéztük.

Vissza tekintvén codexünk és szakaszai eléterjesztett részletes taglalatára, két-seget nem szenved: hogy codexünk nem, egymástól függő egy egész, hanem több szerző által, nem egy időben 's különböző tárgyakkal össze zavart egyvelges gyűjtemény. Mert ha a' *kalendárium*, a' két *husvétmutató*, a' *cyclyus dionysianus*, az *aureus numerus* 's több illy nemű jegyzetek, némelly tekintetekből a' misekönyvhez tartozhattak is: más részről a' *zsinati rendszabályok* (canones), a' *krónika*, a' *libellus in ordine romano* című szakasz 's 's egyéb hasonló beírások misekönyvünkkel semmi féle összefüggésben nincsenek. — Mik-nélfogva codexünk 's némelly főrészei iratása évét 's mivoltát a' keverék egyes szakaszok, 's a' későbbi beiratok után el nem határozhatjuk. De nem csak codexünk egyvelges tartal-mai zavarják meg a' vizsgálatot, hanem még az összefüggésben látszó szakaszaiból sem következtethetjük bizonyosan 's minden kétségen felül, azoknak a' misekönyvvel egykorú-ságát, 's már eredetileg, úgy a' mint most találjuk, együtt voltak. Mert noha *kalendá-riom* és *teljesebb misekönyv* rokon szakaszok, mindazáltal összehasonlításukból tapasztalók, ezek sem voltak eredetileg együtt. Hasonló akadály, codexünkben két husvétmutató és két misekönyvtöredék találása. Mert egy misekönyvhez csak egy husvétmutató tartozha-tott, és feltévé, hogy már elejénte épen ezen husvétmutatók állottak e' két misekönyvtö-redék előtt, önként következik a' kérdés: mellyik volt együtt a' teljesebb misekönyvvel, mellyik a' másodmisekönyv töredékével? Nehezíti a' vizsgálatot, némelly egyes szaka-szokban különféle kéz mutatkozása is. De magában a' *teljesebb misekönyv* szerkesztésében is nagy a' különség; mert némelly cikkelyeiben egy bizonyos sz. egyház részére alkotva látszik, egyéb szakaszai meg általános szerkesztésűek.

Nem hátráltatják lám efféle 's ennyire összebonyolodott szövevényes akadályok más nem egyvelges tartalmú *codexek* és *misekönyvek* vizsgálatait. Azoknak még iratási éve is bennük a' sz. egyházzal együtt, mellyhez tartoztak, vagy némelly jeleik, mind eredetüket, mind pedig helyzetüket kétségen kívül bizonyosan elhatározzák. *Misekönyvünk* ellenben, nem olly rendes foglalatú, mi szerint egyvelges tartalmaiból minden kérdésre megfelel-

hetnénk. Mert ámbár az ősz régiség bélyegeit magán hordozza ¹⁾, 's ha bár *teljesebb misekönyvünk* sz. László király dicsőitése, azaz: 1192d. év előtt nem szerkesztetett, de hogy misekönyvünk már a' XIIId. század kezdetén elkészüle és használtatott, kétséget nem szenved. Noha továbbá bizonyos, hogy *misekönyvünk* nem iratott kizárólag szerzetes rend, jelesen benedekesek használatára: ellenben még sem állíthatjuk kizárólag valamely székesegyház részére készültnek; mert ha néhány czikkelyei nyilván székesegyházra mutatnak is, azonban még e' kérdések eldöntendőek: miért nem találjuk benne *zöld csőtörtőkre* az olaj megszenteltetésének szertartása rendét? melly oknál fogva maradtak ki a' bele írott áldások sorából a' püspökiek? Általánosan véve továbbá, a' honi társas káptalanokban, tudunkra *főesperességek* nem léteztek, 's *misekönyvünk* némelly szertartásaiban többször *Archidiaconus* említ; kizárólag társas káptalanénak sem tulajdoníthatjuk. Ha tehát valaki azt kizárólag valamely társas káptalanhoz tartozottnak itélné, annál archidiaconus' voltát is kellene megmutatnia. Nem különben, a' ki Döbrentei Gábor kérdésére „nem sz. Iván rende élt-e *misekönyvünk* egy részével“ oda czélzaná keresgéléseit, azon jegyeket mutassa meg, mik bizonyíthatnák azéul? Igy kell annak is, ki meg valamely szabályozott kanonokokhoz vinné, eléadni különös erősítvényeit.

Végtevére, *misekönyvünket* kizárólag praemonstrati, cistercita, szent ferenczes, dominicanus és paulinus kolostorbelinek sem tulajdoníthatjuk, mert nem említvén az utolsó három szerzetes rendet, melly *misekönyvünk* készítése után alapult, elég az hogy a' felhozott szerzetes védszentei: sz. Norbert, sz. Bernard, sz. Domonkos 'stb. tiszteletére *misekönyörgéseket* sem találunk. Sz. Ágostonéra ugyan vannak, de miséje nem innepélyes. Sz. Ferencz tiszteletére lévőt pedig későbbi kéz írta a' *misekönyv* felső tiszta szélére.

Mit találhatánk tehát ezen vizsgálatok után, eddig, minden kétségen túl lévőknek? Hogy *misekönyvünk* bizonyosan valamely honi sz. egyház számára iratott, de melly tájon és helyen vették hasznát, szövevényes kérdés marad, mert ama fénysugarok is, mellyek itt ott csillámlanak, nem teljes bizonyosságul tűnnek elé. Egy ösvény kerekedék csak előnkbe hol volta nyomozhatásához: Olly városban éltek vele, hol *ker. sz. János* tiszteletére szentelt egyház, ebben *szent kereszt* oltára, és *szent Margit* (Sanctae Margarethae V. et M.) kápolnája együtt volt.

A' mit *Pray György* 1773ban *Martius* 5kén *Cornides Danielhez* írt levelében elhatározottan állít: „*Mihi certum est, Missale ad Capitulum veteris Budae pertinuisse. Hanc notitiam schedis Pázmáni, qui id Capitulo Posoniensi donum dedit, in acceptis refero*“ vezérfonalul nem szolgálhat, mert *misekönyvünk* az ó budai társas káptalan által nem használtatott. Ugyan is az ó budai társas káptalani sz. egyház nem *ker. sz. János*, hanem *sz. Péter és Pál* apostolok tiszteletére szentelt templom volt; továbbá, ezen káptalanban költ levelek, mellyeket forgattunk, *főesperest* (Archidiaconus) nem említenek. Sz. Iván lovagrendének egyháza pedig Budán szentháromság 's nem *ker. sz. János* tiszteletére állott.

Ker. sz. János tiszteletére emelt sz. egyházat nem csak *Jászón*, hanem más helyeken is találunk, jelesen: *Jánosin*, *Jánoshidján*, a' hajdani *Buda* várban, *Pécsett*, *Bártfán*,

¹⁾ Ezek sorába tartoznak a' benne előforduló hangjegyek is, mellyeket *Gerbert: De Cantu et Musica sacra* című munkájában lévő hangjegyekkel összehasonlítván, XIIId. században írottakhoz hasonlóknak találtuk.

Szabolcsban, Buda mellett Zsámbéken, Nváradon, Hundsdorffon a' Szepességen, Develicsen 's egyebütt: de ezek és illyek közül csak azon sz. egyházra mutathatnánk, melly már XIIIid. század kezdetén virágzott, 's benne szent kereszt oltára és sz. Margit kápolnája volt. Illyen sz. egyházat pedig az eddig ismert irományok nem neveznek. Nagyváradon volt ugyan ker. sz. János (S. Joannis bapt. de ponte) tiszteletére alapított társas káptalanbeli egyház, de ennek eredete nem tudatik. A' székes szentegyház pedig Boldogasszonyé volt 's még sz. László király dicsőitése előtt építetett, mellyben, a' váradi nemes káptalannak XIV. században készült rendszabályai szerint ¹⁾ állott ugyan ker. sz. János kápolnája; sz. Kereszt és sz. Margit oltárait is megleljük benne, de nem bizonyos, ha mind ezek már a' XIIIid. század elején így állottak-e?

Ne csudálja tehát az olvasó, hogy még a' részletes taglalat sem széleszhette el teljesen azon homályt, melly régi codexünket fedezi. Addig is eredhető ellennézetekre, míg összehasonlításainkat mi még több régi egyházi emlékekkel folytathatnók, e' jelszavunkat követjük: *In necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus charitas.*

O..... A.....

Miket szerkesztő elébb históriai keresgéletek 's egybe illő összevetetés által új nézetekül állíta elé, azokkal íme itt a' liturgiái vizsgálatok 's hasonlóan egybeillhetőséggel tett észrevételek is, többnyire találkoznak. A' különjárt pálya végénél tehát megegyezve állítatik már, hogy: 1.) Az egész codex nem egyéb egyvelges gyűjteménynél. 2.) Mai sorába későbbben köttetett. 3.) Ha egyik szakasznak ráakadhatni bár iratási évére, nem következik a' másíknak nem különben amazzal együtt kelése. 4.) A' kalendárium 1192ön innen készült 's 5.) Magyar munka. 6.) Némelly halálozást már az első kéz jegyze belé. 7.) Jaxen, helyett áll: Taxen. 8.) A' taxeni egyház épen az napon szenteltetett fel, mellyen Jakab nyitrai püspök hasonlóban járt el. 9.) A' krónika első keze 1145tön végződik. 10.) A' Boldva mellei égés belétételéből nem következik Boldva folyó mellett iratottsága. 11.) Egy szakaszban sincs kiváló jegy, melly valamelyiket különösen Jászóra vinné 'stb. De azon pontokat is készséggel fogadá szerkesztő, mellyek az ő nyomozgatásaitól eltérve különbözőt állítani látszanak. Tőle elég vala, gondolja, gyujtható szikrákat verni ki, hogy egyik másik megakadjon némelly vizsgaelmében, és a' még csak kevesenné félrevont hinar egészen elhuzassék, és a' csergetegnek előlővelljen tiszta forrása. Mert, illyen kuszált gombolyag felfejtésénél el elvagyunk egy ideig bizonyos hiedelemmel, de majd megint kétségünk ered, majd ismét új adat más felé int, 's az előbbi hiedelm, füst. Hanem, való' kitalálását fokításoknak kelle megelőzni; azért, ki e' tárgy körül csupán egykét fedezésre juta is, mindig megállhatóra, érdeme van. Szerkesztő tehát megelégszik, némelly helyen csak bizgatás és kérdés támasztgatásával, 's végzi mindenkorra még ezen tudakozással. " A' miséhez lévő előkészületben itt a' LXXXIIid. lapon: „*Accinge gladium*“ sora, nem vihet-e szent Iván lovagaihoz bővebb keresetre, mert: vallyon együtt volt-e épen e' *Praeparatio* a' teljesebb misekönyvel?

¹⁾ L. *Batthyáni* LL. Eccl. Tom. III. p. 244—245. Rubr. XXXIX.

T E M E T É S I B E S Z É D ;

É S

K Ö N Y Ö R G É S .

A' következő levelen álló hasonmás' vétetését rendelé
a' magyar akadémia.

Eljárt benne 1835ben

LUCZENBACHER JÁNOS,

HITES ÜGYVÉD 'S MAGYAR AKADÉMIAI RENDES TAG.

Latitue feleym 7 umuchel **Sermo sup sepmehrum.**
 nre vogmuc. ysa pur es chomuv uogmuc. Meny maloffben
 verumteve deve my usemucit adamuc. es oditta vola neki
 paradisiunuc hazoa. Es mend paradisiunben uolov gumlicicul
 munda neki ebue. Heon riltwa wt ig sa gumlee tvl. Ge
 munda neki merer nu eneye. ysa ki nopun emdul oz gumis
 tvl. halatnec halalaalholz. Hadlana chohtat verumteve isten
 tvl. ge feledeve. Engede urdung intetvnee. es evec oz riluv
 gumistvvl. es oz gumisben halatut evec. Es oz gumisnee vvl
 k eseruv uola vize. hug turchucat muge 7 ocozia vola.
 Sum heon muga nec. ge mend w foianec halatut evec.
 Horogudec isten. es vetere wt ez naincas vilagbele. es leyn
 halatnec es puculnec feze. es mend w nemene. Ric oz ve.
 nre vogmuc. Hug estiv latitue szumuchel. isa es mun
 igg ember mulchoria ez vermut. ysa mend oz chuz iarov
 vogmuc. Wimagguc urome isten kegimret ez letic ert. hug
 iorgoffim w neki. es kegiggen. es butscassa mend w bunet.
Csvimagguc szen achsem mariat. es bovduag michael archangel.
 es mend angeleuc. hug uimaggonoec eretre. Es uimagguc
 szent peter uror. kinec odit horolm ovdonia. es ketnie.
 hug ovga mend w bunet. Es vimagguc mend szentucit.
 hug legeneec neki seged urome scine eleit. hug isten tv u-
 madlaguenna butscassa w bunet. Es zoboducha wt urdung
 ilderut tvl. es pucal kmzorvlatvl. es vezesse wt paradisu
 nugilmabeli. es oggun neki munhi uruzagbele uror. es
 mend iovben rezet. Es keassatuc uromchaz charmil. kvl.
Scerelnes bratym uimagguc^{omuc} ez scegin ember liki ert.
 kvr vr ez nopun ez homas vilag timnucebelevl mente.
 Kinec ez nopun tester lumetive. hug ur urv kegimrehel
 abraham. ysaac. iacob. kebeleben helhezte. hug bursagnop
 tvtia mend w szentii es unittret cuzicun iov
 felevl iochvotna ilezte vt. Es tybometuc. climate ut. k.

I.

TEMETÉSI BESZÉD,

vagy az eddig úgy nevezett: Hosszabb megszólítás, mai betűkkel.

Latiatuc feleym 3 umtuchel mic vogmuc. ýfa pur ef chomuv uogmuc. Menýi miloftben terumteve eleve miv ífemucut adamut. ef odutta vola neki paradifumut hazóá. Ef mend paradifumben uolov gimilcítul munda neki elnie. Heon tilutoa wt ig fa gimilce tvl. Ge mundoa neki meret nū eneyc. ýfa kí nopun emdul oz gimilftwl. halalnec halaláál hol3. Hadlaua choltat terumteve íften tvl. ge feledeve. Engede urdung íntetvínec. ef evec oz tiluvt gimilftvvl. ef oz gimilfben halalut evec. Ef oz gimilfnec vvl keferuv uola vize: hug turchucat mige 3 ocoztia vola. Num heon muga nec. ge mend w foianec halalut evec. Horogu vec íften. ef veteve wt ez munkaf vilagbele. ef levn halalnec ef puculnec feze. ef mend w nemenec. Kic ozvc. miv vogmuc. Hug ef tiv latiatuc szumtuchel. ífa ef num ígg ember mulchotia ez vermut. yfa mend ozchuz íarov vogmuc. Wímagguc uromc íften kegímet ez lelic ert. hug íorgoffun vv neki. ef kegígen. ef bulcaffa mend w bunet. Ef vímagguc fzen achfcín mariat. ef bovdug michael archangelt. ef mend angelcut. hug uimaggonoc erette. Ef uimagguc fzent peter urot. kí nec odut hotolm ovdonia. ef ketnie. hug ovga mend w bunet. Ef vímagguc mend fzentucut. hug legene nec neki feged uromc fcíne eleut. hug íften ív uimadfguc mia bulcaffa w bunet. Ef 3oboducha wt urdung íldetutvvl. ef pucul kínzotvlatvvl. ef vezesse wt paradifū nugulmabeli. ef oggun neki munhí uruzagbele utot. ef mend íovben rezet. Ef keaffatuc uromchuz charmul. kírl.

KÖNYÖRGÉS,

vagy eddig úgy nevezett: Rövidebb megszólítás.

Scerelmes bratým umaggomuc ez fcegin ember lilki ért. kit vr ez nopun ez homuf világ timnucebelevl mente: kinec ez nopun testet tumetivc. hug ur uvt kegilmehel abraam. yfaac. iacob. kebeleben helhezic: hug birlagnop ivtva mend vv scentií ef unutteí cuzicun 10v felevl 10chtotna ilezie vvt. Ef tivbennetuc. clamate III. k.

II.

A' RÉGI OLVASÁS LEHETETT IGY.

Látjátuk feleim szömtökhel mik vagymük. Isa por és homú vagymük. Mennyi milosztben terömtéve Élee ¹⁾ mü isemüköt Ádámot, és odatta vola neki paradízumot házoá. És mend paradízumben volou gyimölcsöktül monda neki élnie. Heon tilotoá út egy fa gyimölcsétül. Gye mondoá neki mérett ²⁾ nöm ennék. Isa ki napon emdöl az gyimölcstöl halálnek haláláal halsz. Halláva holtát terömtee Istentül gye feledéve. Engede ördöng intetínek és evék az tilott gyimölcstöl és az gyimölcsben halálot evék. És az gyimölcsnek oll keserő vola íze hogy torkukat mege ³⁾ szakasztja vola. Nöm heon mogának gye mend ű fajának halálnt evék. Haraguvék isten és vetéve út ez munkás világbele és lön halálnek és pokolnek vésze és mend ű v. őő nemének. Kik azok mí v. mü vagymük. Hogy is tí v. tü látjátuk szömtökhel, isa es nöm egy ember mulhatja ez vermöt, isa mend azhoz járón vagymük. Ímágygyuk uromk isten kegyelmét ez lelökért, hogy jorgasson ű neki és kegyögyyen és bulcsássa mend ű bönét. És ímágygyuk szen ahszon máriát és bódog michael arkangyelt és mend angyelkut, hogy ímágygyanak érette. És ímágygyuk szent péter urot kinek adott hatalm óudonia es ketnie, hogy óngya mend ű bönét. És ímágygyuk mend szentököt, hogy legyenek neki segéd uromk szine előtt, hogy isten ű ímádságuk mia bulcsássa ű bönét. És szabadócsa út ördöng ildetítül és pokol kinzattyától és vezesse út paradízum nyugalmabele, es agygyon neki mönnyi oroszágbele utot, és mend jóben részet. És keásatok uromkhoz hármul.

Szerelmes bratým ⁴⁾ ímágygyomük ez szegín ember lölkiért, kit ur ez napon ez homus világ timnöczebelöl mente, kinek ez napon testét tömetjük, hogy ur út v. őöt kegyelmehel abraam ysaak jákób kebelében helhezze, hogy birságnap jutva mint ű szentii és önöttei közikön jóu felöl jokatnia flessze út. És tí v. tübennetök.

1) Itt is a' v' ékezet jeléül látszik állani 's mai: *Élő* helyett ejté a' hangoztatás: élee, miként a' bécsi codexben van idő helyett: idé, 's a' tihanyiban: emle, melly = emlő. 2.) Összeolvasztva ebben: mi érett = miért. 3.) Mige = meg. A' nép, dunántul, midőu szentegyházban énekel, most is e-t nyekkent az utolsó mássalhangzóhoz, így: adtunke, áldmege. 4.) Bratým 's nem barátim írásából az tetszik ki, hogy a' latinban már megtanulta papunk az egymásra következő két mássalhangzó' kimondását.

HOSSZABB MEGSZÓLÍTÁS' MAIBB OLVASÁSA.

A' HAJDANI, RÉVAI SZERINT ¹⁾.

Látjátok, feleim! szömtöökkel, mik vagymuk. Isa por és hamuv vagyunk. Mennyi milosztben terömtéve Élève miv ösemüköt Ádámot! és adotta vala neki paradízumot házóá. És ménd paradízumben való gyimöltsöktől monda neki élnie. Hean tilotóá vöt egy fa gyimöltsétől. Gye mondóá neki, mérett nöm ennék: isa, ki napon émdöl az gyimölctől, halálnek haláláal halsz. Halláva holtát terömtéve Istentől; gye feledéve. Engede ördög intetvének, és evék az tiltott gyimöltsötől, és az gyimöltsben halatot evék. Es az gyimöltsnek olly keserüv vala víze, hogy torkokat mege szakasztja vala. Nöm hean mogának, gye ménd vö fájának, halatot evék. Haraguvék Isten, és vetéve vöt ez munkás világbele; és lön halálnek

INKÁBB MAI BESZÉDHEZ ALKALMAZVA.

Látjátok, feleim! szemetekkel, mik vagyunk. *Bizony* por és hamu vagyunk. Mennyi malasztban teremté elő *Isten*, mi ösünket Ádámot! és adta vala neki paradicsomot házóvá. És minden paradicsomban való gyümölcsökkel monda neki élnie. Egy fa gyümölcse hiján *heán* tiltá őt. De megmondá neki, miért ne ennék: *mert*, melly napon eendel azon gyümölcsből, halálnak halálával halsz. Hallá holtát teremtő Istentől, de feledé. Engede ördög intetvének, és evék azon tiltott gyümölcsből, és azon gyümölcsben halált evék. És azon gyümölcsnek olly keresű vala íze, hogy torkukat megszakasztja vala. Nem csak ő maga hiján, de mind ő fájának, halált evék. Haragvék Isten, és veté őt e munkás világba, és lön halálnak

1) L. Antiquitates literaturae hungaricae. Vol. I. Pestini, M. DCCC. III. pag. 35—39. és 40.

és pokolnek fesze, és ménd vő nemének. Kik azok mív vagymuk. Hogy és tiv látjátok szömtökkal. Isa és nöm egy ember múlhatja ez vermöt; isa ménd ahhoz járov vagymuk. Vimádjuk Uromk Isten kegyelmét ez lélekért; hogy ior-gasson vő neki, és kegyedjen, és boltsássa ménd vő bünét. És vimádjuk Szent Asszony Máriát, és bovdog Michael Arkangyelt, és ménd Angyelkot: hogy vimádjának érette. És vimádjuk Szent Péter Urat, kinek adott hatalm ovdania, és kötnie: hogy ovdja ménd vő bünét. És vimádjuk ménd Szentököt, hogy legyenek neki segéd Uromk színe előtt: hogy Isten vő vimádságok mia boltsássa vő bünét. És szabadítsa vőt ördög üldetvétől, és pokol kínzatvjától; és vezesse vőt paradizum nyugolmabele; és adjon neki mönyi országbele útat, és mind jovben részt. És keássatok Uromkhoz hármúl: Kyrie eleison!

és pokolnak fesze *vésze*, és mind ő nemének. Kik azok mi vagyunk. A' hogy' ti is látjátok szemetekkel. *Mert* egy ember sem is mulhatja ezen vermet, *mert* mind ahhoz járók vagyunk. Imádjuk urunk Isten kegyelmét ezen lélekért, hogy irgalmazzon ő neki, és kegyelmezen, és bocsássa mind ő bünét. És imádjuk szent asszony Máriát, és boldog Mihál arkangyalt, és mind angyalokat: hogy imádkozzanak érette. És imádjuk szent Péter urat, kinek adatott hatalom oldania és kötnie: hogy oldja mind ő bünét. És imádjunk minden szenteket, hogy legyenek neki segéd urunk színe előtt: hogy Isten ő imádságuk mia bocsássa meg ő bünét. És szabadítsa őt ördög üldetétől, és pokol kínzatától, és vezesse őt paradicsom nyugalmába, és adjon neki menyországba útat, és minden jóban részt. És keássatok urunkhoz hármul: Kyrie eleison.

RÖVIDEBB MEGSZÓLÍTÁSÉ.

A' HAJDANI, RÉVAI SZERINT.

Szerelmes barátim! vimádjamuk ez szegény ember lelkeért, kit Úr ez napon ez hamos világ töm-
nötzebelől mente, kinek ez na-
pon testét temetjük: hogy Úr vőt
kegyelméhel, Ábrahám, Izsák, Já-
kob kebelében helyhezje; hogy,
bírságnap jutva, ménd vő Szentei
és Önöttei közökön jov felől iok-
tatnia éleszje vőt. És tiv bennetö-
ket. Clamate ter: Kyrie eleison!

INKÁBB MAIHOZ ALKALMAZVA.

Szerelmes atyámfiai! imádkozzunk ezen szegény ember lelkeért, kit úr ezen napon e' hamis világ tömlöczéből kimente, kinek ezen napon testét temetjük; hogy úr őt kegyelmével, Ábrahám, Izsák, Já-
kób kebelébe helyezze; hogy bir-
ságnapra jutva minden ő szentei és önöttei közükön jobb felől jog-
tatva, élessze őt. És ti bennetü-
ket. Clamate ter: Kyrie eleison.

ÉSZREVÉTELEK, ELAVULT SZAVAK.

1. Im a' hosszabb megszólításban lévő 226, a' rövidebben 47 's így összesen 273 szóból, sőt tulajdonképen csak 187ből, mivel egyegy szó egy-
szernél többszer fordul elé, jelesen kivehetjük nyelvünknek a' XIIId. száz-
évben volt ragasztása alakait, szerkezetét. De következtetni lehet ezeknek,
mostantól véve, 800 év előtt is így voltát; mivel 1000 és 1100 óta, e' halotti
két megszólítás' koráig, sem más nemzettel szoros össze elegyedés a' nyelven
nem tarkított; sem tudós írók nem változtaták új eszmék' kifejezéseire 's
költő sem alkota benne teremtéseivel, más meg más fordulatot. Hanem,
az kétséges: ha épen ilyen volt-e az akkori hangejtés, minőt ezen betük'
összeállításai most kimondatnak, 's melly, egyegy itteni szó' mai gördülé-

kenységéhez képest, zordon. Mintha egy torzonborz Mundzukust hallanánk. Kétséges annál inkább, mert ugyan azon egy betű hangját többféleképen is találjuk írva; miből az író' tétovázása 's mintegy annak kísértgetése nyilvánlik ki, vallyon a' felvett latin betük közül, mellyikkel tudná leghívebben kijegyezni az akkor dívott, legalább az ő lakja' vidékén dívott igazán magyar hangozatot. E' kínlódása pedig mind a' hangzók mind mássalhangzók körül kitétsző, Révai' összeállított kulcsa szerint. Mert a' mi, nálunk most: a; e; i; o; u; ö; ü; az nála, a vagy o; e vagy i; i vagy y; o v. u és vv 's uv; u vagy v; e v. i 's u; i vagy v. A' hosszú á, é, í, ú, nála különböztetés nélkül áll; ó van o, u, w-vel, ő van u, v, w, eu és ev-vel, ű meg u-val adva. A' mássalhangzók továbbá így: a' mai cs = nála c, ch, f, fc; gy = g; h = h, ch; j = i; k = k, c, ch; ly = l; ny = n, ny; sz = fz, fc, z; v = v, u. Látható Révainak idézett munkájában, *Ingressus* 50—53d. lap. Legtöbb izgágát érzett sajátságos cs, gy, ny, sz hangjaink lebetüzése körül. Ty nem jó elé. — 'S látjuk e' kínlódás miótságát! Hetedfél százév körülnyi már mostanig, mivel a' legősibb magyar ábécze, ha volt is még az úgy nevezett *pogány korban*, eltűnt; mivel különhangjainkhoz új betük, a' felvettek közé nem soroztattak, hanem csak jegy kanyarintással, pontozat' oda csipéseivel gondolák a' pótlást már elégnek. És e' bajcska tartand még, mert megegyezni az eddig ajánlottak felett, úgy tetszik, kedvünk nem igen eredez, noha szükség volna.

2. Azon 187 szó körül teríté elé Révai, annyi meg annyi nyelv ismereteit, kinyomozá nyelvünk belső alkatát; miként van meg benne logikai hasonlóság, melly szerint a' gyökök okkal sarjadoznak el; miben áll az ik-es igék' különbözősége, a' mi, Révainak, Bőjthi Antal erdélyi nyelvtudós után főérdeme, mert kimutatá, miként névszó egyszersmind az ige' gyöke vagy harmad személye; mint: nő, nyom, tér, fagy, fog 'stb.;

szétszedé, miben különböző az ás, és; at, et, rag. Csakhogy származtatásai tulságig lebenték idegen szavakkal összehasonlításaiban, mert az etymologizálás bolygó tűz, vagy úgy nevezett, tüzes-ember. Amazokért inkább, a' nagy grammatikus elneveztetés, méltán rajta, és nem Verseghyn nyelvtani versenytársán, ki azonban költő vala leleményesebb, a' hanglejtés' kényességeit nyájasabban adó, 's a' Szépet csinnyábban érző. Az e' nyelvmaradvány' minőségeivel mint grammatika' dolgaival ennél fogva bővebben megismerkedni akaró, átaljában Révai magyarázatihoz utasítatik; valamint a' nyelvet okos ujítással bővíteni igyekező, tanácsot is tőle, gyakran kérend.

3. E' két megszólítás, inkább egyház tárgyainak tartá fenn akkori szavait ragaival. Ha tehát megint legalább vagy 200—300 szóból álló töredékirat szállhatott volna reánk, a' Kálmán idejében 1099—1101 magyarúl feljegyzett országgyűlési törvényekből, Albricus barátnak azokat latin összefoltozata helyett, látnók kormányi és törvényi néhány szavunknak, mint: *mega*, *pristaldus*, hajdani mivoltságát is. Igy még elébb Sz. László korából 1092—1095? az Ewrek, Sarchas, Wzbeq, Udwarnik, Jókergech v. Joccerdech *Jókérdők* deákosított magyar tisztnevezetekét.

4. Tulajdonképen, szokásból kiejtett szónak e' megszólításokban 18—19 nézhető, ide nem értve azokat, mellyeknek ragasztási alakzata avult el. Változatlan hanggal és raggal tán 38 marada. Ma épen nem divók ezek:

FELEYM. Most olly helyen, mellyen itt áll, mondatik; atyámfiai. Pedig sok van fenn, a' fél gyökből származott. Mint: *feleihez* ment; nekem *fele* részem; lelkem *fele*; *feleség*; *felekezni* az az egy félhez szakadozni, barátkozni; *felekezet*, az az, külön félből álló elvált rész; *miféle?* több *féle*, *felebarát*. A' Révai által, némelly iratokból felhozott példákhoz ezeket csatolom. A' tatrosi másolatban 1466, áll Máté 19d. fejezetének 19dik versében: Zèressed te fèlèdet, mèt tēmagadat: *diliges proximum tuum*

sicut te ipsum. A' Jordánszky új testamentomi codexben 1516, van azon helyen: barátodat. Vass István levelében Kassához, eléjő 1557b. „varos feel vagiok“ az az városfél; ma, polgár. Pécsi Lukácsnál 1598ból: Midőn az ember az ű feleic ellen szoktanak kegyetlenkedni. Virág Benedek nem igen szereté a' „feleim“ szót, *Magyar Prosodia 19-dik lap*, pedig szívességé, 's méltán lehet félretételéből ismét befelezni, újra édes mifélekké tenni.

YSA, ISA. Révai magyarázatai' 28, 29d. §-ában, 82—86d. lapjain, *bizony, valóan* gyanánt vétetik. Tisztába ezzel akkor jónénk, ha valamelyik régibb iratunkban is reá akadnánk 's ottani értelmét, ez ittenivel összevethetnők. Addig csak gyanítással közelíthetjük meg. Eléjő itt négy-szer: *ýfa pur ef chomuv ýfa kí nopun ifa ef num igg yfa mend ozchuz* Elsőnél állhat a' Sajnovicsi *bizony*, hármánál inkább: MERT. Másodszeri előfordulata, Jankovich Miklósnál lévő azon fordítástöredéken, mellyet ő a' Jordánszky codex elejének tart 's e' codex végén pedig betűvel és számmal is, 1519 áll, Mózes I-ső könyve 2dik fejezetének 17d. versében ekkép van: *Merth* valameel' napon e'jendöl halálnak halálal halz megh; *in quocumque enim die comederis ex eo morte morieris*. Az akadémia számára Szalay László levelező tag által levett másolatból. E' „merth“ azonban nem dönti el *ýfa* jelentőségét.

ELEVE. Az az Isten. Élève, éléje, régi *participium imperfectum pro praesente sumtum*, ma: *élő*; Révai 54—60d. §. 122—135d. l. Isten szóval egybekötöten ma is fenn forog még: *Élő* Istenre fogadom, az *élő* Istent hívom bizonyágul. *Eleve*, elejénte helyett sokáig fennmaradt *in antecessum*, *in principio* értelemben. De, ha itt úgy vétetnék, ki volna téve *Isten is*.

HEON. Révai olvasta: hean, törökből 's finnől származtatása kedvéért is. És elfogadta Sajnovics' észrevételét, hogy annyi lett volna, mint a' mai: *csak, tantum, duntaxat, solum, — verum* 74. §. 154d. lap. Horvát István he-

lyesen figyelmeztetett más értelmére, Sz. Domonkosnak 1517b. irt életéből általa kiszemelt e' példával a' 83d. lapról: *Hog mendenestevl hevonne ternenek meg. L. Tudom. Gyűjtemény 1836. V-dik kötet 115d. lap.* „Egy formán használja, szól, Vevő Esettel mind a' két Kézirat a' HÉON szovat, tsak hogy a' későbbi azt *u* betüvel megszaporitotta.“ Az tehát ott ennyi: *Hogy mindennek hijával ne térjenek meg. Párizpápainál, hívon = vacue, inaniter.* A' gyök itten *he* és *hi*, v. *hej*, *hij*. Jelentése: nemlét, üresség, *defectus*. Mind ezt mutatják e' szavak: *heja* v. *hija*; *heján* v. *hiján*; *he-* v. *hiány*; *hiú*; *hézag* v. *hizag*; *hi-* v. *hévalkodás*; *hijában* v. *heában*; *hi-jával*. — De más a' *héj*; *cortex, crusta*; *héjazat, tectum, culmen domus*; *héjas kenyér*; melly így is hallható: *haj, hajazat, hajas kenyér*. Ime példák amahhoz világitásul. Boldogságomnak egy *hija*, *Vitkovics* versében. Csak az a' *heja* v. *hija* volt, hogy Egy *heján* v. *hiján* husz, melly, falusi köz-népnek resten forduló nyelvén, *hean*. Erdélyben házhéj helyett is csak: *hiú* mondatik, így: a' *hiúba* ment. Nem talán, helyre-e? mellynek a' ház' fedele alatt üre van. Így alakul *u, ü* által sok mellékszavunk: *báju, kéjü, szomju, 's ebből: szomjan*. Így *hiú, vanus*, kinek a' fejében vagon némi üresség, az az itélő esze nem egészen ép, mert gőzön *hivalkodáson* felette kap. És be jól felcsipé a' magyar ilyen emberét; nem *hijában* soha sem volt efféle *hézagosok* *hijányával*, 's *hijában* ohajtja: ilyenek *hijával* vagy *heán, héon* ó sem igen lesz. Hanem mivel ez elnevezés tiszta itéletre, állandó valót becsülésre mutat, ilyen is volt a' nemzetben elég, és leszen. Ezek tömege többre is viszi a' hazát. — Igen közel van *hiú* ból eredhetésre a' *Sajószentpéteriek* 1403beli végzésében a' *hiúit* szó is, ott így: *hÿweÿt auag' megbont; hordót t. i. vagy bort, az az megüresít, hiut, hézagot csinál benne. L. Vegyes iratok, e' nyelvemlékek III. kötetében.* *Malachiáshoz* tartozó *prologus* mondja itt a' *Bécsi codex* végén: *menden buntol heiuakat,*

vacuos. A' Jordánszky ó testamentomi codex 1519ből, Mózes I-só könyve' elején mutatja: ez feld kedeglen vala űres es hew, *terra autem erat inanis et vacua.* Hijolni, hijultt, Párizzpápainál *evacuari, evacuatus.* Zay Katának Zsémbéri István özvegyének 1639ben. Zayugrócz várában, vejéhez Berzowicz Mártonhoz költ levelében jó elé: Kerem kdēt mind szerelmes fiam Vramoth, izenetemeth ne hagyja kd hiaba. Lám, hány másmás gyümölcsre hajt ki e' gyök, ha, nem olly gazdag is, minő Márton József tábláján a': t é r.

He gyökből eredett az elavult: *heit*, hasonlóan, mellynek többese: *heitok.* Itt, alább a' Bécsi codex' 97dik levelén, a' 154dik lapon, Ozeás 9d. fejezetének 7d. versében látható: Tuggad temagadat Isrl: heitnac; *scitote Izrael stultum prophetam* 'stb. A' tatrosi másolatban v. müncheni codexben pedig Máté 23dik fejezetének 17dik verse a' 28d. levelen szól így: Heítoc es vakoc mí nagob az aran é — *Stulti et coeci: Quid enim maius est, aurum?* Vala látszik; heitok, heitasz, heit ige, melly ma így jelen meg, hibítok, hibítasz, hibít: vagy hijítok, hijítasz hijít, mert hallható még: hijítom párját. 'S a' heit-ből volt heitság, mi a' Bécsi codex 92dik levelének elején fordul elé, a' 146dik lapon: megíelen-tem ρ heitsagat, *revelabo stultitiam eius.* Nem heit-ból-e a': hit-vány?

Heon-hoz közelítő más példa feltalálható: Máté 20d. fejezete 6dik versében, a' tatrosi másolatban. „Mit allotac it hűan mend a napot esteg. *Quid hic statis tota die otiosi.*“ Ez itt ékesítő kihagyás, *ellipsis*, e' helyett: mit állotok dolog hiján vagy hijával. Heon, tehát értethetik így: egy fa gyümölcse hiján. Elöl tétetve még nyomatékosabb. Így jó éh gyökből: éhon, éhen. De, másod ízrombeli elékerültében: Num heon muganec ge mend w foianec halalut evec, más csínyja van. Az az; nem csak maga hiján, heján, hijával, ó külön magának, evék halált; nem csupán őt, hanem egész faját, az egész embernemét, melly tőle származand, már halál éri.

'S ezen: héon, hiján, hijával, különös sajátsága nyelvünknek. Azal fejeztetett ki hajdan, míg abba németesség nem csuszdogált, az, mit ma kivéve, hibáz, ausgenommen, er, sie, es fehlte, akar fedni. Pázmán Péter így ír 1626b. Novemb. 24diken Bethlen Gáborhoz: Iszonyodom meghmondani de azt hiszem, kétszáz ezer Magyar héjával vagyon Magyarország ez tizen három esztendeő alatt, úgy hogy Feölséghez eddigh úgy viselte az Magyar Nemzethez magát, mintha ugyan chiak ennek romlására emeltetett volna Fejedelemséghez. Bethlen Gábor válasza pedig Pázmánhoz így szól 1626b. Nov. 30d. „Nem volt annak az barátunknak bizonyos computusa, a' ki olj relatiót tett kegielmed eleött, hofi két száz ezer Magiar héával vagion Magyar Orszagh mert, dichertessik az Ur Isten eöreökké, sohult senki ez napigh harczon giözedelmet raitunk nem vett 'stb. *L. Miller, Epistolae, quae haberi poterant Petri Pázmány Tom. I. Budae, 1822. lap 137- és 140d.* — 'S mondják már ma széltében: egy krajczárom hibáz egy forinthoz; együtt volnánk, még csak N.... hibáz v. hijányzik, ezek helyett: krajczár hijával egy forintom van; N.... hiján v. hijával együtt vagyunk, vagy régi szólással: N.... héon, v. heán.

URDUNG. Ma ördög. A' régi ördög, látszik még most is ebben: ördögös *daemoniacus*, ördögösség *magia*. Révai 97 §. 195. I.

INTET. Ma, intés. Amaz *monitum*; ez *monitio*. Némellyben fennmaradt ezen ismert különböztetés, mint jövés, jövet; kelés, kelet 'stb. Révai 195—198 lap. 98—100 §. Intet, több illyennel együtt eléintést vár.

TILOTT, ma tiltott. A' szokásban lévő, tilos, til gyökre mutatna. 'S ez, Révai jegyzeteként, 101—103. §. 198—202. lap. épen úgy névszó mint: nő, nyom, tér, fagy, fog, mellyek egyszersmind harmadik személyek is ezen igékben: nővök, nősz, nő; nyomok, nyomsz, nyom; fagyok, fagysz, fagy; fogok, fogsz, fog, 's ezekből is, itt a': nős, nyomos, teres, fagyos,

fogas; itt a': nőtt, nyomott, fagyott, fogott. De épen igegyökké is kelle magyarázni e' til-t? Névgyök ez magára, miként: kegy. 'S mint ebből van: kegyes, kegyelem, úgy abból, tilos, tilalom. Így még: szer, szerelem.

FEZ — FESZ. Gyök maga. Belőle van, feszes, feszít, feszül, feszület. Fesz, mondja Révai, latinúl, *expansus*, non *expansio*; quemadmodum et *sensus* differt a *sensione*: Lön halal nec es pukul nec fesze, tehát, *factus est mortis et inferni expansus*. 113. §. 223dik lap. Sándor István, Sokféleje VIII d. darabjának 174dik lapján, ugyan ezt írja, de figyelmeztet arra is, hogy „a' mostani magyar *Credóban*, megfeszítették van, régibben pedig megfeszüle volt. 'S itt, szól, megfeszüle annyit tett, mintha az mondatott volna, hogy a' Kristus Feszszè lett, minekelötte meghaltt 's eltemettetett.“ X d. darabja 64 d. lapján pedig vallomása ez: „Mit tett légyen egygykor ez a' Fesz, sokat törtem a' fejemet, 's a' Származatjait is egyenként mind megvizsgáltam, de megvallom, alig mehettem valamire. Végre tsak azt találtam, hogy alig ha annyit nem tett mint Préda, vagy Nyereség Fesz talán utóbb Foszszá lett, *Praeda*, *Spolium*, *Raub*, *Beute*; 's Foszból ismét eredhettek Foszítani 's Foszulni, mellyek már most így ejtetnek Fosztani 's Foszlani.“ Kresznerics a' fesz-nek csak származékait deákozza. Így Párizpapai. Sajnovics' jegyzete, a' „Bévezetésben.“

Feszes ruhának mondatik, melly nagyon megvan huzva feszítve, és így, szorítóvá szorossá lett. Feszesen áll a' szeg, ha minden hézag nélkül, keményen legszorosabban ment helyébe. Feszesen a' hur, midőn nagyon kinyújtatik. Feszesség, feszelgés ekként egy a' merevenséggel; fesz, megszorítással, szorossal vagy ha ennek gyökét vesszük: szorral. Tehát: halálnak pokolnak fesze, nem az-e? mit halál és pokol már megszoríthat, azok feszítendője? De, ha tán állhatna is e' magyarázat, kétséssé teszi megint ezen utána jövő: ef mend w nemenec, mert e' szerint nem csak

halálnak és pokolnak, hanem egész ő nemének is fesze lett. 'S ezt Révai sem vevé tökéletesen figyelmére. Végre tehát nem olly szónak kell-e vennünk? melly mindenikhez értelmet nyújt. Tenné azt p. o. áldozat, tenné féligmeddig: vész. Fesz így egyebet is jelentő leszen 's épen nem csupán elészámlált származékainkban gyök. Illy különbözethez példánk nem csak egykettő: fél, *timet*, *dimidium*; vár, *expectat*, *arx*; ír, *scribit*; ír, *unguentum*; hat, *sex*, *penetrat*; vész, *procella*, *sagena*; vesz, *accipit*; szív, *cor*, *sugit*; tám, *ortus*, *fulcimen*. Talán még eléakad, vallamellyik hajdani-ratban, 's feltün azon jelentése, mellynek, szó alatt, el fell futni a' képzeletet.

MULCHOTIA, — mulhatja. Nem egy ember mulhatja ez vermöt: *non ullus homo praeterire potest hanc scrobem, tumulum nempe*. Révai 117—118. §. 230—233d. lap. Ezen szószerkezet egészen kimult.

JORGOSSUN — jorgasson, irgasson, ma: irgalmazzon. E' gyökből: irg. Így: irgok, irgasz, irg, miből ismeretes; *irgalom*, miként ezekből: sirok, sirsz, sir; *siralom*, hatok, hatsz, hat; *hatalom*; félek, félsz, fél, *félelem*; jutok, jutsz, jut; *jutalom*. Irg, változott, kimondás lágyabbságaért erre: *jorg*, mint inkább helyett, *ionkább* jó elé Boldog asszonyról irt beszédben 'stb. Irg-ból eredett irgatok; ennek ragasztásaiban volt: *irgasson*, vagy változtatva: *jorgasson*. Épen így dívik még: mutassak, mutass, mutasson; juttassak, juttass, juttasson. Révai 122—123. §. 239—242d. lap.

KEGIGGEN, kegyedjen, ma, kegyelmezzen. Jorgasson, irgasson' hasonlóságára. 'S miként *irgat* jött elé, úgy kegyed, gyökéből, melly kegy: *gratia*; kegyed *gratiam facit*, *culpam condonat*. Egészen úgy, mondja Révai most idézett lapjain, mint: ár, *inundatio*; árad, *inundat*; tám, *ortus*; támad, *oritur*. Tegyük ide: valamint előttünk a' hamvadok, hamvadsz, hamvad; vigadok, vigadsz, vigad: ebből hamu, víg; úgy kellett lenni ennek is: kegyedek, kegyedsz, kegyed, innen: kegy.

UIMAGGONOC ERETTE = imádjának érette. Itteni értelemben ma, imádkozzanak mondatik. Miben amaz? ismeretes. Komárom vármegye jegyzőkönyvei II. kötetének I. részében, 1689beli ilyen bejegyzés: Szundi Balás megimádtatja curiájával atyjafiait, annak eladása előtt, fejez ki: praemonitio-t, megkinálást. Ma is mondják: megimádtá pénzzel.

ILDET. Ma üldözés, üldözet. Ildet egyébiránt = üldet, mint úgy helyett eléjő hajdanban: *igy*. A' gyök, üld. Üldök. üldesz, üld. Hasonszavai: hordok, hordasz, hord; oldok, oldasz, old; öntök, öntesz, önt. Ezek' gyakrításai: hordozok, oldozok, öntözök, üldözök. Üldök-kel a' sokat elejtegetett idő felhagyott; a' nyelvet ma, régivel ujjal bővítő, üldés-t, üldet-et sem fog üldení, 's üldözést üldéstől elkülönöz.

KINZOT, kinzat. Ma kinzás. Ez, *cruciatio*, amaz *cruciatu*s *frequens* vagy *cruciatum*. Tartozik az elébbi szórovat alá. Révai mindenikről szól 98 — 100 §-ában, 195 — 197 lap. 'S lásd: Nagy János, 2-dik jutalomfelelet, a' magyar akadémia kérdésére, Budán, 1834. lap. 141.

CHARMUL = hármul, ma háromszor. Révai 159 §-ában, 291d. lapján ezt írja erről: *Huius manuscripti aevo videtur nondum in vsu fuisse hodierna ratio formandi aduerbia numeralia: adiecto scilicet ad nomen numerale nomine szer, quod ordinem et seriem significat. Tudni bizonyosan ezt akkor lehetne csak, ha ezen korbéli több magyar irattal eshetnék összevetés. Miképen élt ul raggal, mint ezerekre is menő sokaságot egy tömegbe, egy szám alá huzóval a' későbbi kor, ím itt ahhoz néhány példa. Illieshazy István Trencsin és Liptó főispánjának 1605b. Sept. 25d. Trencsinből Bocskai István fejedelemhez írt levelében van: hoga az fölgd melle tamadot Magyar nemzet mind OrszágofztUL ne veszen el az Pogan miat . . . 1605ben az Ország Rendei által Korponán tartott gyűlésből felajánlott articulusok Vdikében áll: Kiuanniuk, azert, cö felsegetül országUL ... XI. d. k-*

ben: „Kit eő felsegenek OrszágUL gieólesinkben meghis keszentük.“ XIIId.: „Seót ha OrszágUL uegesztünk affele niluan ualo ioszagunk feleöl is. PEST városának KASSA városához 1610ben Augustus 22d. költ hivatalos levelében van: bizonfagot tefzúnk egefz várasUL ¹⁾. Továbbá, Abauj vmegye utasításában, mellyet adott Gönczön 1679b. Dec. 19d. volt gyüléséből Hamvai Péter és Pásztóhi Máté követek elejébe a' felső magyarországi 13 vármegye küldöttségekor, találtatik; Iső pont alatt: „Könyöröghienek azert eő Fölsegenek (I. Leopold) az mi Követ Attiank Fiaj, hogi veletlenül ne obrualtassunk egesz OrszágUL illý hatalmassan dühösködő poganisagtul.“ Erdélyben pedig e' számrag ma is így hallható: mi erdélyiek ül, magyarok kul, székelyekül. Mind határozóan áll, 's így vétetett: hármul. Ma ugyan ez alatt három személy együvé vettét értenők, de hajdanban nem tevé ezt. Ezen UL, ÜL ragnak külön meg külön értelmet adása nyelvünkön igen játékos, áll ezek helyett is: gyanánt, nak, nek, azzá, ban, ben. „FeleségÜL a' ki bodnar mesternek vessi el leanyat (legény létére), szól a' jászai bodnárcezéh rendelete 1569ből. MarattUL, áll Miskolcz városa jegyzőkönyvének elején 1569 Jul. 5dikéről, illy szókötéssel: „Bőyte Dorko az meg holt Pallo Benedek leánya kÿ mostā Paÿsgarto Imreh felesége tÿltÿa es ellenfÿy az Babonybercz szölött kÿt bÿr Tot Antalne, ösröl marattul.“ A' korponai említett gyülés VIIId. articulusában 1605b. van: „uegezeth uolt arrul az Ország, hogi . . . az decimat penzÜL uegiek fel az praelatusok.“ BuzáUL: irá Bogdán János és két fija' esedezőlevelére az *indorsátában*, ki? IIDik Mátyás császár és ki-

1) Kassának, 1835b. November elején megvizsgált nagy becsü 's jól rendezett levéltárában találtam ezen magyar levelet, mellynek czimzete kívül ez: Prudentibus ac Circumspectis viris Dominis Judici Primario N. N. nec non caeteris juratis Ciuibus assessoribusque Regiae Cittis Cassoviensis etc. Dnis nobis honorandis et benevolis. Belül pedig aláírása: keg'teknek szeretettel szolgáljuk Pesti bírák es fejenkint mind az egesz keresztien tanacs. Kijegyzésemhez képest, később lemásolta Krieger János. Összehasonlította e' másolatot az eredetivel Szidor Antal praemonstrati kanonok, kassai k. akadémiai professor, és Kovacsóczy Mihály, a' Szemlélő szerkesztője. Bizonyítja ezen aláírat Pestnek akkor magyar-török voltát.

rály eö feölghe szepesi kamarája Kassán 1614ben, midön tehát még ülésbeli tanácskozása is magyarul folyt, következően: Keth hoo fizetést aggianak eö kegmeknek buzáiül, úgj hogj az mikor az teöb vitezleö rendnek fognak fizetnj akkor eö kegenek ez heliet ne wegien 'stb. Ex Consil° 18. Oct. 1614. *Eredetije Pesten a' Kaposmérői Mérey nemzetség levéltárában.*

HELHEZIE. Változott erre: helyheztesse. Most kezd helyesen visszátétetni: helyhezze v. helyezze, melly olyan mint: sorozza. Helyezze, helyheztesse, és sorozza, soroztassa között, látszó a' különbség, 's pedig nagy.

BIRSAGNOP, birságnap, késöbben divatosabb lett: ítéletnap.

UNUTTEI, önöttei. *Electi sui, electi ejus.* Ebböl: önöm, önöl, önik, beor, bearis, beatur. Önött pedig volna, mult idö' részesülöjében: *beatitatem consecutus.* Révai 176d. §-ában 315—317d. l. hol még néhol fennforogtát említi ennek: meg nem önött, *non successit, non est beatum.* Tehát választottai, boldogultjai. Bár tudnök, mellyik táj él vele.

IOCHTOTNIA. Miért ajánlá Révai, olvasását inkább így: ioktatnia, mint iktatnia, eléadja 122 és 180d. §-ában. 239d. és 322—324d. lapjain. A' „Literaturai lapok 3d. száma 1837. iktatni és jogtatni között különbség téltel hozza indítványba. Amaz lenne béSOROZAT, behelyzés; ez, jogba állítás.

Folyhat innen még, szerkezeti, helyesirási, tájszói egykét jegyzet.

ÉS kötszó, ott is úgy írva áll, hol ma rendesen IS van. Felváltva így az ES, IS, egészen a' XVd. százév hajlásáig elé elékerül, söt a' XVIIId. elején is. 1552b. Kalmár Kelemen miskolczi főbirónak Kassához irt levelében van: mert az es. 1557b. Kálnási Ferencz kir. kapitány Sáros városából ír Kassának: énes, kegyelmetekys. 1564b. Zay Ferencznek Kassához bocsátott levele szerint: igen is, Azthes, ewes. 1639b. Zay Kata idézett levele Zayugróczról Trencsinben mutatja: rolam es. *Ex, Borsod levéltárában.* Révkomárom városa jegyzökönyvében 1587ben kezdve, mindig: is, áll.

A', AZ, mutató névmással egyik megszólítás sincsen elhintve, úgy, miképen csak ezelőtti időnk még tevé. Mostanunk, régibb helyes kihagyással tart. De régibb ezen kihagyás mellett, hol AZ, áll; alatta nyilván, AZON értetett. Így vala kijelölőbb a' mai EZEN helyett, EZ.

HUG TURCHUCAT MIGE ZOCOZTIA VOLA, hogy: torkukat megszasztja vala. Éva is értetvén itt, kihagyással szólásra találunk ebben.

TERUMTEVE, MUNDA, TILUTOA, HADLAUA, FELEDEVE, ENGEDE, EVEC, HOROGUEVC, VETEVE, LEVN, MENTE = teremté, mondá, tiltá, hallá, feledé, engede, evék, haragvék, veté, lön, mente; mind aligmult idővel élés, miként Székely atyánkfiai ma is beszélnek. Multban, vagy egészen multban csak ez áll: ODUTTA VALA, oda adta vala. ODUT, adott, mint adatott helyett, magyarázva Révainál: 134 §. 255 256. lap.

HUG LEGENEK NEKÍ SEGED, hogy legyenek neki segéd, és nem: segédek. (Most, inkább, segédül.) Olyan mint Kinizsyné imádságaiban 1513-ból: „Idvez legyetek“ idvezek, helyett. Hasonlónak látszik ez is, itt: „mind ahhoz járó vagyunk“ hol ma járók állana. 'S olyannak: por es hamu vagyunk. Magyar saját szószerkezet' példái. *L. Régi m. nyelveml. II. kötet. Kinizsyné imáds. előtt: II. Némelly jegyzet 'stb. XXII. lap.*

W UIMADSAGUK MIA, ó imádságuk miatt. Az egybirtok többes harmszemélyének átaljában fennforgott ok raga itt lám uk-kal valamint a' tulsó lapon: torkukat, áll; mi, az akadémia „Magyar helyesírásának 1832 és 1834ben meg jelentte óta, hol a' 15dik lapon, egyedül csak különböztetés vagy jobb hangzat kedvéért ajánltatott, kezde inkább felvétetni. Révai ez ut is olvasá, o-nak. Eléjő az, boldog Margit életírásában is. *L. e' „Régi Magyar nyelvemlékek“ II. kötetét, Kinizsyné imádságai előtt: II. Némelly jegyzet 'stb. XXII. lap.* MIÁ-val most is él a' köznép, MIATT helyett. Vették ezt látjuk ÁLTAL értelmében, talán csak tájanként. Révai erről példákat hoz elé,

148d. §-ában 215dik lap. Illyen az ujabban felfedezett két irat' végén: E' kono me'guègèztètet, Nemeti gorgn^c henfèl emrè fianac kèze miat, u. m. a' tatrosi másolat 1466. Az érsekujvári codexben pedig: Ez yrafnak wege wa'gon fewenhazÿ foror marta keze mÿath, 1530.

KEASSATUC, keássatok. Keátani, keáss, ma is hallható Dunán túl.

BIRSAGNOP ÍVTVA, birságnap jutva. Ehhez hasonló 1559ből Abauj megyei Regécz vára tiszttartójának Csoltai Pálnak a' forrói biróhoz irt levelében: Hagÿom en te neked, hogÿ ez lewel latwan. *Kassa levéltárában.*

MEG és KI kötszók elhagyvák ezek mellől: feledé, mulhatja, jorgasson, kegyedjen, bolcsássa, szabadítsa, mente. Csak egyhelytt áll: megszakasztja vala. Amazok is ma közönségesen így iratnának: elfeledé, elmulhatja, jorgasson meg, kegyedjen meg, bocsássa meg, kimente.

Mai egy k betűhangunkat három feleképen látjuk itt: k, ch, c. 'S ámbár e' két megszólítás' helyesírása igen következetlen, de k körül; láthatólag nem csak tétovázat löké, nem csupa kény ragadá az író papot, mert az egy: cözicön-től megválva, szó elején mindenkor k, végén mindig c áll. Közepén ch, c, k. Elején íme: kí, keserű, kic, kegyelmét, kegyelmével, kinec, ketnie, kínzatától, keássatoc, kit, kegyelmével, kebelében. Végén: látjátoc, mic, vagymuc, ennéc, halálnec, inteténec, evéc, gyimölcsnec, magánec, fajánec, haraguvéc, pukulnec, neménec, imágyjuc, uronc, imágyjanac, kinec, legyenec, imádságuc, temetjüc, Izsác, bennetüc. Közepén: isc-mucac, gimilcictul, turchucac, zocoztia vala, muncas, zumtuchel, lelicert, angelcut, szentucut, pucul, lilkiért. Itt azonban csak ez utolsó szóban a' k; c pedig a' többes szám' végbetűje; pucul, muncas, kivételével. Lehet-e két-ségünk a' magyar őszhajdanban háromféle k hangunk volta felől, midőn e' különég azon évkörből tűnik elé, melly kelet' hangejtéséhez, hol a' *chet, caph, koph* háromsága ismeretes, még rokon volt; midőn idébbi kézirataink 's

nyomtatott munkáink' szerzőji átaljában sokáig éreztetni akarák betűikkel e' különbözetet azért, mert sajátit érzének benne füllel és hangadással. Mindenütt fogjuk e' gyűjtemény' darabjaiban látni ezt, nagyobb kisebb eltéréssel. Ch, később ck...vá, kc...vé változott. 1595ben is még, „Az kereszttyen vitezkedes nec tükörében, Peechi Lukachtól, kinek nyelve római írók szellemével erősült 's többet oszt czíme ígéleténél, találjuk: parittyakcal még akkor nem viaskodtac; vg' teczenec az regi fegyuerec, az kezec, kör-möc, fogac, voltac, köuetkesztec az keziuec; törueñeket meg nomdoztanac. 'S e' betükereset, e' nem találás a' felvett latin ábéczében, kivesztte a' miénknek, ujnak elé nem állítása kadmusi cyrillusi leleményességgel, hallatlanná tévé azon hangunkat, melly h és k, melly g és k között lágyabb leheté úgy, miként a' török *kef* és *kief* hízelgőbb, *kaf*-juknál. Azóta valamennyink csak szárazon elvágó k. Azóta nincs az olasz *chioma* és *fuoco* szerinti változatunk. Nem is adatik többé vissza beszédünkbe. Hanemha dalműköltőnk vigyáz, hanemha éneklőnk a' színen gyengédíteni tudand lágyított hangzatsimitással, melly a' dallás' egyik tündérítője, a' sűrűdött k á k o g á s o n.

Ugyan miben hasonlít e' régi beszéd Palóczainkéhoz? Legyen előtünk Szeder Fábjiántól: Palócz szóejtés és beszédbeli gyakorlás, *Tud. Gyűjtemény* 1829. VI. köt. 26d. lap. 1835. II. köt. 22d. lap; Hollók Imrétől: A' gömöri barkók szójárásáról, *Tudománytár IX. kötet* 60d. lap; Szabó Istvántól: Karancsvidéki palócz nyelv, *Tudom. Gyűjt.* 1837. I. köt. 43d. lap. Mindön ezeket én összehasonlítani akartam, jöve hozzám barátsággal Szeder Fábján, Junius 15d. 1837. Kérésemre mindjárt leirta nálam mind a' két halotti megszólítást az ó palóczai' hangejtésével. 'S e' bírva már, folyamodtam Szabó István guszonai plébános, Hollók Imre rosnyai professzor urhoz. Szabó István, hamar megküldé karancsvidéki palócz nyelvre általtett olvasatát;

Hollók Imreét, még csak ezutánra reméllem megkapnom. Szederét Szabóét függesztem addig ide saját kezük szerint, 's még válaszát is a' görög virágok fennszellemü édes dallójának ¹⁾, mert olvasatához tartozó. Betü, szótag, szó, mellyet alávona, nyomtatásban dőlt betűkkel áll ²⁾).

SZEDERÉ.

Luáttuátok, felyeim! szemetekveü, mik vagyunk? Isa por iés hamu vagyunk. Mennyi malasztba teremtié eleve mi ösemüköt Uáduámot! iés odatta vala neki paradizumot huázuóá. Iés mind paradicsomban valuó gyümöücsöktöü monda neki iénie. Hean tiltuóá uötet egy fa gyümöücsiétöü, de monduóá neki mié nem enne: isa ki napon iémdöl az gyümöücsöü, haluának haluáluávau hausz. Halluá hoatúát teremtüö Istentöü de felejtíé. Engede ördög intiésinek, iés eviék az tiltott gyümöücsöü, és az gyümöücsbe haluát eviék, ies az gyümöücsnek olly keserüö vala ize, hogy torkokat meg szakasztya vala. Nem

SZABÓÉ.

Látyátok feleim szemetekvö, mik vagyónk. Isa por *ees* hamu vagyónk. Mennyi malasztban teremtee Éleü mi ösönket Ádámot, *ees od'* adta vala neki paradicsomot házó. *Ees* mind paradicsomban *valou* gyümöücsöktö monda neki *eelnie*, heán *tította eöt* egy fa' gyümöücsöü. De mondá neki meert nem ennék: isa ki napon emdö az gyümöücsöü, halának halalávó hösx. Hallá hóttát teremteö istentö, de feledee. Engede ördög' intetyínek, *ees* evék a' *tított* gyümöücsöü, *ees a'* gyümöücsben halát eveek. *Eés a'* gyümöücsnek *ou* keserö vala éze, hogy torkokat meszszakasztya vala. Nem heán magá-

1) Görög virágok az anthológiából. Szedegette Sz. I. Kassán, 1834. 1—96 lap.

2) Tekintetes Tartomány Biztos ur! Becses felszólítására Tekintetes urnak annál szivesebben hajoltam, mert reményleni szabadnak vélém, hogy a' két külön palócz olvasásnak összehasonlítása némi gyönyörűséget szerzend kegyednek, 's talán a' köz ügyre sem lesz egészen érdektelen. A' tulsó levelen van régi maradványunk' karancsvideki olvasása, ugy azonban, hogy a' Révai által meg nem fejtett szavakat én is saját betűikkel irtam-le, például *isa*; azonban pedig, melyeket egészen palócz szóknak találtam az eredetiben, végig alávontam, más szavakban egyedül azon szótagokkal cselekedvén ezt, mellyek most úgy olvastatnának. Alázatus köszönetem mellett megbecsülhetetlen soraiért, teljes tisztelettel maradok Tekintetes urnak alázatos szolgálja Szabó István, guszonai plébános. Guszona Aug. 3d. 1837.

heon maguának, de mind üő fajuának haluát eviék. Haraguviék Isten, iés vette (sic in locum vetette) üötet ez munkuás viluágba bele, iés lön haluának iés pokounak feze, iés mind üő nemiének, kik azok mink vagyunk. Hugy iés tik luáttuátok szemetekveü. Isa, iés nem egy ember mulattya ez vermet, isa mind aho juáruok vagyunk. Imuádgjuk Urunk Isten kegyelmit ez liélekié, hogy irgaumazzon üő neki, iés kegyeümezen, iés bucsijja mind üő büniét. 'S imuágyjuk Szent Aszszony Muáriuát iés boudog Mihuá Arkangyaut, iés minden Angyalokat, hogy imágygyanak iértte. Iés imágyjuk Szent Piéter Urat, kinek adatott hatalom oudania, iés kötnie, hogy ougya mind üő büniét. És imuágyjuk mind szenteket, hogy legyenek neki segedelem Urunk szine elüött, hogy Isten üő imádsuágok miatt bucsijja üő büniét, iés szabaditsa üötet ördög üödötviétü, iés pokou kinzattüátou, vezesse üötet paradicsom nyugau-

HALOTTI KÉT MEGSZÓLÍTÁS.

nak, de mind eő fajának halát eveek. Haraguveek isten, eés veté *öüt* ez munkás világba; ees *leün* halának ees pokónak feze, ees mind *öü* neminek, kik azok mi vagyónk. Hogy *is* ti *látjátok* szemetekvő. Isa ees nem egy ember muhatya ez vermet; isa mind aho járrou vagyónk. *Imágyuk urónk* isten' kegyőmeet ez leelekeert, hogy iorgasson *öü* neki ees kegyegyen, ees bucsája mind *öü* bőneet. *Ees imágyuk* szent asszony Máriát, ees boudog Mihály Arkangyót, ees mind angyalokat: hogy *imágyonak* eeretete. *Ees imágyuk* szen Peeter urat, kinek adott hatóm oudania ees kötnie: hogy *ougya* mind eő bűneet. *Ees imágyuk* mind szenteket: hogy legyenek neki segeéd urónk szeine eleött: hogy isten *öü* imádságok *mia* bucsája *öü* bűneet, ees szabadija *eüt* ördög' üldetyitó ees pokao kinzatyátoa; ees vezese *eüt* paradicsom' nyugómába; ees *agyon* neki menyországba útat, ees

d

muába bele, iés agygyon neki menyorszuág bele útat, iés minden juoban riészt. Iés kijuácsatok Urunkhou huármou. Szereümes bruátyim! imuágygyuk ez szeginy ember leükié, kit Úr ez napon ez hamis viluág tömnöczebelöü mente, kinek ez napon testét temettyük: hogy Úr üöt kegyeümiéveü, Uábrahuám, Izsuák, Juákob kebelibe heühezie; hogy birsuág nap jutva, mind üő szentyei iés Önöttei közökön job felüő jokatnyia iéseszje üöt. Iés ti benneteket.

Ebben ugyan egyikben sem találunk az eredetinek hangzati mivoltára. Sőt mondhatni, az tisztább, szó ragasztásával; kimondásában gyökhez hivebb 's így a' nyelvnek ezekhez képest, töve dereka, nem a' szálfá mellett elbogosodott cserje, millyen az elütő tájbeszédi hang; főfolyam saját medrében, nem abból félrekanyarodott ér. Némelly szöejtés e' palóczos olvasatban emlékezetbe tolja, Gerasalemme liberata-nak nápoli, genuai tájbeszédre fordítását, 's azt, millyenné leszen a' meiszeni tiszta németség, austriai, tyroli szájban. De sajátisága sem lappan a' palócznyelvnek Latiatucnál. *Temetjük* szavát p. o. karancstájisan így kell vala lelnünk: *temük*, mert Szabó megjegyzéseként, *temetem* ige Karancs vidékén ekként jár: *temem*, (tömmöm) *temed*, *temi*, *temük*, 'stb. *Temetjük* v. *tömetjük*, tehát már tétető. A' különbség, mint: adjuk és adatjuk.

Budán, Decemb. 1837.

SZERKESZTŐ.

*) Minden szónak adhatni okát a' karancsvidéki palócz nyelvből, hogy miért van ez vagy amaz így írva. Azonban most már illy sűrűn egymás után senki sem palóczoz. Ha ugyanegy betű és szótag különfélekép áll itt, oka, mert élő beszédben is úgy történik.

mind *jouban* reeszt. *Eés kiátsá-*
tok hármul: *Kyrie Sze-*
rómes barátym! imágyónk ez sze-
geeny ember lökieert, kit úr ez
napon ez hamis világ' tömlöczeeböü
mente, kinek ez napon testyit te-
metyük: hogy úr öüt kegyómévö
Abrahám, Izsák, Jákób' kebelében
heőhezze; hogy birságnap jutva,
mind öü szentyi ees önöttei közö-
kön jou feleü iktatnia illeszsze
*öüt; ees tibennetek. Clamate . . . *).*